

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ VE BÖLGESEL GELİŞME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Enver Cenân İnce

Şehir ve Bölge Planlaması Anabilim Dalı

Bölge Planlama Yüksek Lisans Programı

HAZİRAN 2015

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ VE BÖLGESEL GELİŞME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Enver Cenani İnce
(500516894)**

Şehir ve Bölge Planlaması Anabilim Dalı

Bölge Planlama Yüksek Lisans Programı

Tez Danışmanı: Doç.Dr.Aliye Ahu Akgün

HAZİRAN 2015

İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü'nün **502121018** numaralı Yüksek Lisans Öğrencisi **Enver Cenani İNCE**, ilgili yönetmeliklerin belirlediğı gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “**GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ (GAP) VE BÖLGESEL GELİŞME**” başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı : **Doç. Dr. Aliye Ahu Akgün**
İstanbul Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri : **Prof. Dr. Hüseyin Murat Çelik**
İstanbul Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Kemal Mert Çubukçu
Dokuz Eylül Üniversitesi

Teslim Tarihi : **02 Mayıs 2015**
Savunma Tarihi : **12 Haziran 2015**

Anneme ve Babama,

ÖNSÖZ

Zorlu ve yorucu aşamalar sonrasında oluşturduğum bu tez çalışmamı, hayatımın en zor anlarında, her türlü destek, dua ve şefkatiyle hep yanımda olan sevgili annem Sevim İNCE'ye ve babam Remzi İNCE'ye ithaf ediyorum.

Yorucu ve zor bir dönem sonucu tüm gözyaşlarım ve karın ağrıları süreçlerinde dostluklarını ve desteklerini esirgemeyen ve her daim yanımda olan başta Meriç Demir KAHRAMAN ve Ceyda SUNGUR olmak üzere tüm araştırma görevlisi arkadaşlarıma; tezin basım, kapak ve çoğaltma süreçlerinde yardımlarını esirgemeyen İTÜ Mimarlık Fakültesi personellerinden çok değerli dostum Murat MERİÇLİ'ye; tezin düzenlenmesi sürecinde yardımlarını esirgemeyen değerli arkadaşım Semiha TURGUT'a; sevgili dert arkadaşlarım Rıdvan DEMİRKIRAN, Ali TUYUN'A; her türlü derdime ortak olan değerli dostum Fidel Bayram İLTER'e ve bu süreçler içerisinde bana her türlü desteğini esirgemeyen sevgili kardeşim Ozan İNCE'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Tez danışmanım Doç. Dr. Aliye Ahu AKGÜN hocama ise buradaki sayfalara sığdıramayacağım kadar çok şey borçluyum. Çok sevdiğim, değerli büyüğüm, sevgili hocam, İTÜ'ne geldiğim günden bu yana bende çok büyük emekleri olan ve büyük bir sabırla çıkmaza girdiğim her zaman her şeyi en baştan alıp sabırla beni sonuna kadar dinleyip, analiz edip çözümler üreterek girdiğim buhranlardan büyük emeklerle çıkaran ve bu tez çalışmasında çok büyük emekleri olan hocama ne kadar teşekkür etsem azdır.

İTÜ'ne geldiği günün benim için bir şans olduğuna inandığım çok değerli büyüğüm ve hocam sayın Prof. Dr. Hüseyin Murat ÇELİK hocama da bu süreçlerdeki değerli önerileri ve her türlü yardımları için ne kadar teşekkür etsem azdır. GAP süreçleri kapsamında yıllarca uzmanlık yapmış ve Projeyi yakından tanıyan ve bil fiil takip eden sevgili hocamın da desteğiyle böyle bir konuyu çalışmış olmaktan mutluluk duyuyorum. Umarım kendisinin bilgi ve tecrübelerinden daha uzun yıllar faydalanabilirim.

Ek olarak, tez yazım sürecinde görüş, öneri ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, bizlere her zaman yeni ufuklar açan, zamanlarını ayırıp değerli fikirleri ile oldukça önemli katkılar sunan hocalarım Doç. Dr. H. Tarık ŞENGÜL (ODTÜ), Doç Dr. Ebru KERİMOĞLU ve Yrd.Doç.Dr. Başak DEMİREŞ ÖZKUL başta olmak üzere emeği geçen tüm hocalarıma ve İTÜ Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü'ne teşekkür eder, saygı ve sevgilerimi sunarım.

Mayıs 2015

Enver Cenani İnce
(Şehir ve Bölge Plancısı)

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
ÇİZELGE LİSTESİ.....	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xv
ÖZET.....	xvii
SUMMARY	xxi
1. GİRİŞ	1
1.1 Tezin Amacı	2
1.2 Tezin İçeriği	3
1.3 Çalışma Alanı	4
1.4 Çalışmanın Yöntemi ve Veri Seti.....	5
2. BÖLGESEL GELİŞME VE EKONOMİK BÜYÜME.....	9
2.1 Kavram ve Yaklaşımlar.....	9
2.2 Yöntem ve Parametreler	12
2.3 Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme	14
2.4 Bölüm Sonucu	23
3. GAP ve GELİŞİM SÜREÇLERİ.....	27
3.1 Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Tarihçesi	27
3.2 GAP Gelişim Süreçleri.....	32
3.2.1 GAP sulama ve enerji altyapılarını geliştirme projesi (1979-1989)	32
3.2.2 GAP master planı (1989-2005)	34
3.2.3 GAP bölge kalkınma planı (2002-2010)	38
3.2.4 GAP eylem planı (2008-2012)	40
3.3 GAP Gelişim Süreçleri Sonuç ve Değerlendirme	47
4. GAP SÜREÇLERİ ANALİZLERİ.....	55
4.1 GAP ve Süreçlerinin Teorik Sentetik Değerlendirmesi	55
4.2 GAP Süreçleri ve Temel Hedeflerin Gerçekleşme Düzeyi	60
4.2.1 GAP Süreçleri	60
4.2.1.1 1979 GAP sulama ve enerji altyapıları	60
4.2.1.2 GAP master planı	62
4.2.1.3 GAP bölge kalkınma planı (2002-2010)	65
4.2.1.4 GAP eylem planı (2008-2012)	67
4.2.2 Temel hedeflerin gerçekleşme düzeyi.....	84
4.3 GAP Bölgesinin Gelişimi 1979-2012	88
4.4 Analiz Bulguları ve Değerlendirme	100
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	112
KAYNAKÇA	135
EKLER.....	139
ÖZGEÇMİŞ.....	149

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ARGE	: Araştırma ve Geliştirme
BMKP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
ÇATOM	: Çok Amaçlı Toplum Merkezi
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	: Devlet Su İşleri
EİEİ	: Elektrik İşleri Etüd İdaresi
GAB	: Güneydoğu Anadolu Bölgesi
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GAP BKP	: Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı
GAP EP	: Güneydoğu Anadolu Projesi Eylem Planı
GDP	: Gross Domestic Product
GSBH	: Gayri Safi Bölgesel Hasıla
GSBKD	: Gayri Safi Bölgesel Katma Değer
GSYKD	: Gayri Safi Yurtiçi Katma Değer
GSYH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
Gwh	: Giga Watt-hour
GVA	: Gross Value Added
Ha	: Hektar
HES	: Hidroelektrik Santrali
İŞKUR	: Türkiye İş Kurumu
Km	: Kilometre
KOBİ	: Küçük ve Orta Boy İşletme
KSS	: Küçük Sanayi Sitesi
Kwh	: Kilowatt-hour
LAPSSET	: Lamu Port South Sudan Ethiopia Transport corridor
M³	: Metreküp
MW	: Mega Watt
OSB	: Organize Sanayi Bölgesi
OHAL	: Olağanüstü Hal
SODES	: Sosyal Destek Programı
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TOKİ	: Toplu Konut İdaresi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TODAİE	: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
USİAD	: Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği
UNDP	: United Nations Development Program

ÇİZELGE LİSTESİ

Çizelge 4.1 : GAP ve Süreçlerinin Teorik Sentetik Değerlendirmesi	56
Çizelge 4.2 : GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi (1979-1989) .	62
Çizelge 4.3 : GAP Master Planı (1989-2005).....	63
Çizelge 4.4 : GAP Bölge Kalkınma Planı (2002-2010)	66
Çizelge 4.5 : GAP Bölgesi ve Türkiye Karşılaştırmalı Eğitim İstatistikleri.....	68
Çizelge 4.6 : GAP Eylem Planı (2008-2012) – Sosyal Gelişme Eksenini	70
Çizelge 4.7 : GAP Eylem Planı (2008-2012) – Ekonomik Gelişme Eksenini	73
Çizelge 4.8 : GAP Bölgesi’nde Devam Eden KSS’ler.	81
Çizelge 4.9 : GAP Eylem Planı (2008-2012) – Altyapı Gelişme Eksenini	83
Çizelge 4.10 : GAP Eylem Planı (2008-2012) – Kurumsal Kapasite Gelişme Eksenini	84
Çizelge 4.11 : 1979-1990 Sürecine Yönelik Temel Nüfus Değişimi Göstergeleri ...	89
Çizelge 4.12 : GAP İlleri bazında 1990-2000 nüfus sayımı.....	91
Çizelge 4.13 : 2007-2012 yılları arasında ADNKS verileri değişimi, Bölge ve iller	92
Çizelge 4.14 : Türkiye, GAB ve Bölge İlleri İtibariyle GSYH Değerleri	93
Çizelge 4.15 : İstatistiki Bölge Birimi Sınıflamasına Göre Kişi Başına Düşen Gayri Safi Katma Değer (GSKD) Verileri (TL)	94
Çizelge 4.16 : 1990 Yılı Bölgeler Bazında İstihdam Oranları.....	95
Çizelge 4.17 : 2000 Yılı Bölgeler Bazında İstihdam Oranları.....	95
Çizelge 4.18 : : 2000-2010 yılları arasındaki işsizlik oranları karşılaştırması.	96
Çizelge 5.1 : GAP Eylem Planı’nda Gelişme Eksenleri İtibariyle Yüzde (%) Oran İle İfade Edilebilen Temel Hedeflerin Gerçekleşme Oranları Özeti.....	117
Çizelge 5.2 : Tüm GAP Süreçleri İtibariyle Temel Hedeflerden Yüzde (%) Oran İle İfade Edilebilenlerin Özeti	117
Çizelge 5.3 : GAP Süreçleri İtibariyle İleri Sürülen ve Bir Bütün Olarak Karşılaştırılabilir Olan Temel Hedeflerin Gerçekleşme Düzeyi Sonuçlarının Özet Sentezi	119
Çizelge A.1: GAP Kapsamındaki HES’lerin Kümülatif Elektrik Üretimi.	139
Çizelge A.2: GAP İlleri İtibariyle Kişi Başı Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (1989-2000).	140
Çizelge A.3: GAP Bölgesi’nde 2008-12 Öğretim Dönemi Okullaşma Oranları %.	141
Çizelge A.4: GAP Bölgesi ve Türkiye’de OnBin Kişiyeye Düşen Yatak Sayısı (2011).	142
Çizelge A.5: 2012 Yılı İtibariyle İnşaatı Devam Eden Sulama Projeleri.	142
Çizelge A.6: GAP Enerji Projelerinde Fiziki Gerçekleşme Durumu (2012).....	143
Çizelge A.7: Enerji Üretiminde GAP-Türkiye Karşılaştırması (Milyar kw/h).	143
Çizelge A.8: GAP Bölgesi ve Türkiye’de Yol Uzunlukları (2008-2011) (km).	144
Çizelge A.9: GAP Bölgesi’nde Tamamlanan OSB’ler.....	144
Çizelge A.10: GAP Bölgesi’nde Planlanan ve Devam Eden OSB’ler.	144
Çizelge A.11: GAP Bölgesi’nde Tamamlanan KSS’ler.	145
Çizelge A.12: Su Şebekesi ve Arıtma Tesisi olan Belediye Sayısı ve Nüfusu (2010).	146
Çizelge A.13: İçme ve Kullanma Suyu Arıtma Tesisi Mevcut Durum (2010) (1 000 m ³ /yıl).....	146

Çizelge A.14: Atık Su Arıtma Tesislerinin GAP Bölgesi ile Türkiye Karşılaştırmalı Oranları (2010).....	147
Çizelge A.15: Altyapı ve Sulama Projeleri İnşaatları Fiziki Gerçekleşme Oranları (%).....	147
Çizelge A.16: GAP Bölge Kalkınma Planı Temel Hedeflerin Gerçekleşme Düzeyi Detayları	148

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1 : Güneydoğu Anadolu Bölgesi (GAP İdaresi Başkanlığı, 2015).....	28
Şekil 3.2 : GAP 1979 yılı öncesi tarihi gelişim süreçleri	30
Şekil 4.1 : 2012 Yılı İtibariyle Sulama Projeleri Son Durum (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).	78
Şekil 4.2 : 1979-1990 Sürecine Yönelik Temel Nüfus Değişimi Göstergeleri (Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), 2014; Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 1980;2000).	90
Şekil 4.3 : 1990-2000 yılları arasında, Bölge İlleriBazında Nüfus Değişimi Göstergeleri (Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 1980;2000; Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), 2014).	92
Şekil 4.4 : 2000-2010 yılları arasındaki işsizlik oranları karşılaştırması (Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2000;2010).	96
Şekil 4.5 : GAP Eylem Planı çerçevesindeki (2008-2012) istihdam değişim eğilimi (Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2008;2012).	97
Şekil 4.6 : GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi (1979-1989)'dan, 1995 Yılı Öncesi GAP Master Planı'na (1989-1995) Dönüşüm Süreci ve Süreçler Arası Temel Farklılıklar	101
Şekil 4.7 : 1995 Yılı Sonrası GAP Master Planı'ndan (1995-2005), GAP Bölge Kalkınma Planı'na (2002-2010) Dönüşüm Süreci ve Süreçler Arası Temel Farklılıklar	104
Şekil 4.8 : Önceki Üç Temel GAP Gelişim Sürecinin Sentezi Niteliğindeki GAP Eylem Planı Süreci (2008-2012) Çerçevesindeki Temel Kavramsal Çerçeveler ve Gelişme Eksenleri.....	105

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ VE BÖLGESEL GELİŞME

ÖZET

Türkiye'nin bölgesel gelişme eğilimleri incelendiğinde, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana tanımlanan temel hedefin, makro ekonomik çerçevede maksimum büyüme eğiliminin sergilenmesi olduğu gözlemlenmiş bulunmaktadır (Dinler, 2001; Tekeli, 2008). Dolayısıyla, 1960 planlı dönem başlangıcından günümüze dek bölgesel ölçekte gözlenen en büyük sorunlardan biri olan 'bölgeler arası gelişmişlik farkı' veya 'bölgeler arası dengesiz gelişme eğilimi' ile karşı karşıya kalınmıştır (Dinler, 2001; Tekeli, 2008; Erkut, 1991). Söz konusu soruna çözüm üretme kaygısı ile ileri sürülmüş bulunan diğer sorun tanımlarından birisi ise; "Türkiye'de diğer bölgelere kıyasla ekonomik gelişmişlik bakımından geri kalmış bölgelerin varlığı" şeklindedir. Bu bağlamda, 'ekonomik gelişmişlik açısından görece geri kalmış olan söz konusu bölgelerde, ekonomik gelişmenin başlatılması ve söz konusu bölgeler için ekonomik gelişmişlik parametrelerinde ülke ortalaması düzeyinin yakalanması' şeklindeki çözümsel girişimler ortaya konulmuş bulunmaktadır.

Tüm bu bağlamlardan hareketle, tez çalışmasının ilk bölümü olan 'Giriş' bölümünde, temel araştırma sorusunun ne olduğu, çalışmanın temel amaç ve hedeflerinin neler olduğu, ilgili amaç ve hedefler doğrultusunda nasıl bir yöntem çerçevesinin benimsendiği ve ilgili metodolojik çerçeve üzerinden ne tür verilerin kullanıldığı özetlenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü olan 'Bölgesel Gelişme ve Ekonomik Büyüme: Literatür Özeti' bölümünde ise, 'bölgesel gelişme' ve 'ekonomik büyüme' kavramlarına yönelik olarak ortaya konulan çeşitli çalışmaların ileri sürdüğü tanımlamalar ve söz konusu kavramlara yönelik geliştirilmiş olan teorik çerçeveler tartışılmıştır. Teorik çerçeve ve değerlendirmelerinin ışığında ise, 'bölgesel gelişme' ve 'ekonomik büyüme' kavramlarının bir bütün olarak hangi teorik çerçeveler kapsamında nasıl tanımlandığı ve ilgili kavramsal çerçevelerin genel olarak ne tür değişkenler üzerinden ölçüldüğü, karşılaştırmalı olarak, ortaya konulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümü olan 'GAP ve Gelişme Süreçleri' bölümünde ilk olarak, Güneydoğu Anadolu Projesi'nin başlatılmasından önceki (1979 yılı öncesi) temel süreçleri gözler önüne seren 'GAP tarihçesi' özetle ortaya konulmuştur. İlgili bölümde ikinci olarak

ise, GAP'nin başlatıldıktan sonraki süreçlerin her biri özelindeki temel hedef ve stratejiler ortaya konulmuştur. Daha sonra ise, Proje'nin başlangıç yılı itibariyle deneyimlediği değişim ve dönüşümler, sürecin bütününe tanımlanmasına yönelik olarak, ortaya konulmuş bulunmaktadır. Söz konusu sürecin, 1979 yılında başlatılan Güneydoğu Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi'nin hangi aşamalarda ne şekilde değiştiği ve günümüz itibariyle kaç farklı aşamadan geçtiği ele alınmıştır. İlgili bölüm içerisinde son olarak ise, söz konusu her bir değişim ya da dönüşüm aşamasının diğerlerinden ayrılan ve benzer yönleri bir bütün halinde irdelenerek ortaya konulmuştur. Böylelikle sırasıyla; 'GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi (1979-1989)', 'GAP Master Planı (1989-2005)', 'GAP Bölge Kalkınma Planı (2002-2010)' ve 'GAP Eylem Planı (2008-2012)' çerçevelerinin her biri özelinde, ileri sürülen temel hedefler ve stratejiler itibariyle, ne tür 'bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme' teorik yaklaşımlarına işaret edildiği, karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümü olan 'GAP ve Analizler' bölümünde ilkin, her bir GAP gelişim süreci kapsamında ileri sürülen temel hedeflerin gerçekleşme düzeyi bulguları, ileri sürülen performans göstergeleri üzerinden araştırılmış ve ortaya konulmuştur. Söz konusu bölümde ikinci olarak ise, bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarının ölçülmesine yönelik olarak ortaya konulmuş olan temel değişkenler üzerinden, ilgili süreçler itibariyle (1979-2012) Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki değişimler analiz edilmiştir.

Böylelikle, çalışmanın 'Sonuç ve Değerlendirme' bölümünde detayları ile birlikte belirtildiği üzere, gerek her bir GAP gelişim süreci itibariyle ileri sürülen temel hedeflerin gerçekleşme düzeyi araştırması ile, gerekse de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, ilgili süreç içerisinde (1979-2012), sosyo ekonomik gelişmişlik eğilimin ne düzeyde etkilendiğinin ölçümlendiği temel değişkenler ile; GAP'nin, Bölge'deki sosyo-ekonomik gelişme eğilimlerine olan etkisi incelenmiş bulunmaktadır.

Söz konusu tüm incelemeler ışığında toplamda dört temel düzlem üzerinden yapılan araştırmanın ilk ayağında, 'her bir GAP sürecinin birbirinden farklı dört adet bölgesel gelişme teorisi üzerinden irdelenmesi ve ilgili tüm süreçlerin bütüncül bir çerçevede tanımlanması' amaçlanmıştır. Bu doğrultuda ilkin GAP süreçleri, bütüncül bir çerçevede, ekonomik davranış birimleri ölçeğine (firma, birey, örgüt) inmeyen ve sektörel büyüme eğilimleri üzerinden ekonomik büyüme ve bölgesel gelişmeyi açıklayan teorik yaklaşımlar olan 'ekonomik temel teorisi ve gelişme aşamaları teorisi' çerçeveleri ile başlamış olup, sürecin ilerleyen bölümlerinde ağırlıklı olarak ise, 'büyüme kutupları teorisi' ve ilgili çerçevenin sosyal çatışma parametrelerinin de ele alındığı gelişmiş versiyonu olan 'merkez-çeper teorisi' çerçevelerine benzerlik gösterdiği görülmüştür. İlgili tespitler, ilgili her bir süreç kapsamında ileri sürülen temel strateji ve hedeflerin birer söylemsel veri alınmasından

hareketle, ‘söylem analizi’ yöntemi üzerinden ortaya konulmuştur. Öte yandan, GAP süreçlerinin bütüncül bir süreç tanımının yapılması noktasında ise, başlangıç ve hedef yılı itibariyle birbiri içine geçmiş dört farklı süreci kapsayan ve her bir sürecin, kendisinden öncekinin gelişmiş bir devamı niteliğinde olan ve gittikçe kentsel ölçekteki kaygıların görece daha yoğun bir şekilde ön plana çıktığı bütüncül bir süreç tanımı ortaya konulabilmektedir.

İlgili araştırma düzlemlerinden ikincisi olan her bir GAP süreci kapsamında ileri sürülen temel hedeflerin gerçekleşme oranları irdelemesinde ilkin, GAP Eylem Planı öncesindeki süreçlerde, sulama projelerinin enerji projelerine kıyasla yavaş ilerleyen yapısı dikkatleri çekmektedir. İlgili süreçler kapsamında ekonomik gelişmenin sağlanmasına dönük hedeflerin ortalama % 49.95 oranında, altyapı gelişimine yönelik hedeflerin ise ortalama % 51.56 düzeyinde gerçekleştirilebildiği görülmüştür. Öte yandan, GAP Eylem Planı sonrasındaki süreçte ise, sosyal gelişim eksenindeki hedeflerin ortalama % 72.16, altyapı gelişimi eksenindeki hedeflerin ortalama % 79.53 ve ‘kurumsal altyapının gelişimi eksenindeki hedeflerin % 100 (kalkınma ajanslarının kurulmasına yönelik hedefler) oranında gerçekleştirildiği görülmektedir. Burada, GAP Eylem Planı süreci itibariyle ortaya konulan temel altyapı gelişimi hedeflerinin gerçekleşme yüzdeleri değerlendirmesinde, önceki dönemlerde gözlenen trendin sulama projelerinin lehine döndüğü görülmektedir. Kurumsal kapasite gelişimine yönelik hedeflerin gerçekleşme düzeylerinin ise, salt kalkınma ajanslarının kurulumu üzerinden yapılması yanıltıcı olacaktır. Bu konuda ayrı bir detaylı araştırmanın ortaya konulması faydalı olacaktır. Son olarak, GAP Eylem Planı süreci itibariyle ortaya konulan temel hedeflerden ekonomik gelişimin sağlanmasına yönelik olanların gerçekleşme yüzdeleri, ilgili hedeflerin niteliksel yapısı dolayısıyla, oran cinsinden ifade edilememiştir (**bknz. Çizelge 4.6.**).

Araştırma düzlemlerinin üçüncüsü olan ‘nüfus’, ‘gelir düzeyi’ ve ‘işgücü verileri’ temel parametreleri üzerinden bölgesel ve kentsel ölçeklerdeki değerlendirmelerin yapılması sonucunda genel olarak Şanlıurfa ve Gaziantep illerinin olumlu eğilimler sergilediği, diğer illerin ise genel itibariyle olumsuz olarak nitelendirilebilecek olan dalgalı eğilimler sergilediği görülmüştür. Bölgesel veriler incelendiğinde ise, 1980-1990 yılları arasında bölgesel ölçekteki yıllık ortalama nüfus artış yüzdesinin, % 2.52 ile Türkiye ortalamasının (% 2.62) gerisinde kaldığı görülmüştür. Öte yandan, 1990-2000 yılları arasında ise, % 2.76 yıllık nüfus artış hızı ile Bölge, Türkiye ortalamasının (%2.0) üzerinde bir eğilim göstermiştir. 2007-2012 dönemi içerisinde ise, adrese dayalı nüfus kayıt sistemi (ADNKS) verilerine göre, Bölge nüfusunun Türkiye nüfusuna oranı % 9.80’den % 10.52’ye yükselmiştir. 1987-2001 yılları arasındaki sürece işaret eden **Bölgesel ‘gelir düzeyi’** verileri incelemesinde ise, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ne ait Gayri Saf Bölgesel Katma Değer (GSBH) değeri, Türkiye toplam Gayri Safi Yurt İçi Hasılası (GSYH) değerinin % 4.9’unu

oluştururken (1987’de), 2001 yılında aynı oran % 5.1’e yükselmiştir. İlave olarak, 2008 yılında ortaya konulan bölgesel gayri safi katma değerin, ülke toplamına oranı % 4.4 iken, aynı oranın 2011 yılında % 5.0’a yükseldiği görülmektedir. Son olarak, temel işgücü verilerine yönelik incelemelerde, 1990-2000 yılları arasında Bölge istihdam oranının % 18.4 gibi oldukça yüksek bir oranda düşüş sergilediği gözlenmiştir. 2000 ve 2010 yılları arasındaki işsizlik oranının ise, % 12.2’den % 12.08’e düştüğü ve ilgili dönem içerisinde ilgili işsizlik oranlarının aynı zamanda Türkiye ortalamaları olan sırasıyla % 6.5 ve % 11.9 oranlarının üzerinde olduğu görülmektedir. Son olarak, 2008 ve 2012 yıllarına yönelik olarak, Bölge’deki istihdam oranlarının sırasıyla % 29.13 ve % 32.53 değerleriyle, ilgili yıllar (2008-2012) itibariyle Türkiye’deki istihdam oranları olan sırasıyla % 41.7 ve % 45.4 değerlerinin oldukça gerisinde ilerledikleri anlaşılmıştır.

Çalışmanın son düzlemi olan ‘sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamalarında’ Türkiye illeri sıralamalarına kıyasla Bölge illerinin geride duran yapısı, sırasıyla 1996, 2003 ve 2012 yıllarında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından yayınlanan çalışmaların üçünde de dikkatleri çekmiş bulunmaktadır. İlgili çalışmalar sonucunda ortaya konulan bulgulara referansla, 1996 yılından 2003 yılına doğru Gaziantep hariç, tüm Bölge illerinde sosyo ekonomik gelişmişlik sıralamasında ciddi gerilemeler olduğu görülmektedir. İlave olarak, 2003 ve 2012 yılları arasındaki sosyo ekonomik gelişmişlik sıralaması gözleminde ise, istisnasız tüm Bölge illerinin sıralamalarının gerilediği görülmektedir.

Sonuç olarak, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde sosyo-ekonomik gelişmenin başlatılması ve sürdürülmesi adına ortaya konulan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), gerek teorik çerçeve sorgulamalarında gerekse de temel hedeflerin gerçekleşme düzeyi bulgularına referansla tutarlı ve başarılı sayılabilecek bir eğilim sergilemiştir denebilir, ancak öte yandan, ilgili tüm süreçler kapsamında ortaya konulan gelişmelerin Bölge’nin deneyimleyegeldiği üç temel problem olan ‘nüfus kaybı’, ‘düşük gelir düzeyi’ ve ‘istihdam olanaklarının yetersizliği’ bağlamlarında pek de iç açıcı gelişmelerin, Bölge özelinde, kaydedilememiş olduğu açıkça belirtilebilmektedir ki, ilgili yargı, DPT’nin üç farklı dönemde yayınladığı sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması çalışmasında ortaya konulan sonuçlar üzerinden de desteklenebilecek bir niteliğe sahip olmuştur.

SOUTHEASTERN ANATOLIAN PROJECT (GAP) AND REGIONAL DEVELOPMENT

SUMMARY

The major problems which can be assigned under ‘social integration’, ‘employment’, and ‘income level’ layers, belonging to the Southeastern Anatolian Region of Turkey, have been waiting to be solved immediately for years. With this respect, a number of solution-based efforts have been carried out involving the ones of national and regional strategic development plans since the period 1960s, which is called as ‘Planned Era of Turkey’. Among these efforts, one of the most important and comprehensive development efforts, exhibited for the Region, can be pronounced as the ‘Southeastern Anatolian Project’. The Project, aiming to provide a kind of concrete and validated socio-economic development in the Region, has been studied on behalf of its possible effects on the development patterns of the Region within its implementation period. The Southeastern Anatolian Project, which was started in 1979 and has currently been ended in 2012, refers to a period of approximately thirty three years in history involving four different stages. The Southeastern Anatolian Project, which is abbreviated as ‘GAP’ in turkish literature, reveals to four different stages; namely, **‘GAP irrigation and energy development project (1979-)’**, **‘GAP master plan (1989-2005)’**, **‘GAP regional development plan’ (2002-2010)’** and **‘GAP implementation plan (2008-2012)’**.

The thesis study, concerning to measure the possible effects of ‘Southeastern Anatolian Project (GAP)’ on the development patterns of Southeastern Anatolian Region of Turkey regarding both qualitative and quantitative sides, has been designed upon the major research questions asserted below;

- How to define the Southeastern Anatolian Project, with respect to all its stages referring to a period of approximately thirty three years length, as a process?
 - What kinds of theoretical similarities and differences are observed among four main stages of the Project with regards to main strategies and main objects indicated in each stage?
 - Which regional development theories; namely, ‘economic base theory’, ‘stages of development theory’, ‘growth pole theory’, and ‘core - periphery theory’, are referred with regards to four different stages of Southeastern Anatolian Project (GAP) ?
 - How to decide whether each stage of the Project destructively overlaps with each other or exhibits an eclectic development pattern with regards to each other ?
- What about the degree of levels in performing the main objectives asserted in each stage of the Project?
 - What are the performance indicators in defining the performance level of each objective of the Project?
 - How to summary the performance measurements of all objectives indicated in the stages of the Project, with regards to both quantitative (in ratio - %) and qualitative ones ?
 - Is it possible to assign a unique performance index, with helps of some acceptable axiomatic assumptions, regarding all stages and objectives asserted in the Project? If possible, how to produce such and index? If not, why?
- What kind of results are possible to be derived from the observations of ‘population’, ‘income’ and ‘employment’ data belonging to national, regional and urban levels (the data belonging to Turkey, to Southeastern Anatolian Project, and to the provinces included in the Region are compared with each other) published by Turkish Statistical Institute (Turkstat) with respect to the period of Southeastern Anatolian Project (GAP)?

- What kind of changing patterns have been exhibited within Region, among the whole period of the Project, with respect to the ranking results of ‘socio-economic development index studies’, carried out for each province in Turkey, published by ‘State Planning Organisation’ in three different years; respectively, 1996, 2003 and 2012 ?

The findings of the research, on the lights of all these concerns indicated above, the following conclusions have been derived with regards to four main research layers;

On the first layer concerning to acknowledge the theoretical investigation so as to exhibit the differences and similarities between four different stages of the Project all of which together regards to construct a kind of acceptable definition for the whole process of the Project;

Firstly, within the ‘Literature Review’ part of the study, four different regional development theories; namely, ‘economic base theory’, ‘stages of development theory’, ‘growth pole theory’, and ‘core-periphery theory’ have been compared with respect to five main categories; namely, ‘type of handling the terms economic growth and regional development with respect to define these terms’, ‘methodological framework’, ‘how the region as a spatial notion is defined and handled’, ‘basic notions asserted in the theory (dependent variables)’, and ‘basic measurement parameters indicated in the theory (independent variables)’.

Secondly, following the comparison of different theoretical frameworks mentioned above, each of four main processes of the Southeastern Anatolian Project have been compared with regards to the same five categories asserted above. At this point, each process of the Southeastern Anatolian Project has been analysed with regards to its basic strategies and objectives defined within its period, which has been handled in the third part of the study; named as ‘GAP and Its Processes’. Here, each strategy and objective is handled as a theoretical discourse and analysed with helps of the ‘discourse analysis’ method.

The results of these analysis are the similarities between the frameworks of respectively; ‘economic base theory with **GAP irrigation and energy development project (1979-)**’, ‘stages of development theory with GAP master plan (1989-1995)’, ‘growth pole theory with GAP master plan (1995-2005)’, ‘growth pole theory with GAP regional development plan (2002-2010)’, and ‘core-periphery theory with GAP

implementation plan (2008-2012)'. To summarize, on the lights of these findings, the whole process belonging to the Southeastern Anatolian Project (1979-2012), began with the sector-based development theoretical approaches; namely, 'economic base theory' and 'stages of development theory' and then transformed mostly into 'growth pole theory' and its developed version (developed with social conflict discussions) 'core- periphery theory' which are also dealing with the economic behaviroal units (such as, firm, company, etc.) rather than sectors. Lastly, the whole process of the Southeastern Anatolian Project (GAP) can be defined as 'a period involving four different processes that overlaps to each other historically (with regards to beggining and target year definitions) but exhibits complementarity based attitudes towards each other all of which together defines an eclectically improved integrated process at the end.

On the second layer, handling the degree of levels in performing the main objectives asserted in each stage of the Project, which has been indicated in the 'Analysing The GAP Processes' part of the study, the following summarised findings have been obtained;

Firstly, among the processes refering to the one standing before 'GAP implementation plan (2008-2012)', the irrigation system based projects had processed much slower when compared to the energy infrastructure based projects. With this regard, in the periods of '**GAP irrigation and energy development project (1979-)**' and 'GAP master plan (1989-2005)', the average performance ratio (%) observed with regards to the irrigation based projects refers to % 24, while the related ratio is approxiametly equal to % 70 regarding the energy –infrastructure based projects. Moreover, among these processes, it has not been defined any objective refering to the 'social development' and 'institutional development' frameworks within this period. On the other side, the average performance measures, among the ones can be measured in analysis, are % 46.95 and % 51.60 respectively for economic development and infrastructural development based objectives.

Secondly, in the period of GAP implementation plan (2008-2012), an explicit advance is observed in the measurement studies regarding the performance level of irrigation-based infrastructural development projects when compared the ones of energy-based infrastructural development projects. At this sense, the average performance ratio succeeded for irrigation-based projects has been observed as aqual

to % 77.75 (which is much higher level when compared to the one belonging before the year 2008), while the related ratio is equal to % 74 for the energy based infrastructural development projects within the era of ‘GAP implementation plan (2008-2012)’.

Thirdly, within the period of GAP implementation plan (2008-2012), there have been defined four development axes; namely, ‘social development’, ‘economic development’, ‘infrastructural development’, and ‘institutional development’. In the social development axe, there has been computed an average performance level of % 72.17. In the infrastructural development axe, the average performance ratio which is equal to % 79.53 is observed. On the other side, in the institutional development axe, the performed ratio is calculated as % 100 with regards to three nuts-2 level development agencies that have been established in the Southeaster Anatolian Region of Turkey. But, at this point, it is still arguable that whether the axe of ‘institutional development’ is to be measured only by the establishment of these development agencies or not. Lastly, the development axe, named as ‘economic development’ within the period of ‘GAP implementation period’, has not been able to be measured quantitatively (in average ratio form- %) due to the qualitative nature of the process. In other words, at that point, the objectives are not able to be followed with regards to the quantitative measurements in the concern of ‘economic development’.

On the third layer, concerning with possible results to be derived from the observations of ‘population’, ‘income’ and ‘employmet’ data belonging to national, regional and urban levels (the data belonging to Turkey, to Southeastern Anatolian Project, and to the provinces included in the Region are compared with each other) published by Turkish Statistical Institute (Turkstat) with respect to the period of Southeastern Anatolian Project (GAP), the following acknowledgements have been acquired;

Firstly, within the period refering to the years between 1980 and 1990, there has been observed an average annual population increase ratio which is equal to % 2.62, while the related ratio is calculated as % 2.52 for the Region, which reveals a level that is below the average ratio of Turkey.

On the other side, when the population changing ratios (per year %) are investigated within this period (1980-1990), Sanliurfa and Adiyaman have behaved as the leading provinces, while Siirt exhibits the least degree of population change within Southeastern Anatolian Region.

Secondly, within the time interval referring to the years 1990 and 2000, unlike the observations observed in the previous period, the Region exhibits a positive process possessing an average annual population increase rate that is equal to % 2.76 which is higher than the related ratio of Turkey that is equal to % 2.0 .

Thirdly, within the period of 2007-2012, the ratio of the total population of the Region over total population of Turkey has increased from % 9.80 to % 10.52 . On the other hand, the leading province in the Region, in the period of 2007-2012, regarding the average annual population increase ratio, is again Sanliurfa which is followed by Gaziantep, while the least increasing ratio belongs to Adiyaman.

Fourthly, when the income level data is analysed both in the regional scale and in province level, the gross domestic product value (GDP) of Southeastern Anatolian Region comprises % 4.9 of country's total level in 1987, while the related ratio is % 5.1 in 1990. In contrast, the related ratio decreases to % 4.8 in 2000, while again it increases up to % 5.1 in the year 2001. On the other hand, when the provinces are observed with regards to the income level, the maximum GDP ratio over the related ratio of Turkey is observed in Gaziantep, Diyarbakir, and Sanliurfa respectively between the years 1989 and 2000. Moreover, when the related ratios are followed for the year 2001, the ratio of Gaziantep was decreased, the ratio of Diyarbakir was not changed, and the ratio of Sanliurfa increased again. Here, the gross value added (gva) value belonging to the Region refers to % 4.4 (vertical ratio) of the one referring to Turkey in 2008 while it is % 5.0 in 2011.

Fifthly, the employment ratio of the Region rapidly decreases (the decreasing ratio is % 18.4) from 1990 to 2000 . On the other side, the unemployment ratio has a bit decreased (from % 12.2 to % 12.08) from 2000 to 2010, while the respecting ratios are % 6.5 (for 2000) and % 11.9 (for 2010). Moreover, when the employment ratio data is studied between the years 2008 and 2012, the ratio of the Region increases from % 29.13 to % 32.53, while the related ratios of Turkey increases from % 41.7 up to % 45.4 which are much higher than the ones of the Region.

On the fourth and the last research layer dealing with the changing patterns that have been exhibited within Region, among the whole period of the Project, with respect to the ranking results of ‘socio-economic development index studies, published by ‘State Planning Organisation’ in three different years; respectively, 1996, 2003 and 2012;

Firstly, except for Gaziantep, all the provinces located in the Region, exhibited a rapid decrease (from 1996 to 2003) according to the results of the related studies published in 1996 and 2003.

Secondly, when the period from 2003 to 2012 is handled according to the results of the related studies (published in 2003 and published in 2012), all the provinces involved by the Southeastern Anatolian Region of Turkey, have revealed again a kind of rapid decreases from the year 2003 up to 2012.

To conclude, on the lights of all the findings acquired from four main research layers in the study with regards to the Southeastern Anatolian Project (GAP) , even though there have been carried out a vast number of important efforts so as to provide an explicit socio-economic development in the Region, the main parameters referring to the main problems of the Region; namely, ‘population’, ‘income’, and ‘employment’ values have not been able to exhibit a pleasant changing trends with regards to the whole period of the Project. In other words, the main problems of the Southeastern Anatolian Region of Turkey with respect to the three main scopes; named as ‘population loss’, ‘the trends of low income level’, and ‘inadequacies in employment opportunities’ have still been waiting to be solved immediately even though there have been experienced thirty three years with the Southeastern Anatolian Project (GAP) in the region.

1. GİRİŞ

Türkiye'nin bölgesel gelişme eğilimleri incelendiğinde, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana tanımlanan temel hedefin, makro ekonomik çerçevede maksimum büyüme eğiliminin sergilenmesi olduğu gözlemlenmiş bulunmaktadır (Dinler, 2001; Tekeli, 2008). Dolayısıyla, 1960 planlı dönem başlangıcından günümüze dek bölgesel ölçekte gözlenen en büyük sorunlardan biri olan 'bölgeler arası gelişmişlik farkı' veya 'bölgeler arası dengesiz gelişme eğilimi' ile karşı karşıya kalınmıştır (Dinler, 2001; Tekeli, 2008; Erkut, 1991). Söz konusu soruna çözüm üretme kaygısı ile ileri sürülmüş bulunan diğer sorun tanımlarından birisi ise; "Türkiye'de diğer bölgelere kıyasla ekonomik gelişmişlik bakımından geri kalmış bölgelerin varlığı" şeklindedir. Bu bağlamda, 'ekonomik gelişmişlik açısından görece geri kalmış olan söz konusu bölgelerde, ekonomik gelişmenin başlatılması ve söz konusu bölgeler için ekonomik gelişmişlik parametrelerinde ülke ortalaması düzeyinin yakalanması' şeklindeki çözümsel girişimler ortaya konulmuş bulunmaktadır.

Söz konusu sorun tanımları ve çözüm girişimleri çerçeveleri üzerinden ise doğal olarak dikkatler, Türkiye içerisinde diğer bölgelere kıyasla en az gelişmişlik düzeyi eğilimi sergileyen coğrafik bölge olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi(GAB)'ne yönelmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013; Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2003; Dinçer, 1996). GAB'nin, bölgesel ve ekonomik gelişmişlik ölçümlerinde, Türkiye'nin diğer coğrafik bölgelerine kıyasla, geride duran bir yapı sergiliyor oluşu, ülke içerisindeki bölgeler arası dengesiz gelişme eğilimlerinin var olması sorununun özel bir izdüşümü niteliğindeki temel sorun tanımlarından birisi olarak ortaya çıkmış bulunmaktadır. İlgili soruna yönelik çözüm arayışları boyutlarından biri olarak, Bölgede ekonomik gelişmenin başlatılması ve ülke ortalamalarının yakalanması amacını güden bir çerçeve ortaya konulmuştur.

Bu amaç doğrultusunda, GAB'nde sosyoekonomik gelişmenin başlatılması ve sürdürülmesi adına, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP, 1979-2012) süreci başlatılmış olup, kökleri 1930'lara dek dayanan, Bölge'de ekonomik ve bölgesel gelişimin sağlanması adına yapılagelen ilk ve tek ciddi proje olan GAP'nin, Bölgenin

gelişmişlik düzeyine olan etkisinin çeşitli açılardan incelenmesi gerekliliği ve bölge bilimi literatüründe önemli bir örnek olay niteliği taşıyan GAP'nin, ilgili tüm süreçleri ile birlikte, kapsamlı bir biçimde incelenmemiş oluşu, Tez çalışmasının temel çıkış noktası ve katkısına işaret ediyor olmaktadır.

1.1 Tezin Amacı

Tez çalışması kapsamındaki temel amaç, 'GAP kapsamındaki süreçlerin bir bütün olarak (1979-2012), Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sosyal ve ekonomik gelişimine olan etkisinin incelenmesi ve değerlendirilmesidir'. Söz konusu amaç doğrultusunda ileri sürülen temel araştırma sorusu ise, 'Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Bölge'nin sosyo ekonomik gelişmişlik düzeyine nasıl ve ne derece etki etmiştir?' şeklinde olmuştur. Söz konusu temel araştırma sorusu bağlamında ise sırasıyla aşağıdaki alt araştırma soruları (çalışmanın aynı zamanda alt amaçlarına işaret eden) ortaya konulmuştur;

1. Bölgesel Gelişme ve Ekonomik Büyüme kavramları ne anlama gelmektedir ve nasıl tanımlanmaktadır? Bu bağlamda, 'sosyo-ekonomik gelişme' nedir/ nasıl tanımlanmaktadır?
2. Bölgesel Gelişme ve Ekonomik Büyüme kavramları, bir önceki sorunun çıktısı niteliğindeki tanımlamalar doğrultusunda, ne tür değişken ve parametrelerle ölçülebilir/değerlendirilebilir?
3. GAP sürecinin başlatılmasının arkasındaki temel nedenler nelerdir?
4. Birbirinden farklı dört adet GAP Gelişim Sürecinin her birinin, diğerleri ile benzeşen ve farklılaşan yönleri nelerdir?
5. GAP Gelişim Süreçleri, bir 'süreç' olarak, bütüncül bir çerçevede, nasıl tanımlanır?
6. GAP sürecinin, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki sosyo ekonomik gelişmişlik düzeyi sorgulaması özelindeki, sonuçları nelerdir?
7. GAP'nin, Bölge'deki sosyo ekonomik gelişmeye olan etkisinin bir 'süreç' olarak değerlendirmesi nasıl yapılabilir?

Sonuç olarak GAP'nin, Bölge'de sosyo-ekonomik gelişmenin sağlanmasına yönelik etkisinin, ilgili temel araştırma sorusu ve bağlantılı alt soruların (ilgili temel amaç ve

bağlantılı alt amaçlar) her birine yönelik net ve kapsamlı cevapların ortaya konulması üzerinden incelenmesi hedeflenmiştir.

1.2 Tezin İçeriği

Tüm bu bağlamlardan hareketle, tez çalışmasının ilk bölümü olan ‘Giriş’ bölümünde, temel araştırma sorusunun ne olduğu, çalışmanın temel amaç ve hedeflerinin neler olduğu, ilgili amaç ve hedefler doğrultusunda nasıl bir yöntem çerçevesinin benimsendiği ve ilgili metodolojik çerçeve üzerinden ne tür verilerin kullanıldığı özetlenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü olan ‘Bölgesel Gelişme ve Ekonomik Büyüme: Literatür Özeti’ bölümünde ise, ‘bölgesel gelişme’ ve ‘ekonomik büyüme’ kavramlarına yönelik olarak ortaya konulan çeşitli çalışmaların ileri sürdüğü tanımlamalar ve söz konusu kavramlara yönelik geliştirilmiş olan teorik çerçeveler tartışılmıştır. Teorik çerçeve değerlendirmelerinin ışığında ise, ‘bölgesel gelişme’ ve ‘ekonomik büyüme’ kavramlarının bir bütün olarak hangi teorik çerçeveler kapsamında nasıl tanımlandığı ve ilgili kavramsal çerçevelerin genel olarak ne tür değişkenler üzerinden ölçüldüğü, karşılaştırmalı olarak, ortaya konulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümü olan ‘GAP ve Gelişme Süreçleri’ bölümünde ilk olarak, Güneydoğu Anadolu Projesi’nin başlatılmasından önceki (1979 yılı öncesi) temel süreçleri gözler önüne seren ‘GAP tarihçesi’ özetle ortaya konulmuştur. İlgili bölümde ikinci olarak ise, GAP’nin başlatıldıktan sonraki süreçlerin her biri özelindeki temel hedef ve stratejiler ortaya konulmuştur. Daha sonra ise, Proje’nin başlangıç yılı itibarıyla deneyimlediği değişim ve dönüşümler, sürecin bütününe tanımlanmasına yönelik olarak, ortaya konulmuş bulunmaktadır. Söz konusu sürecin, 1979 yılında başlatılan Güneydoğu Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi’nin hangi aşamalarda ne şekilde değiştiği ve günümüz itibarıyla kaç farklı aşamadan geçtiği ele alınmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümü olan ‘GAP ve Analizler’ bölümünde ilkin, GAP süreçleri boyunca söz konusu her bir değişim ya da dönüşüm aşamasının diğerlerinden ayrılan ve benzeyen yönleri bir bütün halinde irdelenerek ortaya konulmuştur. Böylelikle sırasıyla; ‘GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi (1979-1989)’, ‘GAP Master Planı (1989-2005)’, ‘GAP Bölge Kalkınma Planı

(2002-2010)' ve 'GAP Eylem Planı (2008-2012)' çerçevelerinin her biri özelinde, ileri sürülen temel hedefler ve stratejiler itibariyle ne tür 'bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme' teorik yaklaşımlarına işaret edildiği, karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. İlgili bölümde ikinci olarak, her bir GAP gelişim süreci kapsamında ileri sürülen temel hedeflerin gerçekleşme düzeyi bulguları, ileri sürülen performans göstergeleri üzerinden araştırılmış ve ortaya konulmuştur. Söz konusu bölümde üçüncü olarak ise, bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarının ölçülmesine yönelik olarak ortaya konulmuş olan temel değişkenler üzerinden (nüfus, gelir düzeyi, istihdam ve sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması gibi), ilgili süreçler itibariyle (1979-2012) Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki değişimler analiz edilmiştir.

Böylelikle, çalışmanın 'Sonuç ve Değerlendirme' bölümünde detayları ile birlikte belirtildiği üzere, gerek her bir GAP gelişim süreci itibariyle ileri sürülen temel hedeflerin gerçekleşme düzeyi araştırması ile, gerekse de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, ilgili süreç içerisinde (1979-2012), sosyo ekonomik gelişmişlik eğilimin ne düzeyde etkilendiğinin ölçümlendiği temel değişkenler ile; GAP'nin, Bölge'deki sosyo-ekonomik gelişme eğilimlerine olan etkisi incelenmiş bulunmaktadır.

1.3 Çalışma Alanı

Fırat ve Dicle Havzası'ndaki geniş ovalardan oluşan Güneydoğu Anadolu Bölgesi, güneyde Suriye, güneydoğuda ise Irak ile sınırı bulunan; yüzölçümü olarak ülkenin toplam yüzölçümünün yüzde onuna yakını oluşturan ve Türkiye'deki toplam sulanabilir sekiz milyon beş yüz bin hektarlık sulama alanının yaklaşık yüzde yirmisine ev sahipliği eden bir bölge olma özelliğine sahiptir (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2014). Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ise sırasıyla; Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak olmak üzere toplamda dokuz ili kapsayan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne yönelik olarak geliştirilmiş bir kalkınma projesidir (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2014). İlave olarak, Türkiye'nin yedi adet coğrafi bölgesinden biri olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne yönelik olarak geliştirilen Güneydoğu Anadolu Projesi; 'Türkiye'de Bölgesel Gelişme' tartışmalarında 'Bölge' kavramına yönelik ileri sürülen mevcut kategorilerinden 'Olağanüstü Hal Bölge (OHAL)', 'Coğrafi Bölge' ve 'Düzen-2 Bölgesi' tanımsal çerçevelerine, 'Proje Bölgesi' tanımını da

kazandırmış ve operasyonel olarak da ilgili kategorinin Türkiye Bölgeleri özelinde tartışılmasına olanak sağlamış bulunmaktadır (Dulupçu, 2005).

Sonuç olarak, Tez çalışması kapsamında, Güneydoğu Anadolu Projesi'nin, hem bir coğrafik bölge kategorisinde yer alan Güneydoğu Anadolu Bölgesi özelindeki sosyo-ekonomik gelişmeye olan etkisinin, hem de Bölge'nin söz konusu dokuz ili özelindeki sosyo-ekonomik gelişme göstergelerinin incelenmesi hedeflenmiş olup, çalışma alanı sınırları, Proje kapsamında net bir şekilde ortaya konulmuş bulunmaktadır.

1.4 Çalışmanın Yöntemi ve Veri Seti

Çalışmanın amacı doğrultusunda, ilk olarak, bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarına yönelik tanımlamalar ve ilgili kavramsal çerçevelere yönelik ölçüm parametreleri incelenmiştir. Çalışmanın söz konusu düzleminde, literatür araştırmasında ortaya konulan bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme tanımları, ilgili tanımlardan hareketle benimsenen metodolojik çerçeve ve 'bölgesel gelişme-ekonomik büyüme' bağımlı değişkenlerinin ölçülmesinde kullanılan bağımsız değişkenler (ölçüm parametreleri); birbirinden farklı teorik çerçevelerin karşılaştırılmaları üzerinden, 'keşfedici araştırma yaklaşımı' ile ortaya konulmuştur. İlgili bağlamda ikinci olarak, GAP gelişme süreçlerinin her biri kapsamında ileri sürülen temel hedef ve stratejiler ortaya konulmuştur. İlgili temel hedef ve stratejiler üzerinden her bir GAP gelişim sürecinin, diğer süreçlerle olan teorik çerçeve yaklaşımlarındaki benzerlik ve farklılıkları irdelenmiştir. Söz konusu değerlendirme çerçevesinde, her bir GAP gelişim sürecinde ileri sürülen 'temel hedef ve stratejiler' birer 'söylemsel veri' olarak ele alınmış ve ilgili veriler üzerinden her bir süreç kapsamında işaret edilen teorik çerçeve değerlendirmeleri karşılaştırmalı bir biçimde sergilenmiştir. Bir diğer ifadeyle sırasıyla; 'GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi Süreci', 'GAP Master Planı Süreci', 'GAP Bölge Kalkınma Planı Süreci' ve 'GAP Eylem Planı Süreci' kapsamında ileri sürülen temel hedef ve strateji verileri (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013; GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2014) üzerinden işaret edilen teorik çerçeve karşılaştırmaları, 'söylem analizi' yöntemi kullanılarak ortaya konulmuştur. Üçüncü olarak, bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme bağımlı değişkenlerinin ölçümlendiği bağımsız değişkenler/parametreler literatür araştırmalarındaki değerlendirmeler

üzerinden özetlenmiş ve ilgili parametreler üzerinden Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Literatür araştırmasının çıktısı niteliğindeki söz konusu temel ölçüm parametreleri ise sırasıyla; 'gelir düzeyleri', 'istihdam düzeyi' ve 'nüfus' şeklindedir. Bu bağlamda, ilgili veriler sırasıyla; 'ülkesel', 'bölgesel' ve 'kentsel' olmak üzere üç temel ölçek üzerinden karşılaştırılmış ve değerlendirilmiştir. Ülkesel ve bölgesel ölçekli değerlendirmeler, Türkiye ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi verilerinin ilgili yıllar itibariyle karşılaştırılması üzerinden yapılmıştır. Öte yandan, kentsel ölçekli irdellemeler ise, ilgili yıllar ve ilgili veriler kapsamında Bölge illerinin birbirleri ile karşılaştırılması üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, söz konusu parametreler üzerinden sırasıyla Çizelge 1.1'de yer alan ve Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'ndan elde edilen veriler karşılaştırmaları irdelenmiştir.

Çizelge 1.1 : Araştırmada Kullanılan Veriler

	Türkiye	GAB	İL	YIL	BİRİM
GSYH	X		X	1987,2001	Tl
GSBH		X		1987, 2001	Tl
GSYKD	X		X	2004,2012	Tl
GSBKD		X		2004,2012	KişiBaşı
İSTİHDAM	X	X	X	1990,2012	Oran
NÜFUS	X	X	X	1979,2000,2007,2012	Nüfus

Yukarıda sıralanmış bulunan ilgili tarih ve veriler, veri erişimleri ve veri üretimi yöntemleri de gözönünde bulundurularak belirlenmiştir. Örneğin, nüfus göstergelerine yönelik değerlendirmelerde sırasıyla; 1979-2000 genel nüfus sayımları ve 2007-2012 dönemleri Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) nüfus sayımları karşılaştırmaları, Türkiye İstatistik Kurumunun nüfus sayımının yapılmasında kullandığı yöntemsel çerçeve değişikliğinden kaynaklanmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2012; Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2011). Verilerin karşılaştırılabilirlikleri için, aynı yöntem üzerinden üretilmeleri gerektiği prensibinden hareketle, aynı şekilde 1987-2001 kişi başına düşen Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH) ve Gayri Safi Bölgesel Hasıla (GSBH) verileri ile 2004-2012 kişi başına düşen Gayri Safi Yurt İçi Katma Değer (GSYKD) ve Gayri Safi Bölgesel Katma Değer (GSBKD) verileri ayırımları da, nüfus verisi ayırımına benzer bir şekilde, ilgili verilerin üretilme yöntemlerindeki değişikliklerden kaynaklanmıştır (Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2000; Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)). İstihdam verileri üzerinden yapılan karşılaştırma ve değerlendirmeler ise, veri erişimi kısıtı dolayısıyla 1990 yılı itibariyle başlatılmıştır. Son olarak, ilgili veri

değerlendirmelerinin yapıldığı 1979 ve 2012 yılları ise sırasıyla, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) süreçlerinin başlatıldığı ve günümüz itibarıyla en güncel süreç olan GAP Eylem Planı (2008-2012) çerçevesinin sona erdiği noktaları işaret etmiştir.

İlgili tüm değerlendirmeler ışığında, GAP süreçlerinin işaret ettiği dönem içerisinde (1979-2012), Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki değişim ve gelişimler incelenmiştir. Böylelikle, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Bölge içerisindeki iller özelinde Tez çalışmasının çıktısı olarak, ilgili temel araştırma sorusu ve bağlantılı alt soruların (ilgili temel amaç ve bağlantılı alt amaçlar) her birine yönelik net ve kapsamlı cevapların ortaya konulması hedeflenmiştir.

Çalışmanın temel amacı olan GAP Gelişme süreçlerinin bir bütün olarak, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde sosyal ve ekonomik gelişmenin sağlanması yönündeki başarısının incelenmesi bağlamında temel üç kapsam söz konusu olmaktadır. Söz konusu temel kapsamlardan ilki, her bir GAP gelişim süreci çerçevesinde ileri sürülen temel hedef ve stratejiler üzerinden bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarına yönelik teorik çerçeve sorgulamalarının yapılması olmuştur. İlgili kapsamlardan ikincisi, birbirinden farklı dört temel GAP gelişim sürecinin her biri özelinde ileri sürülen temel hedeflerin gerçekleştirilme düzeylerinin incelenmesi olmuştur. Söz konusu kapsamlardan üçüncüsü ise, bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarına yönelik yapılan literatür araştırmaları ile bölgesel gelişmenin sağlanmasına yönelik geliştirilen örnek projelerden hareketle kullanılan temel bağımsız değişkenler (nüfus, gelir, istihdam) üzerinden Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki gelişim ve değişimin irdelenmesi olmuştur. Söz konusu temel kapsamlar içerisinde kullanılan temel yöntemsel çerçeveler ise; 'söylem analizi ve 'betimleyici analiz yöntemleri üzerinden şekillenmiştir.

2. BÖLGESEL GELİŞME VE EKONOMİK BÜYÜME

Çalışmanın bu bölümünde, ‘bölgesel gelişme’ ve ‘ekonomik büyüme’ kavramlarına yönelik olarak çeşitli çalışmaların ileri sürdüğü tanımlar ortaya konulup tartışılacaktır. Daha sonra ise, söz konusu tanımlar üzerinden geliştirilen, ‘bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarına yönelik teorik çerçeveler’ ve bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme olgularını açıklamaya yönelik olan temel parametrelerin neler olabileceği üzerine yapılan değerlendirmeler ortaya konulup irdelenecektir. Son olarak ise, söz konusu tanımlar ve temel ölçüm parametreleri üzerinden geliştirilmiş çeşitli bölgesel gelişme proje örnekleri tartışılacak olup, söz konusu tüm değerlendirmelerin ışığında ‘bölgesel gelişme’ ve ‘ekonomik büyüme’ kavramlarının bir bütün olarak nasıl ele alındığı ve ilgili kavramsal çerçevelerin genel olarak ne tür değişkenler üzerinden ölçüldüğü net bir şekilde ortaya konulacaktır.

2.1 Kavram ve Yaklaşımlar

Bölgesel gelişme ve ekonomik büyümeye yönelik temel tanımlamalar incelendiğinde, birbirlerinden farklı gibi görünen ancak özünde paralellik gösteren tanımlamaların söz konusu olduğu anlaşılmaktadır (Dulupçu, 2005; Larner & Walters, 2002; Harrison, 2006; Hettne, 2005; Lack, 2011; Szajnowska-Wysocka, 2009; Yamen, 2009; Gantsho, 2008; Sevinç, 2011; Stough, Roberts, & Stimson, 2002;2006). Bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramları, literatürde, iki temel yaklaşımda ele alınmaktadır. Bunlar: bölgesel ekonomik gelişme olgusunun, bir ‘sonuç’ olarak ele alındığı yaklaşımlar ile bir ‘süreç’ olarak ele alındığı yaklaşımlardır (Stough, Roberts, & Stimson, 2002;2006; Sevinç, 2011; Krugman, 1991).

İlk yaklaşım olan, bölgesel gelişmenin ve ekonomik büyümenin bir “‘sonuç’” olarak irdelendiği yaklaşımda “‘büyüme’”, bölgesel veya ülkesel ölçekteki ekonomik boyut göstergelerinde sürekli bir artış olarak tanımlanıyor iken; “‘gelişme veya kalkınma’”, ekonomik büyüme ile sosyal boyutların bir aradaki bileşimleri üzerinden

tanımlanmaktadır. Kalkınma boyutunda, toplumsal refah düzeyindeki ilerlemeler ile ‘ekonomik verimlilik’ ve üreticilik düzeylerindeki interaktif ilişki işaret edilmektedir. ‘Toplumsal refah’, ‘insani gelişmişlik’ gibi kavramlarının ise, söz konusu düşünce düzlemlerinin operasyonel sonuçları niteliğinde olduğu görülmektedir (Gantsho, 2008). Bu noktadan hareketle, ‘ekonomik kalkınmanın ürünü’ olarak değerlendirilen ‘bölgesel kalkınma’, bölgedeki iş olanaklarının, refah düzeyinin, yatırım hacminin, yaşam standartlarının ve çalışma koşullarının iyileştirilmesini ifade etmektedir.

Diğer yaklaşım olan bir ‘‘süreç’’ olarak ‘‘bölgesel kalkınma’’ ise; ‘endüstrinin desteklenmesi’, ‘altyapının iyileştirilmesi’ ve ‘emek piyasalarının geliştirilmesi’ olarak algılanmaktadır (Sevinç, 2011). Ek olarak, ‘‘Bölgesel Ekonomik Gelişme’’, yerel yönetimler ve yerel topluluklar odağında geliştirilen organizasyonların oluşturduğu ‘‘süreçlerin’’; insan kaynakları, doğal kaynaklar ve kurumsal olanaklar da kullanılarak, iş olanaklarının arttırılması ve dolayısıyla istihdam olanaklarının iyileştirilmesi ‘‘sonucuna’’ bağlanması olarak tanımlanabilmektedir (Stough, Roberts, & Stimson, 2002;2006). Öte yandan, ‘‘bölgesel ekonomik gelişmenin’’, bölgedeki niceliksel ve niteliksel özelliklerin ve olanakların çeşitli bileşimleri üzerinden algılanması gerektiği görüşleri de söz konusudur (Stough, Roberts, & Stimson, 2002;2006). Niteliksel bağamlardan kasıt; iş türleri, sadece uzun vadedeki iş olanakları sayısı ve yapısal özelliklerinden ziyade, yeni ekonomik aktivitelere olanak sağlayan ve bölgesel ekonomik çıkarları maksimize eden iş türlerinin ortaya çıkarılmasıdır (Stough, Roberts, & Stimson, 2002;2006).

Son olarak, ‘kalkınma’ kavramı; bir toplumda ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda istenilen her türlü değişim ve gelişim olarak tanımlanabilmektedir (Yamen, 2009). Bu noktadan hareketle, birbirinden farklı kalkınma türleri ortaya konulabilmektedir. Söz konusu ‘‘kalkınma türleri’’ ise sırasıyla; ‘demokratik açıdan kalkınma’, yerel yönetimlerin kararlarının alınması ve uygulanmasında halkın katılım mekanizmalarının güçlendirilmesi, demokratik kültürün geliştirilmesi olarak tanımlanmakta; ‘kültürel olarak kalkınma’; eğitim düzeyinin yükselmesini, kültürel etkinliklerin ve bireylerin bunlara katılımının arttırılmasını, kültür ve tabiat varlıklarının korunmasını içeren faaliyetler olarak tanımlanmakta ve ‘sosyal anlamda kalkınma’ ise; insan odaklı kalkınma anlayışının bir gereği olarak tanımlanmaktadır (Yamen, 2009).

Ayrıca, özellikle ‘içsel temelli bölgesel gelişme’ yaklaşımlarının giderek yaygınlaşması ile ‘yerelleşme’, ‘insan kaynakları gelişimi’ ve ‘yerel toplulukların bölgesel kalkınmadaki rolleri’ gibi temel çerçevelerin sonucu olarak oluşan ‘yeni bölgecilik akımı’ düzlemindeki geliştirmeler de, bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme temel kavramlarına yönelik olan tanımsal yaklaşımları zenginleştirmiş bulunmaktadır. Bu düzlemle birlikte son dönemlerde sıkça tartışılabilen ana kavramsal çerçeveler sırasıyla; ‘yaşam koşulları’, ‘katılımcılık’, ‘bölgesel veya yerel kimlik’, ‘sosyal bağ ve sosyal dayanışma’ şeklindedir (Szajnowska-Wysocka, 2009). Söz konusu çerçeveler, bölgesel gelişmedeki yeni kavramsal çerçeveler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tüm bunların ışığında, ‘bölge’ kavramı, otonom sosyo-ekonomik alan/mekân olarak tanımlanmaya başlıyor (Szajnowska-Wysocka, 2009). Bu bağlamda ise, ‘Bölge’ kavramına, kurumsal bir kimlik kazandırma girişimleri de söz konusu olmaya başlamış bulunmaktadır (Harrison, 2006; Lack, 2011; Hettne, 2005; Larner & Walters, 2002; Dulupçu, 2005).

Söz konusu temel iki yaklaşım çerçevesinde ortaya konulan tanımlardan anlaşılacağı üzere, ‘‘gelişme’’ ve ‘‘kalkınma’’ kavramları, genel olarak ekonomik açıdan ele alınmış olsalar da, tamamıyla kalkınmadan söz edebilmek için sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik gelişmelerle birlikte söz konusu kavramsal çerçevelerin ele alınmaları gerekmektedir (Yamen, 2009). Bölgesel ekonomik gelişme, niceliksel olarak ifade edildiği boyutunda; ‘gelir düzeyleri’, ‘istihdam verileri’, ‘kamusal ve özel sektör yatırımları’, ‘nüfus’ ve ‘ürün ve hizmetlere olan erişim düzeyi’ gibi parametreler üzerinden tanımlanan geniş kapsamlı bir konsept olma özelliğine sahiptir. Öte yandan, niteliksel boyutta ise, sürdürülebilir gelişmenin sağlanması temelindeki ‘sosyal ve iktisadi/finansal adalet ve eşitlik’ ve iş olanaklarının geliştirilmesi yoluyla bölgedeki ‘yaşam kalitesinin ‘ artırılması ile ‘refah düzeyi’ çerçeveleri üzerinden tanımlanabilmektedir.

Sonuç olarak, bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramları bir ‘sonuç’ olarak algılandıkları kadar bir ‘süreç’ olarak da algılanmakta olup, ilgili tanımları yönlendiren ve güçlendiren söylemlerin aynı zamanda ‘niceliksel’ boyutta oldukları kadar ‘niteliksel’ boyutlarda da irdelenmesi gerektiği açıktır. İlave olarak ise, yeni bölgecilik tartışmaları ile daha da netleşmiş olan, bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarının tanımlanmasına yönelik olarak, içsel temelli ve dışsal temel

büyüme ve gelişme yaklaşımları ayırımı da söz konusu olmuştur. Tüm bunların ışığında, bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarına getirilen tanımların sırasıyla; ‘süreç odaklı- sonuç odaklı’, ‘niceliksel-niteliksel’ ve ‘dışsal-içsel’ olmak üzere üç farklı temel yaklaşım çerçevesine dayandıkları ve söz konusu bölgesel gelişme yaklaşımlarının ilgili kategorilerin çeşitli bileşimleri üzerinden tanımlandığı görülmektedir.

2.2 Yöntem ve Parametreler

Çalışmanın bu bölümünde ikinci olarak, söz konusu tanımlar üzerinden geliştirilen, ‘bölgesel gelişmeye yönelik teorik çerçeveler’ ile bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme olgularını açıklamaya yönelik olan temel parametrelerin neler olabileceği üzerine yapılan değerlendirmeler ortaya konulmuştur.

Bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarına yönelik yapılan birbirinden farklı söz konusu teorik irdelemelere yönelik olarak temelde beş ana başlık üzerinden karşılaştırmaların yapılabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarına yönelik teorik çerçevelerin birbirleriyle karşılaştırılıp değerlendirilebilecekleri üst başlıklar sırasıyla;

1. ‘Bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarının tanımlanış biçimleri’,
2. ‘Bölgesel ölçeğin tanımlanmasına yönelik olarak sergilenen mekansal yaklaşım’,
3. ‘Metodolojik yaklaşım’,
4. ‘İleri sürülen kavramsal çerçeveler (bağımlı değişkenler kümesi) (Tekeli, 2008)’ ve
5. ‘Ortaya konulan bağımsız değişkenler / temel ölçüm parametreleri (Tekeli, 2008) şeklindedir.

İlk üst başlık olan ‘bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarının tanımlanış biçimleri’ sorgulaması, ilgili teorik çerçeveler kapsamında söz konusu kavramlarının birer ‘sonuç’ olarak algılanmaları veya birer ‘süreç’ olarak algılanmaları ayırımı üzerinden yapılmıştır. İlave olarak, ilgili kategori çerçevesinde, bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarının niteliksel veya niceliksel parametreler üzerinden tanımlanması ile dışsal ve içsel faktörler üzerinden tanımlanması ayırımları da söz konusu olmuştur. İkinci temel başlık olan ‘bölgesel ölçeğin tanımlanmasına yönelik olarak sergilenen mekansal yaklaşım’ düzlemindeki temel kategoriler iki farklı şekilde tanımlanmış bulunmaktadır. Bunlar, mekan ve mekan tanımlarına

odaklanarak yapılan grupta ile, bölge ve bölgeler arasındaki ilişki üzerine kurulmuş grupta değildir. Söz konusu kategorilerden ilkindeki grupta sırasıyla; ‘noktasal mekan’, ‘çizgisel/kesikli mekan’ ve ‘sürekli mekan’ ayrımları şeklindedir (Tekeli, 2008). Diğer kategorideki sınıflama ise sırasıyla; ‘bölge içi – tek bölge’, ‘izole bölgeler’ ve ‘bölgeler arası-çok bölge’ şeklinde olmuştur (Erkut, 1991). Ortaya konulan ilk kategorideki mekansal algı grupta, söz konusu teorik çerçevelerin kendilerine sordukları temel sorular ve ilgili teorilerin önerdikleri planlama yaklaşımı bağlamlarındaki farklılaşmalar referans alınmıştır (Tekeli, 2008). Bu noktadan hareketle, mekansal organizasyonun bağımlı bir değişken / kalkınmanın aracı olarak irdelenmesinden hareketle, ana amacın ülkesel ekonomik büyümenin sağlanması olduğu, tek bir bölgenin ise söz konusu temel amaca yönelik optimum araçsal bir mekansal birim olarak tanımlandığı yaklaşıma ‘noktasal mekan yaklaşımı’ adı verilmekte iken; ilgili temel amaca yönelik, birbirlerinden ayrık ve ilişkisiz olan, birden fazla bölgenin birer mekansal birim olarak tanımlandığı yaklaşıma ise ‘çizgisel/kesikli mekan yaklaşımı’ adı verilmektedir (Tekeli, 2008). Üçüncü grupta olan ‘sürekli mekan’ tanımlamasında ise, mekansal organizasyonun bağımsız bir değişken olarak alındığı (kalkınmada amaç), ana amacın kalkınmanın yerel mekansal ölçeklerden başlatılıp sürekli bir şekilde yayılarak tüm ülkede adil ve sürdürülebilir bir şekilde gelişmenin sağlanmasının olduğu ve birbirinden farklı bölgelerin birbirleriyle ilişkilerinin gözardı edilmediği yaklaşım ise ‘sürekli mekan’ olarak tanımlanmıştır (Tekeli, 2008). Söz konusu tanımlamalar incelendiğinde, Erkut’un (1991) çalışmasında ileri sürdüğü sırasıyla; ‘bölge içi/ tek bölge’, ‘izole bölgeler’ ve ‘bölgeler arası/ çok bölge’ temel yaklaşımsal ayrımların, Tekeli’nin (2008) ortaya koymuş olduğu sırasıyla ‘noktasal mekan’, ‘çizgisel/kesikli mekan’ ve ‘sürekli mekan’ kategorilerine işaret eden ayrımlar olduğu açıkça görülmektedir. Bir diğer ifadeyle, bölge kavramına; mekansal açıdan ülkesel ölçek üzerinden indirgenen bir yaklaşım üzerinden, gelişmenin sağlanmasında edilgen bir rol biçilmesi ile bölge kavramına, yerel ölçeklerden başlanarak, mekansal olarak ülkesel ölçeğe yükseltgenen içsel ve etken bir rol biçilmesi ayrımları birbirine paralel bir şekilde ortaya konulmuş bulunmaktadır. İlgili teorik çerçevelerin ‘metodolojik yaklaşımlar’ üzerinden birbirlerinden farklılaşmaları ise sırasıyla; ‘kestirimci-stokastik (olasılıklı)’, ‘optimum arayan-davranışsal’, ‘dinamik-statik’, ‘talep odaklı-arz odaklı’, ‘deneysel (ampirik)-deneysel olmayan (apriorik)’ ve ‘tümünden gelen

(dedüktif)-tüme varan (endüktif)' şeklinde özetlenebilir (Speakman & Koivisto, 2013; Tekeli, 2008; Reif, 1973; Erkut, 1991; MacCann, 2001).

Dördüncü olarak, bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarına yönelik olarak ortaya konulan teorik çerçeveler kapsamında, her biri birer bağımlı değişken (Tekeli, 2008) olarak tanımlanabilecek olan, temel kavramsal çerçeveler ise sırasıyla; 'ekonomik gelişme', 'sektörel büyüme', 'toplumsal refah düzeyi', 'sosyal gelişme', 'insan kaynakları', 'yerel kalkınma', 'yaşam kalitesi', 'katılımcılık', 'kurumsal altyapı gelişimi' ve 'yenilikçilik' şeklinde özetlenebilir (Gantsho, 2008; Szajnowska-Wysocka, 2009; Tekeli, 2008; Friedmann, 1966).

Beşinci olarak, 'ilgili teorik çerçeveler bağlamında ileri sürülen 'bölgesel gelişme ve ekonomik büyümenin ölçülmesine yönelik temel parametreler' üst başlığında ise birbirinden farklı çok sayıda faktör sıralanabilmektedir. İlgili parametreler sırasıyla; 'işgücünün sektörel dağılım yüzdesi', 'talep elastikiyeti (sektörel bazda)', 'kır-kent nüfusları', 'sektörel ihracat verileri', 'üretim faktörleri arzı (işgücü ve sermaye arzı)', 'kamu- özel yatırımları', 'kentleşme oranları', 'mekansal organizasyon', 'nüfus', 'kişi başı gayri safi bölgesel hasıla' ve 'kişi başı katma değer' olarak özetlenebilmektedir (Clark, 1941; Tekeli, 2008; Erkut, 1991; Gantsho, 2008; Friedmann, 1966; Stough, Roberts, & Stimson, 2002;2006; Speakman & Koivisto, 2013).

2.3 Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme

Bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarına yönelik geliştirilen birbirinden farklı teorik çerçevelerin birbirleriyle ilişkilerinin ve farklılıklarının sistematik bir biçimde incelenebileceği söz konusu beş temel üst başlıkta ortaya konulan her bir grupta detaylı bir şekilde ortaya konulması olanaksızdır, çünkü her bir grup, başlı başına ayrıca çalışılması gereken geniş kapsamlı çerçeveleri işaret etmektedir. Örneğin, 'yaşam koşulları', 'sosyal gelişme', toplumsal refah' gibi çerçevelerin her biri, ayrı birer literatür araştırması konularıdır. Çalışmamızın bu noktadaki asıl kaygısı, söz konusu gruplamalar üzerinden ilgili bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme teorilerinin bütüncül bir biçimde birbirleriyle karşılaştırılabilecekleri bir altlığın oluşturulması; sonrasında ise, söz konusu altlık üzerinden bir sonraki bölümde detayları verilecek olan Güneydoğu Anaolu Projesi'nin nasıl bir teorik yaklaşımla başlatıldığı ve Proje'nin ilgili gelişim süreçleri itibarıyla ne tür teorik

değişimlerin yaşandığı incelemelerine ışık tutulmasıdır. Bu noktadan hareketle, ilgili altlığın oluşturulması adına başvurulmuş çalışmalara değinilmeden önce, bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarına yönelik olan birbirinden farklı çok sayıdaki teorik yaklaşımların, doğrudan doğruya ‘bölgesel gelişmenin’ nasıl tanımlandığı, ilgili gelişmenin ne tür araçlarla sağlanacağı ve söz konusu gelişmenin ne tür parametrelerle izlenip değerlendirileceği sorunsalı üzerinden şekillenenleri ile doğrudan doğruya bir bölgesel gelişme teorisi olmayıp söz konusu sorunsalı besleyen yardımcı bir alt çerçeve niteliğine sahip olanları ayırtetmek, mevcut teorik karmaşaları çözmek adına yararlı olacaktır. Örneğin, ‘bölgeler arası kayma teorisi’ (Tekeli, 2008), ‘temel üretim teorisi’, ‘üretim döngüsü teorisi’, ‘esnek üretim teorisi’, ‘üretim fonksiyonu tipi gelişme teorileri’ (Szajnowska-Wysocka, 2009; Tekeli, 2008; MacCann, 2001), ‘neo-klasik bölgesel büyüme teorileri’ (Szajnowska-Wysocka, 2009; Stough, Roberts, & Stimson, 2002;2006) ve ‘kuluçka aşaması büyüme teorisi’ (MacCann, 2001; Szajnowska-Wysocka, 2009; Tekeli, 2008) irdelemelerinde, ikinci tür bir yaklaşım söz konusu olmaktadır. Bir diğer ifadeyle, ilgili başlıklarla belirtilen teorik yaklaşımlar, doğrudan doğruya bir bölgesel gelişme teorisi olmayıp, bölgesel gelişmenin nasıl tanımlandığı, ilgili gelişmenin ne tür araçlarla sağlandığı ve hangi parametrelerle izlenip değerlendirildiği sorunsallarını besleyen yardımcı birer alt çerçeve önerme niteliğine sahip olmaktadırlar. Örneğin, ‘bölgeler arası kayma teorisi’, ülkesel ve bölgesel ölçekteki ihracat odaklı sektörel değişimlerin, bölgesel ve ülkesel ekonomik büyümedeki etkisinin incelenmesi hususunda, betimleyici bir altlık sunmakta, bölgesel gelişmenin nasıl ve ne tür araçlarla başlatılıp yayılacağı konusunda doğrudan bir önerme sunmamaktadır. Söz konusu yardımcı çerçevelerden diğeri olan ‘üretim fonksiyonu tipi teoriler ve türevleri’ örneğinde ise; sermaye, işgücü ve teknoloji gibi üretim faktörlerindeki değişimin, toplam üretim düzeyindeki değişim üzerinden ülkesel ölçekteki ekonomik büyümenin doğrudan, bölgesel ölçekteki ekonomik büyüme eğilimlerinin ise dolaylı olarak ele alınması söz konusu olmuştur. ‘Neo-klasik bölgesel gelişme teorik çerçevesinde’ ise, işgücü ve sermaye değişimlerinin, ülke ve bölgelerin ekonomik performansları üzerindeki etkilerinin nasıl incelenmeye başlanacağı konusunda oldukça önemli bir konsept sunuyor olmasına karşın, özellikle bölgesel ölçekte; ‘verimlilik’, ‘üretkenlik’, ‘performans düzeyi’ gibi diğer temel parametrelerin, söz konusu işgücü, sermaye ve teknoloji değişimleri ile nasıl etkileneceği üzerine detaylı bir şekilde yol gösterecek bir altlık sunamamış durumdadır (Stough, Roberts, & Stimson,

2002;2006). Dolayısıyla, neo-klasik büyüme teorilerinin, bölgesel ekonomik gelişme ve ekonomik büyüme eğilimlerine olan etkisi incelemelerinde yetersiz kaldığı sonucuna açıkça varılabilmektedir (Stough, Roberts, & Stimson, 2002;2006). Son olarak ‘kuluçka aşaması büyüme teorisi’ örneğinde ise, üniversite-sanayi işbirliği, girişimcilik olanaklarının geliştirilmesi, yenilikçilik imkanlarının arttırılarak bilgi ve teknoloji ürünlerinin ticarileştirilmesi yoluyla; küçük ve orta ölçekli firmaların birlikte bir ağ oluşturmaları üzerinden gelişmenin başlatılması ve yayılması stratejilerinin, mekansal faktörlerden bağımsız olarak geliştirilmesine altlık oluşturulmuştur. İlgili yaklaşımın bölgesel bir ölçekteki gelişmenin başlatılması ve yayılması tartışmalarının doğrudan doğruya ele alındığı, görece daha gelişmiş versiyonu olan ‘büyüme kutupları teorisi’ ve ‘merkez-çeper teorisi’ üzerinden ortaya konulması uygun bulunmuştur. Dolayısıyla, ilgili yaklaşımlardan ziyade, doğrudan doğruya bölgesel gelişme ve ekonomik büyümenin sağlanması sorunsallarına yönelik geliştirilen teorik çerçeveler olarak sırasıyla; ‘ekonomik temel teorisi’ (Szajnowska-Wysocka, 2009; Tekeli, 2008), ‘gelişme aşamaları teorisi’ (Clark, 1941; Tekeli, 2008), ‘büyüme kutupları teorisi’ ve ‘merkez-çeper teorisi’ (Perroux, 1955; Szajnowska-Wysocka, 2009; Tekeli, 2008; Friedmann, 1966; MacCann, 2001; Speakman & Koivisto, 2013; Krugman, 1991) çerçeveleri, söz konusu çalışmamız kapsamında değerlendirilmiş bulunmaktadır.

Söz konusu teorik çerçevelerden ilki olan ‘ekonomik temel teorisi’ kapsamındaki temel varsayım, ‘yerel’ ve ‘ihraç’ faaliyetleri arasındaki oranın sabit kaldığı şeklindedir (Tekeli, 2008). Bu varsayımdan hareketle, ‘yerel faaliyetler’ (bağımlı değişken), ‘ihraç faaliyetlerinin’ (bağımsız değişken) bir fonksiyonu olarak tanımlanmaktadır (Tekeli, 2008). Bu noktadan hareketle ise, bölgesel gelişme olgusunun, bir ‘süreç’ olarak, (bağımlı bir değişken olarak), ‘ihraç faaliyetlerinin değişimi’ üzerinden (bağımsız değişken) tanımlanıp ölçülmesi söz konusu olmuştur (Tekeli, 2008). Ek olarak, ilgili teorik çerçevede, bir tek bölgenin, diğer bölgelerden bağımsız olarak geliştirilmesi algısı baş göstermiştir (Tekeli, 2008). Bir diğer ifadeyle, söz konusu teorik çerçeve bağlamında, ‘noktasal mekân’ algısına işaret edildiği açıkça görülebilmektedir. İhracat faaliyetleri odağındaki sektörel büyüme kaygısı üzerinden hareket edildiği görülen ‘ekonomik temel teorisi’ içerisinde, ‘ihraç ürünlerine yönelik olan talep eğilimleri üzerinden bölgesel büyümenin açıklandığı’; dolayısıyla, ihraç ürünlerine yönelik talep eğilimlerinin bölge dışından belirlendiği

düşüncesinden hareketle ise, teorik çerçevenin ‘dışsal temelli’ bir bölgesel gelişme yaklaşımına işaret ettiği görülmektedir (Tekeli, 2008).

Bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarına yönelik olarak ileri sürülen ikinci teorik çerçeve olan ‘gelişme aşamaları teorisi’ içerisinde, bir ülkenin tümüne yönelik olarak ele alınan bir mekânsal ölçekten hareketle, ampirik (deneysel) gözlemler üzerinden oluşturulmuş bir yaklaşımın hakim olduğu ve bölgesel gelişme olgusunun bir ‘sonuç’ olarak algılanmasından ziyade, bir ‘süreç’ olarak algılandığı yaklaşımın geçerli olduğu görülmektedir. Ülkeden bölgeye inen ölçeksel yaklaşımdan hareketle ise, ilgili teorik çerçevedeki ‘bölge’ ölçeğine, mekansal olarak ‘noktasal mekan’ olarak bakıldığı açıkça anlaşılmaktadır (Tekeli, 2008). Ek olarak, ‘gelişme aşamaları teorisi’ kapsamında, işgücünün sektörel dağılım yüzdesi üzerinden farklı gelişme aşamaları (süreçleri) tanımlanmış olup, söz konusu teorik çerçevedeki ‘bağımsız değişkenler’ ise sırasıyla; ‘teknoloji faktörü’ (üretimde verimlilik üzerinden) ve ‘talep elastikiyeti’ (sektörel bazda) şeklinde ileri sürülmüş ve bağımlı değişken ise, haliyle ‘bölgesel büyüme’ olarak tanımlanmış bulunmaktadır (Clark, 1941; Tekeli, 2008). İlgili teorik çerçevede, gelişmenin şekli ve yönü ‘statik’ bir biçimde belirlenmiş olup, ‘bölgesel gelişme’ değişkenine, kontrol edilebilir bir değişken olma rolü biçilmemiştir (Tekeli, 2008). Bir diğer ifadeyle, söz konusu teorik çerçeve içerisindeki yöntemsel çerçeve, daha çok ‘evrimsel deterministik’ bir yaklaşıma işaret ediyor olmaktadır (Tekeli, 2008). İlave olarak, önceki bölgesel gelişme teorisinde olduğu üzere, bölgesel gelişme çerçevesi, ekonomik birimler olarak ‘sektörel ölçeğe’ indirgenmekte, davranışsal ekonomik birimler olarak tanımlanan firma, birey gibi ölçekleri yönlendirme niteliğine sahip olunamamaktadır (Tekeli, 2008). Son olarak ise, ilgili bölgesel gelişme teorisi çerçevesinde, mekansal olarak zayıf sayılabilecek yaklaşımın (noktasal mekan), bir nebze de olsa kompanse edilebilmesi adına, ‘kır-kent’ ilişkisinin kurgulanması düşüncesi, bölgesel gelişme analizlerine dahil edilmekte ve bu noktadan hareketle, ‘kır-kent nüfusu’ değişkenleri, bağımsız birer değişken olarak tanımlanmaya başlanmaktadır (Tekeli, 2008).

London’da on yedinci yüzyılda gerçekleşen yüksek düzeydeki büyüme eğiliminden etkilenen İngiliz ekonomist William Petty tarafından ilk tohumları atılan ve çalışmamızın üçüncü teorik çerçevesini işaret eden ‘büyüme kutupları teorisi’, özünde, ülkelerin refah düzeylerinin güçlü kentsel ekonomilere dayandığı düşüncesi

üzerinden geliştirilmiştir (Gantsho, 2008). Söz konusu teorik çerçeveyi ince işçilikle derleyip toparlayan ve asıl geliştiren kişi ise, Fransız ekonomist Francois Perroux (1955) olmuştur (Friedmann, 1966; Gantsho, 2008; Tekeli, 2008). Ek olarak, büyüme kutupları teorisi üzerinden yapılan ve sayıları gittikçe artan bildiri ve makalelerin yanında Batı Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinde (özellikle Büyük Britanya, Fransa ve İtalya) hayata geçirilen bölgesel gelişme projelerinin altlığını oluşturan söz konusu teorik konsept, gittikçe artan bir ilgiyle üzerinde çalışılan bir teorik çerçeve olma özelliğine sahip olmuştur (Gantsho, 2008). Gelişmekte olan ülkelerde (özellikle Latin Amerika ülkelerinde) geliştirilen bölgesel gelişme stratejileri, özellikle 1960'lı yıllardan sonra, ulusal hükümetlerin ekonomik büyümenin yanında sosyal gelişimin sağlanması stratejisinin sınırlı kaynaklar üzerinden optimistik bir biçimde uygulanması düşüncesiyle, giderek artan bir yoğunlukla büyüme kutupları teorisine dayandırılmıştır (Gantsho, 2008). Öte yandan, onca popüleritesine karşın, büyüme kutupları teorisi, Perroux (1955) öncülüğünde geliştirildiği şekliyle, gerçek coğrafik mekandan uzak, soyut ekonomik mekan aksiyomu üzerine kurgulanan yapısıyla çokça eleştirilmiştir (Friedmann, 1966; Tekeli, 2008; Gantsho, 2008; Speakman & Koivisto, 2013). Söz konusu eleştirilerin etkisiyle, teorinin bölge içi ölçeğe işaret eden 'çizgisel/kesikli mekan' algısının hakim olduğu çerçeve, 'ekonomik büyüme kutupları teorisi' olarak irdelenmekte iken; söz konusu çerçevenin coğrafik mekan ve sosyal parametrelerin de analizlere katılmasıyla geliştirilen versiyonu, 'merkez-çeper teorisi' olarak ele alınmış ve önceki çerçeveye kıyasla, mekansal yaklaşımlarda tutarlı ve sürekli (alansal/sürekli mekan) bir algının temsil edildiği yeni bir düzlem oluşturulmuş bulunmaktadır (Tekeli, 2008). Bir diğer ifadeyle, bölge içi ve tek bölgesel ele alımların hakim olduğu 'ekonomik büyüme kutupları teorisi' çerçevesinden, bölgeler arası ve çok bölgesel sürekli mekansal ele alım algısının benimsendiği 'merkez-çevre teorisi' çerçevesine geçilmiş olup, daha çok 'soyut ekonomik mekân' aksiyomuyla geliştirilen büyüme kutupları teorisi, gerçek 'coğrafik mekân' parametrelerini de içeren bir forma dönüştürülmüştür. Söz konusu geliştirme ile teori kapsamında değerlendirilen ilgili coğrafik mekan, kentsel ölçeği işaret etmeye başlamış ve büyüme kutupları teorisi ile kentsel alanlardaki yoğunlaşma ve konsantrasyon arasındaki ilişkiler üzerinden çalışmalar yönlendirilmeye başlanmıştır (Tekeli, 2008; Gantsho, 2008; Krugman, 1991). İlgili yeni yaklaşımlar ile büyüme kutupları, buluş ve yeniliklerin başlatıldığı ve yayıldığı merkezler olarak algılanmaya ve tanımlanmaya başlamıştır (Friedmann, 1966;

Gantsho, 2008; Tekeli, 2008). Önceki teorik düzlem olan ‘büyüme kutupları teorisi’ çerçevesinde mekânın bağımlı bir değişken (Tekeli, 2008) olduğu, bölgesel gelişmenin ‘dışsal temelli’ faktörler üzerinden tanımlandığı ve ülkesel ekonomik gelişmeden bölgesel gelişmeye doğru bir metodolojik yaklaşımın (tümden gelim/dedüktif) söz konusu olduğu önermelerin ağırlıkta olduğu bir yapı gözlemlenmiş bulunmaktadır. İlgili çerçevenin geliştirilmiş versiyonu olan ‘merkez-çevre teorisi’ tipolojisinde ise, önceki teori grubundan farklı olarak, ‘mekân organizasyonlarına ait özelliklerin’ (bağımsız değişken olarak), bölgesel gelişmeye (bağımlı değişken) olan etkisinin incelendiği ve bölgesel gelişimin içsel temelli faktörlerle başlatılıp sürekli bir şekilde yayıldığı ve en sonunda da ülkesel gelişimin sağlandığı (tüme varım/ endüktif) bir metodolojik yaklaşım söz konusu olmuştur (Tekeli, 2008). Söz konusu teorik çerçevede ileri sürülen ‘nüve bölge’ kavramı , yeniliklerin başlatıldığı ve yayıldığı bir mekansal alt sistem’ olarak tanımlanmış olup (Tekeli, 2008), ‘nüve bölge’ kavramına, aynı zamanda ‘şehirsel çevre’ niteliği kazandırılmış bir mekansal organizasyon olma fonksiyonu yüklenmiştir (Friedmann, 1966; Tekeli, 2008). Böylelikle, kent ölçeğinin bölgesel gelişmedeki öneminin altı çizilmeye başlanmıştır. Bu noktadan hareketle, kentleşme ve ‘ekonomik büyüme’ kavramlarının birbirleriyle ilişkilerinin incelendiği Birleşmiş Milletlerin yayınladığı dökümanlar (2007), Uluslar Arası İlişkiler Konseyinin çalışmaları (2007), Grimm (2008) başta olmak üzere çeşitli ampirik çalışmalarla da desteklenen çok sayıda çalışma mevcut olup , söz konusu çalışmaların ortak sentezi niteliğinde olan, ‘kentleşme oranının’ (bağımsız değişken olarak) ‘ekonomik büyümeyi’ (bağımlı değişken olarak) tetiklediği ortak görüşü hakim olmuştur (Gantsho, 2008; Krugman, 1991). Bir diğer ifadeyle, ülkesel veya bölgesel ölçekteki bir mekansal birimin kentleşme oranı ile aynı birimin GSYH (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla) veya (GSBH) Gayri Safi Bölgesel Hasıla ile ölçülen gelir düzeyi bulguları arasında güçlü bir pozitif korelasyonun söz konusu olduğu görülmüştür (Gantsho, 2008). Söz konusu önermeye paralel bir biçimde, yeni ekonomik coğrafya alanındaki çalışmaların öncüsü Paul Krugman (1991) tarafından ileri sürülen kuramsal çerçeve ise, bir bölgedeki kentleşme oranı arttıkça, ilgili bölgede ürün ve hizmetlere erişilebilirlik düzeyi (dolayısıyla gelir ve refah düzeyi), kullanıcı (veya yararlanıcı) taleplerine bağlı olarak, artacak olup; ilgili bölgelerin nüfus çekme potansiyeli, kırsal nüfusun belirli alanlarda konsantre olma eğilimi göstermesine dek artacaktır önermesine dayanmaktadır (Krugman, 1991).

Söz konusu tüm değerlendirmelere ek olarak, ilgili teorik çerçeve içerisinde, ‘bölgesel gelişme’ kavramına, başlayan ve yayılan bir ‘süreç’ olarak bakıldığı görülmektedir. Bu algıdan hareketle, ‘nüve bölgenin oluşma süreçleri’ sırasıyla; ‘yenilik ve yeniliğin yayılması’, ‘karar verme ve kontrol’ ile ‘yatırım ve göç’ süreçleri üzerinden tanımlanmış bulunmaktadır (Friedmann, 1966; Tekeli, 2008). Dolayısıyla, ileri sürülen süreçler, aynı zamanda, bölgesel gelişmenin bağımlı bir değişken olarak ölçümlenmesinde kullanılacak bağımsız değişkenlerin birer üst çerçevesini oluşturmuş bulunmaktadır (Tekeli, 2008). Ayrıca, büyüme kutupları teorisinde, öncekilerden farklı olarak, davranışsal birim olarak tanımlanan ‘firma ölçeği’ üzerinden bölgesel gelişmenin irdelenmesi söz konusu olmuştur (Tekeli, 2008). Sektörel düzeyden, davranışsal birim olarak tanımlanan firma düzeyine yönelen analiz yaklaşımın, teorinin öncekilerden ayrılan güçlü yanını oluşturduğu açıkça belirtilebilmektedir. Ek olarak, ilgili teorik çerçevede, ‘çekip götürücü firma’ ve ‘hâkimiyet’ etkisi olmak üzere başlıca iki kavramsal çerçeve öne çıkmış bulunmaktadır (Tekeli, 2008). Söz konusu kavramlardan ilki, mal ve gelir akımları döngüsüyle büyüme ve gelişmeyi başlatan ve tetikleyen öncü firma, diğer firmalardaki büyüme ve gelişmeyi de başlatır ve yayar düşüncesine referans vermektedir (Gantsho, 2008; Tekeli, 2008). İkincisi olan ‘hâkimiyet’ etkisi kavramı ise, kısıtlı bir alana yığılan yeni ve yaratıcı aktiviteler üzerinden bölgesel ekonomik büyüme sağlanması ve söz konusu mekânsal yığılmanın (bir aradalığın) psikolojik ve coğrafik polarizasyonların hem nedeni hem de sonucu olduğu düşüncesine işaret ediyor olmaktadır (Gantsho, 2008; Tekeli, 2008; Speakman & Koivisto, 2013). Bu kavramlardan hareketle, büyüme kutupları teorisindeki aksiyomun varsayım altlığında, piyasa büyüklüğü arttıkça, firmalar tarafından yapılan yatırımların karlılık marjlarının arttığı ve dolayısıyla yüksek maaş ve gelir düzeyleri ile birlikte ölçek ekonomilerinin olduğu düşüncesi yatmaktadır (Speakman & Koivisto, 2013).

Özetle, ilgili teorik çerçevedeki yaklaşımlar, ‘dinamik sistem yaklaşımının’ açık bir ürünü olarak ortaya konulmuş olup, sosyal gelişme ve mekansal organizasyon parametreleri (biri bağımsız değişken olarak) bölgesel gelişme (bağımlı değişken) irdelemelerinin (Tekeli, 2008) içerisine ilk kez eklenmiş bulunmaktadır. Ayrıca, söz konusu geliştirmelerle birlikte, bölgesel gelişme dinamikleri, dışsal faktörler üzerinden şekillenmemekte, aksine daha çok içsel (bölge içi) faktörlerden beslenmektedir. Ek olarak, gerek bölge içerisindeki kentsel ölçeğe olan vurgu ile

gerekse de bölgeler arası ilişkiler üzerinden sürekli ve tutarlı mekânsal ele alışırlar ile açık bir şekilde ‘alansal (sürekli) mekân’ yapısı sergilenmiş bulunmaktadır ilgili teorik çerçeve itibariyle.

Son olarak, söz konusu teorik çerçeve itibariyle, ‘yeniliğin sürekli olmasının gerek ve yeter koşulları’ sırasıyla; ‘teknolojik eksen’, ‘sosyal-kültürel eksen’, ‘ekonomik eksen’ ve ‘organizasyonel eksen’ olmak üzere dört temel eksen üzerinden tanımlanmış bulunmaktadır (Friedmann, 1966; Tekeli, 2008).

Söz konusu dört temel bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme teorisine yönelik saptamaların bir bütün halinde karşılaştırmalı olarak takip edilebilmesi adına aşağıdaki tablo hazırlanmıştır.

Çizelge 2.1 : Bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarına yönelik teorik karşılaştırma

Teori	Tanım	Metod	Mekan	Kavram	Parametre
Ekonomik Temel Teorisi	'Sonuç' odaklı yaklaşım	Tümden gelim	Noktasal mekan	Bölgesel gelişme	Bölgesel ihracat verileri (sektörel düzeyde)
	Dışsal Temelli Büyüme	Ampirik	Tek bölgesi / bölge içi yaklaşım	Ekonomik büyüme	İşgücünün sektörel dağılım yüzdesi
	Niceliksel parametreler ağırlıklı yaklaşım	Dedüktif		Sektörel büyüme	Bölgesel Nüfus
		Açıklayıcı yaklaşım		Mekansal organizasyon	Bölgesel Gelir Verileri (Kişi başı ve toplam)
Gelişme Aşamaları Teorisi	'Süreç' (olgu) odaklı yaklaşım	Tümden gelim	Noktasal mekan algısı	Bölgesel gelişme	Teknoloji faktörü (üretimde verimlilik)
	Dışsal Temelli Büyüme Tanımı	Ampirik	Tek bölgesi / bölge içi yaklaşım	Ekonomik büyüme	Talep elastikiyeti (sektörel düzeydeki)
	Niceliksel parametreler ağırlıklı yaklaşım	Dedüktif		Sektörel büyüme	İşgücünün sektörel dağılım yüzdesi
		Evrimsel deterministik		Mekansal organizasyon	Kır-kent nüfusları
Ekonomik Büyüme Kutupları Teorisi	'Süreç' (olgu) odaklı yaklaşım	Dedüktif	Çizgisel / kesikli mekan algısı	Bölgesel gelişme	Yenilikçilik yaratma düzeyi (teknoloji düzeyi)
	Dışsal Temelli Büyüme Tanımı	Yarı Statik Sistem Yaklaşımı	İzole bölgeler yaklaşımı	Ekonomik büyüme	Bölgesel ve kentsel istihdam verileri
	Niceliksel parametreler	Betimleyici yaklaşım (prescriptive)		Sosyal gelişme	Kentler ve bölgeler ölçeğinde kişi başı gelir düzeyi
	Niteliksel Parmetreler			Yenilikçilik	Kentleşme oranı
Merkez-Çeper Teori Grubu	'Süreç' (olgu) odaklı yaklaşım	Endüktif	Sürekli mekan algısı	Bölgesel gelişme	Yenilikçilik yaratma düzeyi (teknoloji düzeyi)
	İçsel Temelli Büyüme Tanımı	Dinamik Sistem Yaklaşımı	Çok bölgesi ve bölgelerarası yaklaşım	Ekonomik büyüme	Bölgesel ve kentsel istihdam verileri
	Niteliksel parametreler ağırlıklı yaklaşım	Skokastik yaklaşım (olasılıklı)		Toplumsal refah	Kentler ve bölgeler ölçeğinde kişi başı gelir düzeyi
				İnsani gelişmişlik	Kentleşme oranı
				Yerel kalkınma	Nüfus
				Yaşam kalitesi	Kamu-Özel Yatırımları
				Yenilikçilik	

2.4 Bölüm Sonucu

Çalışmanın ‘‘Literatür Araştırması’ bölümünde sırasıyla; ‘bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarına yönelik temel tanımlamalar’, ‘bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarına yönelik temel teorik çerçeveler’, ‘bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarına yönelik temel bağımsız değişkenler (ölçüm parametreleri)’, çeşitli literatür okumaları üzerinden ayrıntılı bir şekilde tartışılmış bulunmaktadır. İlgili tüm tartışmaların çıktısı olarak , ‘bölgesel gelişme’ ve ‘ekonomik büyüme’ kavramlarının bir bütün olarak nasıl ele alındığı ve ilgili kavramsal çerçevelerin genel olarak ne tür değişkenler üzerinden ölçüldüğü ortaya konulmuştur. Böylelikle, daha önce de belirtildiği üzere, GAP çerçevesinde 1979’dan 2012’ye dek yaklaşık otuz üç yıllık bir süreç içerisinde yapılanların, GAB’ndeki bölgesel gelişmeye olan etkisinin nasıl bir yaklaşım üzerinden değerlendirileceğinin altlığı oluşturulmuş bulunmaktadır.

İlgili literatür araştırmaları sonucu olarak, bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarına yönelik yapılan birbirinden farklı söz konusu teorik irdelemelere yönelik olarak temelde beş ana başlık üzerinden karşılaştırmaların yapılabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarına yönelik teorik çerçevelerin birbirleriyle karşılaştırılıp değerlendirilebilecekleri üst başlıklar sırasıyla; ‘bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarına yönelik sergilenen tanımlama yaklaşımı’, ‘bölgesel ölçeğin tanımlanmasına yönelik olarak sergilenen mekansal yaklaşım’, ‘metodolojik yaklaşım’, ‘ileri sürülen kavramsal çerçeveler (bağımlı değişkenler kümesi – (Tekeli, 2008))’ ve ‘ortaya konulan temel ölçüm parametreleri’ şeklindedir. İlk üst başlık olan ‘bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarına yönelik tanımlama yaklaşımı’ için temelde; ‘süreç – sonuç odaklı’, ‘niceliksel-niteliksel’ ve ‘içsel dışsal’ olmak üzere üç ayırım söz konusu olmuştur. İkinci olarak, ‘bölgesel ölçeğin tanımlanmasına yönelik olarak sergilenen mekansal yaklaşım’düzlemindeki temel kategoriler iki farklı şekilde tanımlanmış bulunmaktadır. Söz konusu kategorilerden ilkindeki gruplama sırasıyla; ‘noktasal mekan’, ‘çizgisel/kesikli mekan’ ve ‘sürekli mekan’ ayırımları şeklindedir (Tekeli, 2008). Diğer kategorideki sınıflama ise sırasıyla; ‘bölge içi – tek bölgesi’, ‘izole bölgeler’ ve ‘bölgeler arası-çok bölgesi’ şeklinde olmuştur (Erkut, 1991). İlgili teorik çerçevelerin ‘metodolojik yaklaşımlar’ üzerinden birbirlerinden farklılaşmaları ise sırasıyla; ‘kestirimci-skokastik(olasılıklı)’, ‘optimum arayan-davranışsal’, ‘dinamik-

statik', 'talep odaklı-arz odaklı', 'deneysel (ampirik)-deneysel olmayan (apriorik)' ve 'tümünden gelen (dedüktif)-tüme varan (endüktif)' şeklinde özetlenebilir (Speakman & Koivisto, 2013; Tekeli, 2008; Reif, 1973; Erkut, 1991; MacCann, 2001)

Dördüncü olarak, bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarına yönelik olarak ortaya konulan teorik çerçeveler kapsamında, her biri birer bağımlı değişken (Tekeli, 2008) olarak tanımlanabilecek olan, temel kavramsal çerçeveler ise sırasıyla; 'ekonomik gelişme', 'sektörel büyüme', 'toplumsal refah düzeyi', 'sosyal gelişme', 'insan kaynakları', 'yerel kalkınma', 'yaşam kalitesi', 'katılımcılık', 'kurumsal altyapı gelişimi' ve 'yenilikçilik' şeklinde özetlenebilir (Gantsho, 2008; Szajnowska-Wysocka, 2009; Tekeli, 2008; Friedmann, 1966).

Beşinci olarak, 'ilgili teorik çerçeveler bağlamında ileri sürülen bölgesel gelişme ve ekonomik büyümenin ölçülmesine yönelik temel parametreler' üst başlığında ise birbirinden farklı çok sayıda etken sıralanabilmektedir. İlgili parametreler sırasıyla; 'işgücünün sektörel dağılım yüzdesi', 'talep elastikiyeti (sektörel bazda)', 'kır-kent nüfusları', 'sektörel ihracat verileri', 'üretim faktörleri arzı (işgücü ve sermaye arzı)', 'kamu- özel yatırımları', 'kentleşme oranları', 'mekansal organizasyon', 'nüfus', 'kişi başı gayri safi bölgesel hasıla' ve 'kişi başı katma değer' olarak özetlenebilmektedir (Clark, 1941; Tekeli, 2008; Erkut, 1991; Gantsho, 2008; Friedmann, 1966; Stough, Roberts, & Stimson, 2002;2006; Speakman & Koivisto, 2013).

İlgili tüm araştırma ve tespitler ışığında, birbirinden farklı dört temel bölgesel gelişme teorisi olan 'ekonomik temel teorisi', 'gelişme aşamaları teorisi', 'büyüme kutupları teorisi' ve 'merkez – çeper teorisi' çerçevelerine yönelik karşılaştırmalı irdelemelerde, tüm çerçevelerin ortaklaştığı tek hususun, ele alınan kavramsal çerçevelerin içerisinde bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarının yer alması olduğu görülmektedir.

İlgili teorik çerçevelerin birbirlerinden farklılaştığı noktalar, sistematik bir biçimde ele alındığında, söz konusu teoriler üzerinden, temelde iki grup çerçevenin ortaya çıktığı görülmektedir. Söz konusu gruplardan ilkinin, 'ekonomik temel teorisi' ve 'gelişme aşamaları teorisi' içerisindeki önermelerin birbirine paralel bir şekilde oluşturdukları 'teorik çerçeve grubu' olduğu söylenebilir. İlgili gruplama içerisinde;

bölgesel gelişme ve ekonomik büyümenin, dış kaynaklı yatırımlar ve ürün – hizmetlere olan talep eğilimlerinin, salt niceliksel olarak ele alınabilecek olan, birer sonucu olarak tanımlandığı görülmektedir. Ek olarak, bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme eğilimlerine, dışarıdan müdahale ve politikalar ile değiştirilemeyecek olan birer ‘statik’ süreç olma rolü biçilen; ülkesel ekonomik büyümenin, belirli bir zaman kesiti içerisindeki izdüşümü olma niteliği (tümünden gelen-çıkarımcı) atfedilen; bölge ölçeğindeki mekan algısının, diğer bölgelerden bağımsız bir çerçevede, ülkesel soyut mekan varsayımının, belirli noktalardaki ‘yarı somut coğrafik kesiti’ (noktasal ve çizgisel mekan algısı) üzerinden oluştuğu; ekonomik büyümenin, ‘sektörel üretim’ ve ‘sektörel ihracat’ verileri üzerinden makro düzeyde tanımlandığı; niteliksel odaklı sosyal parametreleri devre dışı bırakan bir yapının; ilgili teorik çerçeve grubu itibariyle söz konusu olduğu görülmektedir.

İkinci temel teorik çerçeve grubu olarak nitelendirilebilecek olan, ‘büyüme kutupları teorisi’ ve ‘merkez çeper teorisi’ çerçevelerinin birlikte oluşturdukları önermeler düzleminde ise, bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme eğilimlerinin, politika, strateji ve eylemlerin oluşturduğu, kısa ve orta vadeli dinamik ‘süreçler’ olarak tanımlandığı; niceliksel parametrelerle birlikte, niteliksel parametrelerin de ortaya konulduğu; bölgesel gelişme ve ekonomik büyümenin, içsel temelli kaynak ve yatırımlar üzerinden ele alındığı; bölgeler arası ilişkilerin gözardı edilmediği (çok bölgesli / sürekli mekan algısı); kompleks morfolojilere sahip ve birer ‘ilişkisel mekan’ olarak ele alınan birbirinden farklı bölgeler arası gelişmişlik farklarının minimize edilmesi üzerinden ülkesel düzeyde sosyo-ekonomik istikrarın sağlanması kaygısının ön planda olduğu (tüme varan-olasılıklı); ‘sosyal adalet’, ‘sosyal kalkınma’, ‘insani gelişmişlik’, ‘refah düzeyi’, ‘yaşam kalitesi’ gibi kompleks kavramsal çerçeveleri de, analizlerine dahil eden bir özellikler bütünü söz konusu olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, bir sonraki bölümden başlanarak detaylı bir şekilde irdelenecek olan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamında, 1979 Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi ile başlayan sürecin, GAP Eylem Planı süreci itibariyle, ne tür paradigma değişimlerine tanıklık ettiği, söz konusu bölgesel gelişme teorileri temel gruplarına yönelik değerlendirmeler üzerinden okunacak ve sentezlenecektir.

3. GAP ve GELİŞİM SÜREÇLERİ

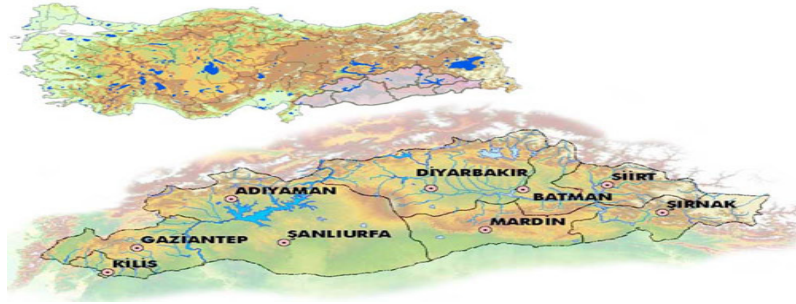
Çalışmanın bu bölümündeki temel amaç, GAP Süreçlerinin başlangıcı öncesindeki tarihçe ile birlikte her bir süreç itibariyle ileri sürülen temel hedef ve stratejilerin tanıtılması ve yorumlanmasıdır. İlgili amaca yönelik olarak ilkin, GAP'nin 1979 yılı öncesindeki tarihçesi ortaya konulmuştur. Güneydoğu Anadolu Projesi'nin başlatılmasının altında yatan temel nedenlerin anlaşılması adına ortaya konulan GAP Tarihçesi irdelenmesini takiben ise, Proje'nin başlangıç yılı itibariyle deneyimlediği değişim ve dönüşümler, sürecin bütününe tanınlanmasına yönelik olarak, ortaya konulmuştur. Söz konusu süreçler itibariyle, 1979 yılında başlatılan Güneydoğu Anadolu Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi'nin, günümüz itibariyle, hangi süreçlerden ne şekilde geçildiğine yer verilmiştir. İlgili süreç değerlendirmeleri kapsamında sırasıyla; 'GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi', 'GAP Master Planı', 'GAP Bölge Kalkınma Planı' ve 'GAP Eylem Planı' süreçleri, ileri sürülen temel hedef ve stratejiler üzerinden değerlendirilmiştir.

3.1 Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Tarihçesi

GAP'nin başlatılmasından önceki süreçlerin ortaya konulması, projenin başlatılmasının arkasındaki temel süreçlerin anlaşılması bağlamında anlamlı ve önemli olacaktır. GAP'nin gerçekleştirilmeye çalışıldığı coğrafik bölge olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi (GAB); Adıyaman, Hakkari, Diyarbakır, Gaziantep, Batman, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illeri olmak üzere toplamda dokuz ili içermektedir (Şekil 3.1). GAB, toplamda yaklaşık 7.535.800 ha'lık bir alana sahip olup, 8,5 ha sulanabilir arazisiyle, Türkiye'deki toplam sulanabilir arazinin yaklaşık beşte birini oluşturan bir bölge niteliğindedir (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2014).

Bölge, gerek deneyimlediği temel sosyal problemler açısından, gerekse de ekonomik gelişmişlik bakımından ülkenin diğer bölgelerine kıyasla geri kalmışlığı bağlamında dikkatleri üzerine çekmiş bir coğrafik bölge konumunda olup, geliştirilen çeşitli politika ve uygulamaların ihtiva edildiği ajandalarda geç de olsa yerini bulmuştur.

Öte yandan, Bölge’de hedeflenen gelişmenin başlatılması, söz konusu gelişmenin Bölge içerisinde yaygınlaştırılması ve uzun vadede sürdürülebilmesi adına, Bölge’nin sahip olduğu temel potansiyeller yakından incelenmiştir. Bölge’nin, Türkiye’nin en önemli iki akarsuyu olan Fırat ve Dicle nehirlerine ev sahipliği yapması en önemli potansiyelidir. Fırat ve Dicle nehirlerinin gerek ihtiva ettikleri zengin kaynak potansiyelleri gerekse de düzensiz akış eğilimleri ile bölgenin yağış durumunun diğer bölgelere kıyasla daha düşük seviyede seyretmesi dolayısıyla söz konusu iki nehrin sulama ve enerji üretimi amacıyla kontrol edilmesi ve değerlendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Şekil 3.1 : Güneydoğu Anadolu Bölgesi (GAP İdaresi Başkanlığı, 2015).

Bu noktadan hareketle, 1930’lu yıllarda mevcut su kaynaklarının önemi ve bunlardan yararlanılması fikri, ilk defa Atatürk tarafından ortaya konulmuş bulunmaktadır (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2014). Daha sonra, 1935 yılında, Atatürk’ün emriyle ‘Elektrik İşleri Etüd İdaresi Genel Müdürlüğü’ (Eİİİ) kurulmuş olup, GAP’nin arkasındaki süreçlerin ilk adımları atılmıştır (Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği (USİAD), 2008). Daha sonraki süreçlerde (1936 ve 1938’den itibaren) ise, Fırat üzerinde başta Keban olmak üzere, çeşitli yerlerde (Palu, Pertek, Kömürhan, Karakaya ve Kemaliye’de) ölçme ve gözlem istasyonları kurulmuş ve Fırat nehrinde su etüdlerinin yapılmasına başlanmıştır (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2014; Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği (USİAD), 2008).

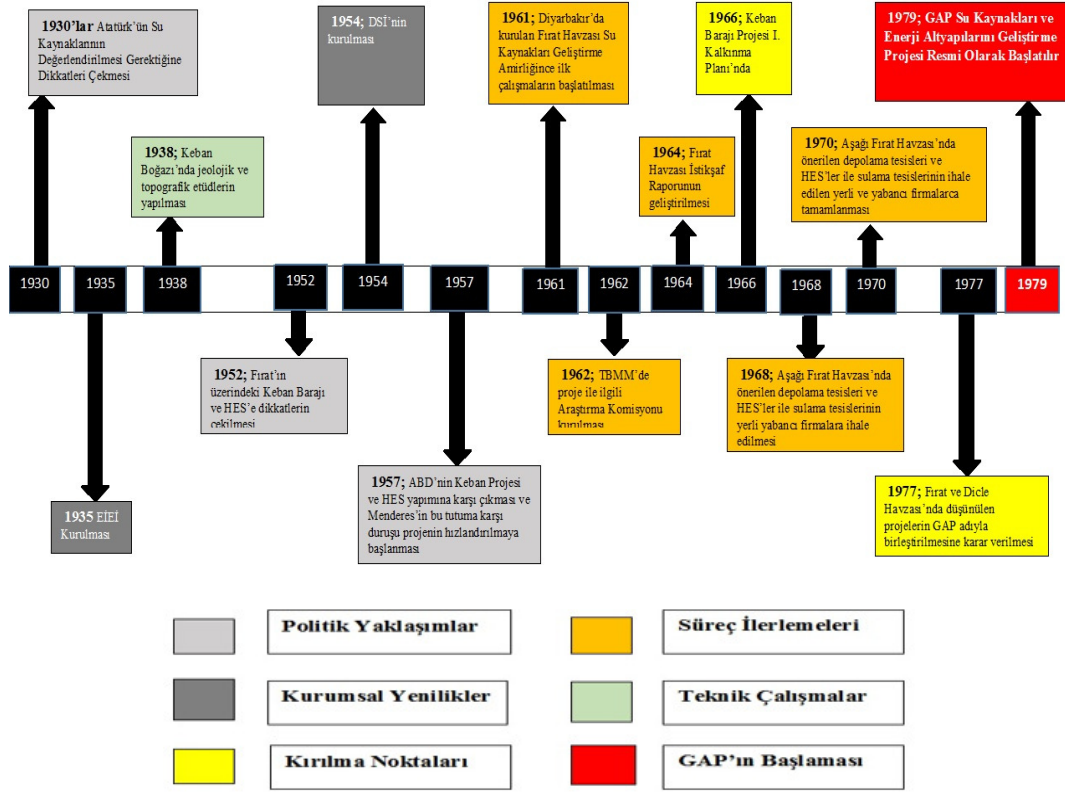
Süreci takip eden 1952 yılında ise, Fırat’ın üzerinde yapılması düşünülen ‘Keban Barajı ve Hidroelektrik Santral’ konusu, çeşitli siyaset ve politika odaklarının ilgisini çekmeye başlamıştır. 1954 yılında ise, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ) kurulup, Türkiye’de havza çalışmalarının gerekliliği vurgulanarak, Türkiye yirmi beş

adet havzaya bölünerek etüd ve planlama çalışmalarına başlanmıştır (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2014).

1957 döneminde ise, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) söz konusu projenin yapılmasına karşı çıkması ile birlikte dönemin başbakanı Adnan Menderes, ABD'nin tutumuna sert tepki göstermiş ve projenin hızlandırılacağı ve gerçekleştirileceği yönünde net açıklamalar yapmıştır (Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği (USİAD), 2008). Daha sonra ise, 1961 yılında Diyarbakır'da kurulan Devlet Su İşleri (DSİ) Fırat Planlama Amirliği tarafından Fırat Havzası'nda su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesine yönelik ilk çalışmalar yürütülmüştür. Bir sonraki yıl olan 1962'de, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) söz konusu çalışmalarla ilgili bir araştırma komisyonu kurulmasına karar verilmiş olup, 'Keban Barajı ve Aşağı Fırat Havzası Kalkınma Projesi Araştırma Komisyonu'' oluşturulmuştur (Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği (USİAD), 2008). Kurulmuş olan komisyon, 1962 yılının Eylül ayında araştırma ve raporlama çalışmalarını bitirmiş ve 1964 yılında Fırat Havzası'nın sulama ve enerji potansiyelini belirleyen 'Fırat Havzası İstikşaf Raporu' adıyla geliştirmiştir (YerTutucu1; GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2014; Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği (USİAD), 2008). Daha sonra ise, 12 Haziran 1966 tarihinde, Keban Barajı Projesi', birinci kalkınma planına girmiştir (Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği (USİAD), 2008). Bu dönemi takiben 1968 yılında, Aşağı Fırat Havzası'nda önerilen depolama tesisleri ve hidroelektrik santraller fizibilite aşamasında, sulama tesisleri ise master plan düzeyinde yerli-yabancı yatırım gruplarına ihale edilmiş ve 1970 yılında tamamlanmıştır (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2014). Tüm bu süreçlerin sonunda, 1977 yılında Fırat ve Dicle Havzası'na yönelik geliştirilen projelerin birleştirilerek "Güneydoğu Anadolu Projesi" olarak adlandırılmasına karar verilmiştir (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2014). Daha sonra, 1979 yılında ise, 1966 ve sonrası dönemlerde başlatılan projeler birleştirilerek 'Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)' adıyla resmi olarak ilan edilmiş ve GAP başlatılmıştır (YerTutucu1; GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2014; Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği (USİAD), 2008).

Tüm bunların ışığında, özet olarak, GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi'nin başlamasından önceki tarihi gelişmeleri beş temel başlık altında toplamak mümkündür. Söz konusu temel başlıklar sırasıyla; 'Politik Yaklaşımlar', 'Kurumsal

Yenilikler', 'Süreç İlerlemeleri', 'Teknik Çalışmalar' ve 'Kırılma (Dönüm) Noktaları' şeklindedir.

Şekil 3.2 : GAP 1979 yılı öncesi tarihi gelişim süreçleri

İlk temel çerçeve olan 'Politik Yaklaşımlar' kapsamında ilkin, 1930'lu yıllarda Mustafa Kemal Atatürk'ün, su kaynaklarının değerlendirilmesi gerekliliğine vurgu yapması gösterilebilir. İkinci olarak, 1952 yılında, Fırat'ın üzerindeki Keban Barajı ve HES'e dikkatlerin çekilmesi olarak ortaya konulabilmektedir. 'Politik Yaklaşımlar' çerçevesindeki üçüncü nokta ise, 1957 yılında ABD'nin Keban Projesi ve HES yapımına karşı çıkması ve dönemin başbakanı Adnan Menderes'in bu tutuma karşı duruşu ile Proje sürecinin hızlandırılmaya başlanması ileri sürülebilmektedir. Söz konusu üç temel nokta, GAP süreci başlangıcı öncesindeki tarihi süreçleri şekillendiren temel politik yansımalar olarak değerlendirilebilmektedir.

İkinci temel çerçeve olan 'Kurumsal Yenilikler' düzleminde ise, temelde iki önemli gelişme söz konusu olmuştur. Bunlardan ilki, 1935 yılında Elektrik İşleri Etüd İdaresinin (EİEİ) kurulması; ikincisi ise, 1954'te Devlet Su İşlerinin (DSİ) kurulması olarak irdelenmiştir. GAP başlangıcı öncesi tarihi süreçler irdelenmesindeki üçüncü

temel çerçeve olan ‘Süreç İlerlemeleri’ kısmında ise, temelde dört önemli gelişme söz konusu olmuştur. Bunlardan ilki, 1961’de Diyarbakır’da kurulan Fırat Havzası Su Kaynakları Geliştirme Amirliği’nce ilk çalışmaların başlatılmasıdır. İkincisi, 1962 yılında, TBMM’de söz konusu Proje ile ilgili bir Araştırma Komisyonu kurulmasına karar verilmesidir.

Üçüncüsü, 1964’te, Fırat Havzası İstikşaf Raporunun geliştirilmesidir. ‘Süreç İlerlemeleri’ temel çerçevesinin dördüncü ve son ayağında ise, 1970 yılında, Aşağı Fırat Havzası’nda önerilen depolama tesisleri ve HES’ler ile sulama tesislerinin, ihale edilen yerli ve yabancı firmalarca, tamamlanması söz konusu olmuştur.

GAP başlangıcı öncesi tarihi süreçler irdelemesinin dördüncü temel çerçevesi olan ‘Teknik Çalışmalar’ düzleminde ise, 1938 yılında Keban Boğazı’nda jeolojik ve topografik etüdlerin yapılması ileri sürülebilmektedir.

Beşinci ve son temel çerçeve olan ‘Kırılma (Dönüm) Noktaları’ düzleminde ise, GAP başlangıcı öncesindeki tüm gelişmelerin temeldeki yönünü belirleyen iki önemli gelişme ortaya konulmuştur. Söz konusu gelişmelerden ilki, 1966 yılında, Keban Barajı Projesi’nin Birinci Kalkınma Planı’nda yer alması olmuştur. Dönüm noktası niteliğindeki ikinci gelişme ise, Fırat ve Dicle Havzası’nda düşünülen projelerin, ‘‘Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)’’ adıyla birleştirilmesine karar verilmesi olmuştur. Tüm bunların sonucu olarak ise, 1979 yılında GAP, Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi adıyla resmi olarak başlatılmış bulunmaktadır.

GAP’nin tarihçesi üzerinden anlaşılabacağı üzere, Proje’nin başlatılmasının altında yatan temel neden, Bölge’nin deneyimlediği temel sosyal problemlerin çözümü ve ekonomik gelişmişlik bakımından ülkenin diğer bölgelerine kıyasla Bölge’nin geri kalmışlığı durumunun gözlemlenmesi olmuştur. Bu doğrultuda, Bölge’de, temel olarak sosyal ve ekonomik gelişmenin başlatılması ve sürdürülmesi amaçlanmıştır. Bu noktadan hareketle, 1979’da başlatılan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), 2012 yılı itibariyle birbirinden farklı dört temel süreci içermektedir. Söz konusu süreçler sırasıyla; GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi (1979-..), GAP Master Planı (1989-2005), GAP Bölge Kalkınma Planı (GAP BKP; 2002-2010) ve GAP Eylem Planı (GAP EP; 2008-2012) şeklindedir. Her bir GAP Gelişim Süreci’ne referansla belirtilen tarihler ise sırasıyla; ilgili sürecin başladığı yıl ve ilgili sürecin hedef yılı olarak ortaya konulmuştur.

3.2 GAP Gelişim Süreçleri

3.2.1 GAP sulama ve enerji altyapılarını geliştirme projesi (1979-1989)

GAP Projesi, 1979 yılında resmi olarak başlatılmış olup, Proje kapsamında net bir hedef yılı tanımlanmamıştır. Bu nedenle, ilgili süreci takip eden GAP Master Planı Süreci'nin resmi olarak başlatıldığı yıl olan 1989 yılının, GAP Sulama ve Enerji Kaynaklarını Geliştirme Projesi'nin bitiş yılı olarak değerlendirilebilir.

GAP İdaresi Başkanlığı'nın resmi sitesinde yayınlanmış bulunan GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi kapsamındaki temel iki stratejisi sırasıyla aşağıdaki gibidir;

- GAB'nde çok geniş alanların sulamaya açılmasıyla başlayacak olan geniş çaplı değişim, Bölge'nin sosyal ve ekonomik alanlarında baş gösteren bütün sektörlerini etkileyecektir. Bu kapsamdaki ilk aşamada, Bölge ekonomisinin sanayi, ticaret, ulaştırma gibi tarım dışı sektörlerinin tarımsal üretimdeki artıştan doğrudan etkilenmesiyle başlayacağı öngörülen değişimin, ikinci aşamada tarım dışı sektörlerin birbirinden etkilenmeleriyle de birçok boyut kazanacağı,
- Tarımda sulamayla başlayıp, sanayi ve giderek diğer hizmetlere yayılacağı öngörülen söz konusu büyüme etkileşimlerinin, bir yandan çok değişik konularda geniş yatırım ve gelişme olanakları yaratacağı, diğer yandan da sosyal ve fiziki altyapıda önemli talepleri tetikleyeceği düşünülmektedir (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2014).

GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi'nde temel gelişme eksenleri 'tarım sektörü' ve 'sulama' kaynakları üzerinden tanımlanmıştır. İlave olarak, sulama kaynaklarının geliştirilmesi ve tarımsal üretimin artırılmasına paralel olarak, tarım dışı sektörlerin de uyarılması ve söz konusu sektörlerin birbirlerini etkilemesi sonucu oluşması öngörülen zincirleme büyüme etkileşimleri öngörülmüştür. Bir diğer ifadeyle, Bölge'de, sulama olanaklarının iyileştirilmesine paralel olarak, hem tarım sektörünün gelişmesinin tarım dışı sektörlerdeki gelişimi harekete geçirmesi, hem de Bölge içerisinde gelişmekte olması öngörülen sektörlerin birbirlerini etkilemesi şeklinde birbirine bağlı iki farklı tetikleyici gelişme senaryosu üretilmiştir. İlgili süreçte ileri sürülen temel iki stratejiyi takiben ortaya konulan temel hedefler ise sırasıyla;

- 22 adet baraj ve 19 adet hidroelektrik santral (HES) inşaatı,
- Bir milyon sekiz yüz yirmi iki bin hektar alanın sulanması,
- Yılda yirmi yedi milyar kilovatsaat elektrik enerjisi üretilmesi ve
- Münferit projeler kapsamında yedi adet baraj ve bir adet HES'in yapımı,

şeklindedir (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2014).

Temel iki stratejiden anlaşılacağı üzere sektörler üzerinden kalkınma vurgusu ile birlikte ekonomik gelişmenin tarım dışı sektörlerin tarımsal ürün artışına paralel olarak başlayacak olan gelişim ve değişim sürecinin, tarım dışı sektörlerin de ayrıca birbirlerini etkilemeleri sonucu gelişmenin ve büyümenin yayılması (*İng. spreadover*) etkisini doğuracağı inancı söz konusudur.

Ek olarak, ilgili Proje çerçevesinde, sulama ve enerji altyapılarının geliştirilmesi odağında ileri sürülmüş olan temel hedefler üzerinden Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ekonomik büyümenin sağlanması amaçlanmış olup, ilgili amaç çerçevesindeki sosyal gelişme hedefleri net bir şekilde tanımlanmamış bulunmaktadır. İleri sürülen temel stratejilerden ve ortaya konulan temel hedeflerden anlaşıldığı üzere, bölgesel gelişmenin başlatılması kaygısından hareketle vurgulanan temel kavramlar sırasıyla, 'altyapı gelişimi (sulama ve enerji altyapıları)' ve tarım sektörü öncülüğündeki 'sektörel büyüme' şeklindedir.

Özet olarak, GAP Sulama ve Enerji Altyapısı Geliştirme Projesi'nin, ülkesel ölçekteki makro hedeflerin (ülkesel ekonomik gelişme, ülkesel sulama kapasitesini geliştirme gibi), Bölge'nin mevcut doğal kaynakları (Fırat ve Dicle nehirleri gibi) üzerinden gerçekleştirilmesi ve bunlar üzerinden bölgesel ölçekteki hedeflerin belirlenmesi yoluna gidilmiştir. Bu noktadan hareketle, temel hedeflerin ülkesel ölçekten bölge ölçeğine doğru bir hiyerarşik çerçeve üzerinden belirlendiği (bölgesel ekonomik gelişmenin sağlanması, bölgede sulama ve enerji altyapısının baraj ve HES projeleriyle geliştirilmesi gibi), dolayısıyla söz konusu Proje çerçevesinin, 'Bölge' ölçeğine edilgen bir rol biçen, 'bölgesel gelişmenin sağlanması' kaygısını, ülkesel ölçekte ekonomik büyümenin sağlanması amacının dolaylı bir yansıması olarak gören bir yaklaşıma işaret ettiği söylenebilir. Öte yandan, söz konusu Proje'nin, daha çok makro tipi ekonomik etkilerle hareket eden ve **mekan olgusunu bağımlı** bir değişken (araç) olarak gören kalkınma yaklaşımına işaret ettiği açıkça

ifade edilebilir. Son olarak ise, temel strateji tanımlarında ileri sürülmüş olan yayılma ve gelişme sonrası sosyal ve fiziki altyapılara doğacak olan **‘talep artışları’ üzerinden büyüme** yaklaşımına istinaden, gelişmeyi başlatacak ve yayacak **büyük ölçekli sulama ve enerji yatırımları aracılığıyla kalkınma** perspektifine vurgu yapılmış olduğu açıkça ifade edilebilmektedir.

3.2.2 GAP master planı (1989-2005)

GAP Gelişme Süreçlerinin ikincisi olan GAP Master Planı süreci, 1989 yılında resmi olarak başlatılmış olup, hedef yılı olarak 2005 yılı gösterilmiştir. Söz konusu Plan süreci, bir önceki Proje Süreci’nin geliştirilmiş bir devamı olarak tasarlanmıştır. İlgili süreç çerçevesinde sırasıyla;

- ‘su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesi, mali ve teknik kapasiteler de dikkate alınarak bir takvime bağlanmış’ ,
- ‘öngörülen değişimin ekonomik ve sosyal sektörlerde uyaracağı gelişme, yaratacağı istihdam ve getireceği nüfus büyüklüğü ile bu nüfusun kent ve kır itibarıyla muhtemel dağılımı saptanmış’ ,
- ‘eğitim ve sağlık hizmetleriyle konut ve kentsel altyapı ihtiyaçları makro düzeyde belirlenmiş’ ve
- ‘yıllara göre finans ihtiyacı ortaya konulmuştur ’ (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2014).

Ayrıca, söz konusu Master Plan süreci çerçevesinde ortaya konulan temel hedefler ise maksimum gelişme senaryosuna göre sırasıyla;

- ‘Gayri Safi Bölgesel Hasıla’nın (GSBH) yılda % 7,7 oranında artması (GSBH’da, toplamda % 445 artış sağlanması)’ ,
- ‘Bir milyon yedi yüz bin hektar alanın sulanması’ ,
- ‘Yılda yirmi yedi milyar kilowatsaat (kwh) hidroelektrik enerji üretiminin sağlanması’ ,
- ‘Kişi başına gelirin % 209 oranında artması’ ve
- ‘Üç milyon sekiz yüz bin kişiye istihdam olanağı sağlanması’ şeklindedir (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2014).

GAP Master Planı süreci içerisinde, bir önceki Proje süreci ile birtakım benzerlik ve farklılıkların var olduğu açıkça görülebilmektedir. İlk olarak, su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesinde teknik ve mali kapasitelerin göz önünde bulundurulmuş olması ve zaman çizelgesinin oluşturulması durumu, söz konusu çerçevenin bir önceki proje döneminde olduğu gibi ‘probabilistik’ (olasılıklı) bir yaklaşımdan çok ‘deterministik’ bir yaklaşıma yakın durduğunun ipucunu vermektedir.

İkinci olarak, bir önceki dönemde, hedeflerin tam olarak gerçekleştirilmesi sürecinin belirsizliği ve esnekliği, daha çok uzun ve orta vadeli bir planlama perspektifine ışık tutmaktaydı. Burada ise, söz konusu zaman algısının, mevcut mali kapasitelere referans verilmiş olması dolayısıyla, **kısa ve orta vadeli** planlama biçimine işaret ettiği görülmektedir.

Üçüncü olarak, ekonomik ve sosyal gelişmenin sağlanması stratejisi, sektörel büyüme ve etkileşimler üzerinden şekillenmekte olup, söz konusu gelişmelerin yaratacağı nüfus dinamikleri üzerinden ise, sosyal ve **fiziksel altyapıya olan talep artışları ile bölgesel büyümenin** sağlanacağı düşünülmektedir. Bir başka ifadeyle, GAP Master Planı çerçevesi, GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi’ne benzer bir şekilde yayılma etkisini, nüfus eğilimleri ile birlikte ortaya çıkacak sektörel çoğaltıcı katsayılarla ve taleple açıklamaktadır. Ancak GAP Master planı, bu noktada bir önceki Proje dönemine kıyasla operasyonellik boyutunda (yayılma etkisinin nasıl başlatılacağı ve yönlendirileceği konusunda) görece daha net bir tutum sergilemiş bulunmaktadır.

Dördüncü olarak, GAP Master Plan’da ileri sürülen genel çerçeveden hareketle, bir önceki proje döneminde de olduğu gibi, **tümünden gelen** ve daha çok niceliksel bir metot algısı söz konusudur ki, finansal ihtiyaç dağılımı hesaplanması kaygısı ile hareket edilmesi, söz konusu algının açık bir ifadesi niteliği taşımaktadır.

Yukarıda belirtildiği üzere, deterministik bir çerçevede ileri sürülmüş bulunan söz konusu başarıma tipi hedeflerden hareketle, kısıtlı bir çerçeve ile de olsa, **‘sosyo-ekonomik gelişme’** tipi bir kavramsal çerçevenin hakim olduğu söylenebilir. Söz konusu Master Plan’da ileri sürülen temel hedef ve stratejiler kapsamında gelen kavramsal konseptlerin ise, daha çok **‘fiziksel altyapı gelişimi’** odaklı olduğu ileri sürülebilir. Sonuç olarak, 1989’da GAP Master Planı kapsamında ileri sürülen genel çerçeveler ve temel hedefler, kısıtlı da olsa bir önceki dönem ortaya konulmuş olan

Proje'ye kıyasla teorik olarak geliştirilmiş olup, pratikte heyecan ve umut verici bir niteliğe sahip olamamıştır. Öte yandan, GAP Master Planı sürecindeki 1995 yılı sonrası gelişmeler için aynı durumun geçerli olmadığı söylenebilir. GAP Master Planı başlatıldıktan yaklaşık altı yıl sonra (1995 yılından itibaren) adeta bir paradigma değişimi tanımlanmış olduğu ifade edilebilir.

1995 yılı sonrası GAP Master Planı süreci, yukarıda değinilmiş bulunan söz konusu paradigma değişimini başlatan temel etken, 'sürdürülebilirlik' kavramının uluslararası kalkınma konularının gündemine girmesi olarak ileri sürülebilir. Söz konusu kavramsal çerçeve ile birlikte, her ülke, kendi özel imkân ve koşullarından hareketle, kendi sürdürülebilir kalkınma ölçütlerini belirlemek durumunda kalmıştır (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013). Dolayısıyla, bu durumun Türkiye özelindeki yansımalarından biri olarak ise, 1995 yılının Mart ayı içerisinde GAP İdaresi ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP/UNDP) ile birlikte Şanlıurfa İl'inde bir seminerin gerçekleştirilmesine karar verilmiş olması ileri sürülebilir (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013). İlgili seminerin etkisi ve sürdürülebilirlik çerçevesinin uluslararası bir ölçekten ülkemiz özelinde hızlıca gündeme alınması ile 'sürdürülebilir insani gelişme' söylemlerinin gittikçe yaygınlık kazanması söz konusu olmuştur. Daha önce sözü edilen paradigma değişiminin, 'sürdürülebilir insani gelişme' kavramı ile şekillenmeye başladığı açıkça söylenebilir.

Sürdürülebilir insani gelişme kavramı ile birlikte 'halk', 'kamu yatırımları' ve 'özel sektör yatırımları' mekanizmalarının sürdürülebilirlik çerçevesindeki rolleri özel olarak tanımlanmış bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle, 'halk' olarak adlandırılan mekanizmaya, planlamadan uygulamaya kadar her alanda gelişmenin içinde olan bir mekanizma olma işlevi yüklenmiştir. İkinci olarak, 'kamu yatırımları' mekanizmasına ise, sürdürülebilir kalkınmada gerekli altyapıyı oluşturan mekanizma olma fonksiyonu atfedilmiştir. Son olarak, 'özel sektör yatırımları', ağırlıklı olarak sanayi yatırımlarını gerçekleştiren mekanizma olarak tanımlanmıştır (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013; GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2014). Sonuç olarak, 'sürdürülebilirlik' akımlarının özel bir sonucu olarak ortaya çıkan 'sürdürülebilir insani gelişme' çerçevesinin GAP süreçlerinin kavramsal literatürüne girmesiyle birlikte, 1989 yılında başlatılan GAP Master Planı'nda, 1995 yılı itibariyle, bölgesel gelişme olgusu, 'çevresel' ve 'insani'

boyutlar kapsamında da ele alınmış ve yeni temel hedef, 'Bölge İnsanın Yaşam Kalitesinin Yükseltilmesi' olarak belirlenmiştir (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013; GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2014). Bir diğer ifadeyle, GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi'nin de etkisinde kalınarak, GAP Master Planı çerçevesindeki 'istihdam', 'gelir düzeyleri' ve 'enerji-sulama altyapılarının geliştirilmesi' odaklı temel hedefler, 1995 yılı itibariyle (GAP Master Planı, 1995-2005); 'Bölge İnsanın Yaşam Kalitesinin Yükseltilmesi' şeklinde geliştirilmiştir. Ek olarak, '**Sürdürülebilir insani gelişme**', 'insan odaklılık', 'birey olgusunu merkeze alan bir kalkınma yaklaşımı', 'kamu kaynaklı yatırımlar aracılığıyla kalkınma yaklaşımı', 'toplum odaklılık' ve tüm bunların yansımaları olarak da '**kadın-erkek eşitliği**', '**toplumsal refah maksimizasyonu**', '**yaşam kalitesi**' gibi temel kavramlar GAP Master Planı çerçevesine kazandırılmış bulunmaktadır.

Öte yandan, GAP Master Planındaki önceki döneme (1995 öncesi) referansla, '**fiziksel altyapı gelişimi**' ve '**sosyo-ekonomik gelişme**' kavramlarının, 1995 sonrası dönem sürecinde de (GAP Master Planı/ 1995-2005) etkisini sürdürdüğü gözlenmektedir. Ek olarak, 1995 yılı itibariyle, bölgesel gelişmenin tanımlanışındaki deterministik çerçevenin, **bir nebze de olsa probabilistik** (olasılıklı) çerçeveye dönüştüğü söylenebilir.

Söz konusu çerçevelerden açıkça anlaşılacağı üzere; insan odaklılık, refah düzeyi maksimizasyonu, kamu-özel yatırımları işbölümü, planlama mekanizmasında halkın katılımı gibi geliştirilmiş bulunan yönergeler eşliğinde, bir önceki sürece nazaran (GAP Master Planı 1989-1995 arası sürece kıyasla) daha yoğun bir biçimde sosyal parametrelerle birlikte geliştirilmeye çalışılan bir düşünce altlığının söz konusu olduğu söylenebilmektedir. Bir diğer ifadeyle, 1995 yılı öncesi GAP Master Planı süreci içerisinde nüfus, gelir düzeyi ve altyapı yatırımları gibi temel parametreler üzerinden bölgesel gelişmenin deterministik bir biçimde tanımlanmış olmasına karşın 1995 sonrasındaki süreçte; insani gelişmişlik, refah düzeyinin yükseltilmesi gibi salt olarak deterministik bir çerçevede irdelenemeyecek hedefler tanımlanmış bulunmaktadır. Ek olarak, 'insanı merkeze alan bölgesel kalkınma' söylemi üzerinden, bölgesel gelişmenin sağlanması kaygısının, ülkesel ölçekte ekonomik büyümenin sağlanması amacının dolaylı bir yansıması olarak görülmesinden ziyade, bölgesel gelişmenin sağlanmasının doğrudan bir amaç çerçevesinde irdelendiği bir

konseptte geçildiği söylenebilir. Bu noktada, ‘insan odaklı gelişme’ algısının temelinde, toplum algısının yaratılması bağlamı içerisinde, görece daha yerel ölçeklere işaret eden, ‘topluluk’ ölçekleri üzerinden örgütlenme biçiminin oluşturulmaya çalışılması düşüncesi olduğu söylenebilir. Bir diğer ifadeyle, sosyal örgütlenme biçimleri, karar verme mekanizmaları, ekonomik üretim biçimleri, kurumsal organizasyon gibi çerçevelerde, görece daha çok yerelde (yatayda) örgütlenen bir yaklaşımın sergilendiği ileri sürülebilir. Bu bağlamda, bireylerin refah düzeyleri üzerinden tüm toplulukların refah düzeylerinin tanımlandığı bir çerçeveye doğru gidildiği söylenebilir ki , ilgili dönem itibariyle bölgesel gelişme eğilimlerinin değerlendirilmesi yaklaşımlarında, ‘kişi başı gelir’ ve ‘insani gelişmişlik indeksi’ gibi göstergelere olan artan vurgu, söz konusu yargıyı güçlendiren bir yapı haline gelmiş bulunmaktadır. Son olarak, 1995 yılı öncesindeki talep artışları odaklı büyüme yaklaşımının, 1995 yılı sonrası GAP Master Planı çerçevesinde, sürdürülebilir gelişme tartışmalarının da etkisiyle, ‘talep yönetimi’ üzerinden kalkınma yaklaşımına dönüştüğü açıkça ileri sürülebilir.

3.2.3 GAP bölge kalkınma planı (2002-2010)

GAP Master Planı (1989-2005) sürecini takiben, hazırlıklarına 1998 yılında başlanılan ve resmi olarak 2002 yılında başlatılan GAP Bölge Kalkınma Planı kapsamında, 2010 yılı hedef yılı olarak belirtilmiştir.

Söz konusu plan sürecinin başlatılması ise, iki temel neden üzerinden açıklanmış bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Bölge’de ve Türkiye’de öngörülemeyen gelişmeler (‘Körfez Savaşı’, ‘Irak Ambargosu’, ‘terör’, ‘ekonomik krizler’ gibi) ile karşı karşıya kalınışı ve özellikle 1990’ların ikinci yarısından itibaren gözlenmeye başlanan kamu kesimine ait finansal sorunların söz konusu oluşu olarak belirtilmiştir (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2014; Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013). İkinci temel neden olarak ise, dünyada çevre konularına duyarlılığın artması ile ‘katılımcılık’, ‘kalkınmanın sürdürülebilirliği’, ‘cinsiyet dengeli kalkınma’ gibi kavramların ön plana çıkması ileri sürülmüştür (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013). Bu temel iki nedenden ötürü, Bölge’nin kalkınmasına farklı bir yaklaşım getirecek yeni bir plan hazırlanması ihtiyacı doğmuş ve bu gerekliliğin sonucu olarak GAP Bölge Kalkınma Planının hazırlanmasına karar verilmiştir (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013). Bu noktadan hareketle, GAP kapsamındaki tüm

yatırımların gerçekleştirilmesi adına 2010 hedef yılı olarak belirlenmiş olup, gerekli koordinasyon ve planlama çalışmalarını yapma görevi GAP Kalkınma İdaresine verilmiştir (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013). GAP Bölge Kalkınma Planı çerçevesinde ileri sürülen temel stratejiler sırasıyla;

- ‘kalkınma altyapılarının geliştirilmesi ile çevrenin korunması’,
- ‘insan kaynaklarının geliştirilmesi’ ve
- ‘bölge içi gelişmişlik farklarının azaltılması’ şeklinde ileri sürülmüştür (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2014; Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

Söz konusu GAP Bölge Kalkınma Planı’nda (2002-2010) ileri sürülen temel hedefler ise sırasıyla aşağıdaki maddelerde belirtildiği şekliyledir;

- 1998 yılında on milyar beş yüz milyon dolar olan Gayri Safi Bölge Hasılası, yıllık ortalama 7,8’lik bir büyüme hızı ile 2010 yılında yaklaşık yirmi dört milyar dolara (1998 yılı fiyatlarıyla) ulaşacak,
- Bölge’de 1998 yılında bin altı yüz seksen beş dolar olan Kişi Başına Gelir, yıllık ortalama % 6,4 oranında artarak 2010 yılında üç bin beş yüz altmış üç dolara ulaşacaktır. Böylelikle, Bölge Kişi Başına Geliri’nin ülke Kişi Başına Geliri’ne oranı 1998’de % 52 iken, 2010 yılında % 62’ye yükselecek,
- 2002-2010 döneminde bir milyon beş yüz bin hektarlık bir alan sulu tarıma açılacak,
- 2010 yılında Bölge nüfusu sekiz milyon altı yüz bin kişiye ulaşırken, kırsal nüfusun toplam nüfus içindeki payı % 37’den % 33’e düşecek,
- Plan döneminde yaklaşık bir milyon iki yüz bin kişi daha çalışan nüfusa dâhil edilecektir. Sağlanacak ek istihdamın ise % 58’i tarım sektöründe, % 32’si hizmet sektöründe ve kalan yaklaşık % 10’u da sanayi sektöründe değerlendirilecektir (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

GAP Bölge Kalkınma Planı çerçevesinde ileri sürülmüş bulunan tüm bu çerçeveler ışığında, GAP Bölge Kalkınma Planı sürecinin (2002-2010), bir önceki GAP Master Planı süreci içerisindeki 1995 yılı sonrası gelişmelerin devamı olduğu ileri sürülebilir. İlave olarak, 2002 yılında resmi olarak açıklanıp ortaya konulan ve hedef

yılı olarak 2010 yılı gösterilen GAP Bölge Kalkınma Planı'nın diğer GAP Gelişim Süreçlerine kıyasla ihtiva ettiği birtakım farklılık ve benzerliklerin söz konusu olduğu söylenebilir.

İlkin, '**Cinsiyet Dengeli Kalkınma**' söyleminin, daha önce 1995 yılında Şanlıurfa'da sürdürülebilirlik çerçevesinde ilk kez ortaya çıktıktan sonra, GAP Bölge Kalkınma Planı Sürecinde geliştirilip altı doldurulmaya başlanılan bir çerçeve olmaya başlamış ve sosyal parametrelerle ileri sürülen birtakım hedeflerin söylem düzeyinden eylem düzeyine doğru yöneltilmeye çalışılmıştır. İkinci olarak, 'insan kaynakları' söylemi ilk kez bu aşamada GAP gündemine girmiş olup, 'işgücü arzı' kadar 'işgücünün kalitesinin' de önemi vurgulanmaya başlanmıştır. Üçüncü olarak, 1995 yılı sonrasındaki GAP Master Planı sürecinde ortaya çıkan ve ilk etapta çelişkili iki düzlem olarak algılanabilecek olan 'insan odaklılık' ve 'toplumsal gelişme' kavramları, GAP Bölge Kalkınma Planı döneminde toplumsal gelişimin insan odaklılık üzerinden sağlanabileceği tanımından hareketle netleştirilmiş ve altı doldurulmaya çalışılmıştır. Dördüncü olarak, ilgili Kalkınma Planı çerçevesinde, bir önceki süreç olan GAP Master Planı Sürecine benzer olarak, 'talep yönetimi' stratejisi benimsenmiştir. Altıncı olarak, ilgili süreç içerisinde ileri sürülen temel hedefler yakından incelenecek olursa, Gayri Safi Bölgesel Hâsıla (GSBH), kişi başı gelir, nüfus, istihdam (istihdamın sektörel dağılımı öngörüsüyle birlikte) ile toplam kamu ve özel yatırımlar öngörüsü üzerinden belirlenen bir çerçevenin söz konusu olduğu ve ilgili süreç itibariyle probabilistik bir yapı beklenirken, deterministik bir yapının baskın olduğu anlaşılmıştır.

3.2.4 GAP eylem planı (2008-2012)

2002-2010 sürecini işaret eden GAP Bölge Kalkınma Planı sürecini takiben, 2008 yılı itibariyle ileri sürülmüş bulunan ve hedef yılı olarak 2012 yılı ileri sürülen GAP Eylem Planı'nın genel çerçevesinin ortaya konulmasındaki ilk düzlem olan temel stratejiler, aşağıdaki maddeler halinde sıralandığı şekliyledir;

- İstihdamın artırılması
- Yüksek katma değerli üretim biçimlerinin yaygınlaştırılması
- Üretimde çeşitliliğin sağlanması
- Ulusal ve uluslararası pazarlara entegrasyon sürecinin kolaylaştırılması

- Bölge ürün ve hizmetleri için olumlu bir marka imajının oluşturulması Bölge'nin potansiyelleri doğrultusunda özellikle tarımsal sanayinin ve turizmin geliştirilmesinin desteklenmesi Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamındaki yatırımların hızlandırılarak büyük bir bölümünün 2012 sonuna kadar tamamlanması,
- Ekonomik büyüme, sosyal gelişme ve istihdam artışı sağlanarak Bölge'de yaşayan vatandaşların refah, huzur ve mutluluğunun artırılması amacıyla;
 - Bütün yatırımlar ve yaşanan gelişmelerin gözden geçirilmesi
 - Başta sulama olmak üzere temel altyapı yatırımlarının hızlandırılarak büyük bir bölümünün 2012 yılı sonuna kadar tamamlanması
 - Ulusal Cazibe Merkezlerinin Yaratılması (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2008; Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

GAP Eylem Planı (2008-2012) kapsamında yukarıda belirtilmiş olan söz konusu temel stratejilere ek olarak, ileri sürülmüş bulunan dört adet temel stratejik gelişme eksenini ise sırasıyla;

- 'Sosyal Gelişimin Sağlanması',
- 'Ekonomik Kalkınmanın Gerçekleştirilmesi'
- 'Altyapının Geliştirilmesi' ve
- 'Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi' şeklindedir (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2008).

Söz konusu temel stratejik eksenlerin her biri kapsamında ileri sürülen temel hedefler itibariyle, Eylem Planı çerçevesinin, beklendiği üzere, deterministik bir çerçevedense **probabilistik** bir çerçeveye referans vermesi açısından, oldukça başarılı olduğu söylenebilmektedir. Şimdi ise, ileri sürülen dört temel stratejik eksenin her biri üzerinden ileri sürülen temel hedefleri sırasıyla ortaya koyalım.

GAP Eylem Planı sürecinin yukarıda değinilen temel gelişme eksenlerinden ilki olan 'Sosyal Gelişimin Sağlanması Eksenini', temelde 'eğitim', 'sağlık' ile 'spor kültür ve sanat' olmak üzere toplamda üç farklı açılıma işaret etmektedir (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2008). Söz konusu açılımlardan ilki olan "eğitim"

ayağında; 'bütün eğitim kademelerinde fiziki ve beşeri altyapının geliştirilerek fırsat eşitliğinin sağlanması ', 'okullaşma oranlarının yükseltilmesi', 'derslik başına düşen öğrenci sayısının ülke ortalamasına yaklaştırılması' ve 'yükseköğretimde fiziki ve beşeri altyapının geliştirilmesi' hedeflenmiştir (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2008).

Sosyal gelişme ekseninin ikinci ayağı olan "sağlık" alanında ise sırasıyla; 'hastanelerde nitelikli oda sistemine geçilmesi', 'on bin kişiye düşen yatak sayısının yirmiye yükseltilmesi' ve 'koruyucu sağlık hizmetleri kapsamında Bölge'deki illerin tamamında aile hekimliği uygulamasının başlatılması' öngörülmüştür. Son olarak, üçüncü ayak olan "spor, kültür ve sanat" alanında ise sırasıyla; "Bölge'deki tesis ihtiyacının giderilmesi" ve 'mevcut tesislerin fizikî durumlarının iyileştirilerek bütün toplum kesimlerinin kolay erişiminin sağlanması' hedeflenmiştir (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2008).

GAP Eylem Planı sürecinde ileri sürülmüş olan temel gelişme eksenlerinden ilki olan "sosyal gelişimin sağlanması eksenini" için son olarak değinilmesi gereken konu ise 'Sosyal Destek Programlarıdır (SODES)'. Yukarıda değinilmiş bulunan söz konusu sosyal gelişim ekseninde ne tür gelişme çerçevelerinin öngörüldüğü ortaya konulmuş bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle ise, 'GAP Eylem Planı' kapsamında sosyal gelişme eksenini temel hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi amacıyla oluşturulan 'SODES Programı ve Uygulamaları' irdelenmelidir. Söz konusu program çerçevesinin temel amacı, 'Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin beşeri sermayesinin geliştirilip güçlendirilmesi ve toplumsal bütünleşme sürecine destek olunması' olarak ileri sürülmüştür (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013). Söz konusu temel amaçlar doğrultusundaki temel hedefler olarak ise sırasıyla; 'istihdam edilebilirliğin artırılması', 'toplumun dezavantajlı kesimlerinin ekonomik ve sosyal hayata daha fazla katılmalarını sağlanması ', 'kültürel, sanatsal ve sportif faaliyetler yoluyla Bölge'deki çocuk, genç ve kadınların kendilerini daha iyi ifade edecekleri olanakların geliştirilmesi' ve 'bu alanlarda hazırlanan projelerin desteklenmesi' şeklindedir (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2008).

GAP Eylem Planı çerçevesinde ileri sürülen ikinci temel gelişme eksenini olan "ekonomik gelişmenin sağlanması ekseninde" ise sırasıyla;

- İstihdamın artırılması,

- İşsizliğin ve kayıt dışı istihdamın azaltılması,
- İşgücünün kalitesinin yükseltilmesi
 - o Sosyal Entegrasyonun sağlanması için başta kadınlar ve gençler olmak üzere kırılgan grupların istihdama katılımlarının kolaylaştırılması amacıyla bireylere yönelik
 - o Meslek edindirme,
 - o Beceri kazandırma ve
 - o Kişilerin kendi işlerini kurmalarına yönelik eğitim ve danışmanlık hizmetleri verilmesi şeklindedir (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2008).

GAP Eylem Planı'nın üçüncü temel gelişme eksenini olan 'altyapının geliştirilmesi' eksenini çerçevesinde ise öncelikle vurgulanan temel hedef, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin göreceli avantajının bulunduğu su ve toprak kaynaklarının ekonomiye kazandırılması için enerji altyapılarına nazaran yavaş ilerleyen sulama altyapılarının tamamlanmasıdır. (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2008; Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

Burada görüleceği üzere, altyapı geliştirme stratejik eksenindeki temel hedef tanımı olarak ileri sürülen çerçeve olan ; 'bölgenin göreceli avantajının bulunduğu su ve toprak kaynaklarının ekonomiye kazandırılması' ifadesi, oldukça genel ve üst çerçeve bir hedef tanımı ortaya koymaktadır. Söz konusu bu genelliğin operasyonelleştirilmesi ve izlenip değerlendirilebilmesi adına 'göreceli avantajın bulunduğu su ve toprak kaynakları' kategorizasyonu sırasıyla;

- Su kaynağı hazır,
- Ana kanal inşaatı süren,
- Tasarımı büyük ölçüde tamamlanmış,
- Cazibeyle sulama yapacak projeler ile
- Ekonomik görülen birinci seviye pompaj sulamalarının tamamlanması

şeklindeki özel kapsamlar halinde tanımlanmış bulunmaktadır (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2008).

Tüm bunlar ışığında, GAP'ta yer alan yaklaşık bir milyon sekiz yüz bin hektarlık nihai sulama hedefinin 2012 yılına kadar bir milyon altmış bin hektarlık kısmının tamamlanması planlanmıştır (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2008).

Ayrıca, Bölge'de ekonomik ve sosyal altyapısının geliştirilmesine katkı sağlamak amacıyla (sosyal ve ekonomik gelişme ekseninde birlikte burada), doğalgaz iletim ve dağıtım ile elektrik dağıtım ve iletim altyapılarının iyileştirilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda ise, GAP'ın en büyük tesislerinden biri olan Ilısu Barajı'nın inşaatının tamamlanması, Plan'da yer alan eylem olmuştur (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2008).

GAP Eylem Planı çerçevesindeki 'altyapının geliştirilmesi' temel gelişme ekseninde, yukarıdakilerden bağımsız olarak ileri sürülen diğer temel hedefler ise;

- Organize Sanayi Bölgeleri (OSB), Küçük Sanayi Siteleri (KSS) ve diğer ortak sanayi ve ticaret altyapıları güçlendirilmesi
- Sınır ticaretini kolaylaştırıcı altyapının geliştirilmesi
- Konut ihtiyacının karşılanması
- Kent merkezlerinde yapı kalitesinin artırılması ve
- İçme suyu, atık su ve katı atık altyapısının geliştirilmesi

şeklinde (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2008).

“Altyapı gelişiminin sağlanması” temel ekseninde ileri sürülen bir diğer boyut ise, 'ulaşım altyapısının geliştirilmesi' olmuştur. Bu kapsamda ise sırasıyla; 'Gaziantep-Şanlıurfa otoyolu' başta olmak üzere; 'Şanlıurfa-Diyarbakır', 'Şanlıurfa-Kızıltepe- Silopi', 'Şanlıurfa-Akçakale', 'Diyarbakır-Batman' ve 'Diyarbakır-Mardin' gibi ana karayolu güzergâhlarının çok şeritli hale getirilmesi hedefi ileri sürülmüştür (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2008). Ek olarak, Bölge için büyük öneme sahip olan hava ulaşımı altyapısının uluslararası bağlantılar da dikkate alınarak güçlendirilmesi hedeflenmiştir (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2008).

GAP Eylem Planı çerçevesinde ileri sürülen dördüncü ve son gelişme ekseninde olan 'kurumsal kapasitenin geliştirilmesi' ekseninde ise, yasal süreci tamamlanan ve Bölge'nin tamamını kapsayan; Gaziantep (Adıyaman, Gaziantep, Kilis), Mardin (Batman, Mardin, Siirt, Şırnak) ve Şanlıurfa (Diyarbakır, Şanlıurfa) düzey 2

bölgelerindeki ‘kalkınma ajanslarının’ en kısa zamanda kurularak faaliyete geçirilmesi öngörülmüştür (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2008; Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013). Kalkınma Ajansları’nın kurulmasını takiben ise sırasıyla aşağıdaki temel hedefler ileri sürülmüş bulunmaktadır;

- Bölge’de mahalli idarelerin kalkınma ve hizmet verme konusundaki etkinlik ve olanakların artırılması,
- Kalkınma amaçlarına uygun olarak faaliyet gösteren özel sektör kuruluşları, meslek kuruluşları ve STK’ların gelişiminin desteklenmesi,
- Kendi aralarında ve ilgili kamu kuruluşlarıyla işbirliği içinde çalışabilmeleri için çok yönlü destekler sağlanarak Bölge’nin ‘‘Sosyal-Kurumsal Sermayesi’’ güçlendirilmesi (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2008; Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

Özetle, GAP Eylem Planı (2008-2012) çerçevesinde yukarıda detaylı bir biçimde ileri sürülmüş bulunan temel stratejiler ve temel hedefler doğrultusunda şekillenmiş bulunan genel çerçeveden hareketle, GAP Eylem Planı çerçevesinin diğer GAP Gelişim Süreçlerine kıyasla farklılaşan yönlerinden ilki, ulusal ve uluslararası pazarlara entegrasyonun kolaylaşması söylemi ile yenilikçi ve buluşçu olarak tanımlanmış bulunan kutuplar üzerinden katma değeri yüksek yenilikçi ürünlerin ihracat düzeylerinin artırılması olarak ileri sürülebilir. Ek olarak bu söylem, çizgisel (kesikli) mekan algısından **alansal (sürekli) mekan algısına** geçişin ipucu niteliğindedir (Tekeli, 2008). Bu noktadan hareketle, bölge içi ve bölgeler arası ölçeklerden öte, ulusal ve ulusötesi ölçeklere de referansın varlığı söz konusu olmaktadır (güçlü bir şekilde oluşmuş olan **çok boyutlu ve çok bölgeli** kalkınma yaklaşımı). İkinci olarak, bölge ürün ve hizmetleri için markalaşma vurgusu ile ürünlerin arz düzeyinden çok, ürünün kalitesine verilen önemin ipucu verilmiş bulunmaktadır. Bir başka ifadeyle, makro-büyük ölçekli ekonomik davranış birimleriyle hareket edilmesinden çok, **küçük ve orta ölçekli ekonomik ünitelerle kalkınma** modeli algısına geçiş söz konusu olmuştur. Üçüncü olarak, söz konusu GAP Gelişim sürecindeki, ‘ekonomik kalkınma’, ‘sosyal gelişim’, ‘altyapı geliştirme’ ve ‘kurumsal kapasite geliştirme’ şeklindeki dörtlü stratejik gelişim eksenini tanımlı sırasıyla aşağıdaki durumların ipuçlarını ihtiva etmektedir;

- **Yatayda örgütlenme** söyleminin eyleme geçirilmesi (kurumsal, sosyal, ekonomik ve **planlama bağlamlarındaki** yatayda örgütlenme biçimi),
- Çok boyutlu düşünce (**sistem yaklaşımı**); ekonomik parametrelerin çok ötesinde bütünlükçü ve **çok boyutlu düşüncenin** göstergesi olarak stratejik eksen tanımlarının ileri sürülmesi,
- **Probabilistik planlama yaklaşımının** net bir şekilde tarif edilmiş olması,
- ‘Yatayda örgütlenme’ stratejisinin; sosyal, ekonomik ve planlama bağlamları dışında ilk kez kurumsal boyutta da tanımlanmaya başlanması.

Bu durum oldukça önemlidir. Şöyle ki, Dulupçu’nun (2008) ileri sürdüğü üzere, bir ülkenin sosyal ve politik olarak dolayısıyla kurumsal olarak örgütlenme biçimi nasılsa planlama organlarının ve planlama mekanizmasının örgütlenme biçimi de o yönde ilerleyecektir (DULUPÇU, 2008). Dolayısıyla, planlama boyutunda, ekonomik boyutta ve sosyal boyutta yataylık ve çok boyutluluğun fizibilitesinin sağlanabilmesi adına kurumsal kapasitenin geliştirilmesi ekseni, oldukça önemlidir. Öte yandan, GAP Kalkınma İdaresi’nin Ankara’dan etkisinin çok büyük olması, bu eksenin bu boyutundaki çelişkisinin de düşünülmesi gerektiğini ortaya koyar ki söz konusu durum, planlama mekanizması boyutunda çok merkezli yapıya geçiş çabası ihtiva etmiş olsa da, **tek merkezli planlama** yapısının etkilerinin devam ettiğine işaret etmektedir.

- Friedmann’ın ileri sürdüğü üzere, merkez bölgenin kentsel özellikleri üzerinden çevresini kontrol etmesinin ve yeniliklere sistem içerisinde uyum sağlama yetisinin geliştirilmesinin tanımlanan dört temel ekseninden hareketle açıkça ortaya konulmuş olması (Friedmann, 1966).

Öte yandan, Ulusal Cazibe Merkezlerinin yaratılması stratejisi açık ve net olarak belli hususları işaret etmiş olmaktadır. Söz konusu cazibe merkezlerinin, kutuplaşmış gelişme teorisinde ileri sürülen gelişmenin yayılmasını sağlayacak yenilikçi buluşları tetikleyecek gelişme kutuplarının veya nüve bölgenin bizzat tanımı niteliğinde oldukları açıkça ileri sürülebilir (Friedmann, 1966; Tekeli, 2008).

‘Ulus nitelikli’, ‘şehirsel bazlı’ gibi betimlemelerle ileri sürülen cazibe merkezleri kavramı, nüve bölgenin (gelişme kutbunun) çevresini kontrol edecek yapının

Friedmann'ın tanımladığı üzere kentsel özellikleri ihtiva edeceğinin göstergesi niteliği taşımaktadır (Friedmann, 1966; Tekeli, 2008).

Cazibe Merkezleri bağlamındaki getirisi en yüksek mekânsal odaklanma kaygısı ise, Tekeli'nin (2008) bölgesel gelişme teorilerinin kendisine sorduğu temel sorular kategorisi olarak ortaya koyduğu sürekli ve alansal mekân algısına referans vermektedir açıkça (Tekeli, 2008). Ayrıca, 'Cazibe Merkezleri' yaratma fikri ile de 'mekânın içsel bir faktör olarak' algılandığı kalkınma yaklaşımına işaret edilmiş olmaktadır.

Cazibe merkezleri fikri, **bölgeler üzerinden tanımlanan kalkınma yaklaşımıyla ülkesel hedeflerin belirlendiği** türdeki bir yaklaşıma geçişin açık ipucu niteliği taşımaktadır.

Cazibe merkezlerinin Küçük ve Orta Boy İşletmeler (KOBİ) Destekleri üzerindeki olumlu etkisi vurgusu, **küçük ve orta ölçekli ekonomik üniteler** üzerinden kalkınma yaklaşımını ifade eder ve bu karakteristik tespitini güçlendirir.

Cazibe merkezlerinin birer gelişme kutbu olarak algılanmasının bir diğer güçlü ipucu ise, altyapısı gelişmiş üniversiteler bünyesinde teknopark uygulamalarının yaygınlaşması düşüncesidir (Friedmann, 1966). Burada yenilik ve buluşların yaratılıp yayılması fikri söz konusu olmuştur ki, kastedilen, bilgi ve teknoloji yoğun ekonomik ürünler odaklı gelişimin başlatılması ve yayılması şeklindedir.

Bölgenin göreceli rekabet üstünlüğü kavramından hareket edilerek, tarım sektörü ve tarımsal işletmelere vurgu (göreceli rekabet üstünlüğünün tarım sektörü üzerinden tanımlanması), doğrudan doğruya, şehirsiz özelliklere sahip nüve bölge niteliğindeki cazibe bölgelerinin bir nevi çevresini bir Pazar sahası olarak görüp kontrol etme isteğiyle ilgilidir. Yeniliklerin bulunduğu yer, üniversiteler işbirliğiyle oluşan ARGE çalışmalarıyla cazibe merkezleri olacak, bu yeniliklerin yayıldığı ve uygulama alanı olarak kullanıldığı yer ise, çevredeki kırsal bölgeler olacaktır ki, cazibe merkezleriyle birlikte **kırsal kalkınma** programlarının geliştirilmesi de tüm bunlarla birlikte öngörülmüş bulunmaktadır böylelikle.

3.3 GAP Gelişme Süreçleri Sonuç ve Değerlendirme

GAP'nin ilk aşaması içerisinde; Bölge'nin ev sahipliği yaptığı, Türkiye'nin en önemli iki akarsuyu olan, Fırat ve Dicle nehirlerinin ihtiva ettiği potansiyelin

değerlendirilerek ‘sulama’ kaynaklarının geliştirilmesi ve kurulan Hidroelektrik Santralleri (HES) aracılığıyla Bölge’de ciddi düzeylerde enerji üretimi yapılması hedeflenmiştir. Bir başka ifadeyle, sulama ve enerji kaynaklarının geliştirilmesi temel eksenleri üzerinden tarım ve tarım dışı sektörlerde gelişmenin başlatılması ve yayılması öngörülmüştür. Tarım sektörü öncülüğündeki ekonomik büyüme senaryosu çerçevesinde ise, tarımsal ürün deseninin ve ürün kalitesinin geliştirilmesi yolu ile pazarın genişletilmesi ve tarım sektörü çıktılarının ihracatı gibi temel öncelikli hedefler tanımlanmıştır. Tarım sektöründe öngörülen değişimleri takiben, Bölge’deki gelir düzeyinin iyileştirilerek tarım ürünlerine yönelik talep artışının sağlanması, söz konusu talep artışının ardından ise, tarım dışı sektörlerdeki talep düzeylerinin de uyarılarak arttırılması öngörülmüştür. En son adımda ise, tarım dışı sektörlerde öngörülen gelişmenin gerçekleşmesi durumunun sonucu olarak, tarım dışı sektörlerin de birbirlerini etkilemeye başlamasıyla Bölgesel gelir düzeyinin yükseltilmesi öngörülmüştür. Öngörülen söz konusu zincirleme reaksiyonlar üzerinden iki türlü etkileşim senaryosu çizilmektedir. Bunlardan ilki, tarım sektöründeki gelişmenin, tarım dışı sektörlerdeki gelişmeyi tetiklemesidir. İkincisi ise, tarım dışı sektörlerdeki gelişmenin, tarım dışı sektörler arasındaki etkileşimi başlatarak, gelişmeyi arttırması ve yaymasıdır. Öngörülen bölgesel gelişme algısı ise, ‘bölgesel ekonomik büyüme’ ve ‘altyapı geliştirme’ üzerinden şekillenmiştir. Bir diğer ifadeyle, ekonomik büyüme kaygısı, sosyal gelişmenin sağlanması amacının önüne geçmiş olup, ekonomik büyümenin istihdam düzeyini arttırarak sosyal gelişmenin sağlanacağı inancı hâkim olmuştur. İlave olarak, öngörülen bölgesel gelişme, tarım sektörü öncülüğünde, ‘sektörler’ üzerinden tarif edilmiştir. GAP Gelişme süreçlerinden ikincisi olan GAP Master Plan’a gelince ise, bölgesel gelişme algısı, ekonomik büyümenin yanında, ‘beşeri sermaye’ vurgusu üzerinden, ‘sosyal boyut’ da kazanmıştır. GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi’nde ‘ekonomik büyüme’ üzerinden ‘sosyal gelişmenin’ sağlanacağı görüşü hakim iken, GAP Master Planı çerçevesinde ise, ‘toplumsal refahın arttırılması’ şeklindeki vurgu aracılığıyla ‘sosyal gelişme’ kaygısının, ‘ekonomik büyüme’ kaygısı ile birlikte ayrı iki düzlem olarak düşünülmesi stratejisi ağır basıyor olmaktadır. Bu noktadan hareketle, söz konusu GAP Master Planı’nda, ‘refah düzeyi’ kavramına yönelik bileşenler tanımlanmış ve her bir bileşene yönelik olarak ise, sayısal hedefler ileri sürülmüştür. Bu bağlamda, ‘sulanacak alan’ miktarı, ‘üretilecek yıllık enerji miktarı’, ‘kişi başı gelir düzeyi’ ve ‘ek istihdam miktarı’ gibi niceliksel hedefler sıralanmıştır.

Anlaşılabacağı üzere, bir önceki Proje sürecine benzer olarak GAP Master Plan sürecinde, ‘ekonomik büyüme’ algısı devam etmekte; bunun yanında, ‘refah düzeyinin artırılması’ vurgusu üzerinden sosyal gelişmeye de ayrı bir önem verilmeye başlanması söz konusu olmaktadır. Bir başka ifadeyle, GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi çerçevesinde ortaya konulan ‘Bölge’de ekonomik büyümenin sağlanması’ düzlemi, GAP Master Planı çerçevesinde ‘Bölge’de sosyo-ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi’ düzlemine dönüşmüştür. Ek olarak, bir önceki Proje sürecinde vurgu yapılan ‘talep maksimizasyonu’ stratejisi üzerinden ekonomik büyümenin sağlanması yaklaşımı, söz konusu GAP Master Planı süreci içinde ise ‘talep yönetimi’ çerçevesine dönüşmeye başlamıştır. GAP Master Planı sürecini diğer bütün GAP Gelişim süreçlerinden ayıran bir özellik de, söz konusu sürecin birbirinden farklı iki yapıya işaret etmiş olmasıdır. Burada kastedilen, 1995 yılı öncesi GAP Master Planı çerçevesi ile 1995 yılı sonrası GAP Master Planı çerçevesinin birbirlerinden oldukça farklı dokular sergilemiş olmalarıdır. 1995 yılının kırılma noktası olarak anılmasının temel nedeni ise, ‘sürdürülebilirlik’ kavramının uluslararası kalkınma konularının gündemine girmesi olarak ifade edilebilir. Söz konusu çerçeve ile birlikte, her ülke, kendi özel imkân ve koşullarından hareketle, kendi sürdürülebilir kalkınma ölçütlerini belirlemek durumunda kalmıştır (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013). Dolayısıyla, bu durumun Türkiye özelindeki yansımalarından biri olarak ise, 1995 yılının Mart ayı içerisinde GAP İdaresi ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP) ile birlikte Şanlıurfa ilinde bir seminerin gerçekleştirilmesine karar verilmesi üzerine 1995 yılına dek ağırlığını koruyan ‘talep maksimizasyonu’ üzerinden ekonomik büyümenin gerçekleşmesi fikri, yerini ‘talep yönetimi’ stratejisine bırakmıştır. Bunun yanında ise, ekonomik büyüme ve sosyal gelişimin sağlanması şeklindeki çerçeveler, 1995 yılı itibarıyla sosyo-ekonomik kalkınma konseptine dönüşmüştür. Bir diğer ifadeyle, ‘büyüme’ tipi gelişme algısı, ekonomik gelişmenin yanında sosyal parametrelerle de düşünölmeye başlanılan, daha esnek ve bütöncöl bir yaklaşım olan, ‘kalkınma yaklaşımına’ dönüşmüştür. Ek olarak, 1995 sonrası GAP Master Planı süreci içerisinde, sürdürülebilirlik kavramına yapılan vurguların da etkisiyle, önceki dönemde ileri sürölen ‘toplumsal refah’ düzlemine, ‘bireyin refahı ve mutluluğı’ düzlemi de eklenmiş ve söz konusu düzlemin özel bir izdüşümü olarak ‘sürdürülebilir insani gelişme’ çerçevesi ortaya konulmuştur. 1995 sonrası GAP Master Planı süreci içerisindeki bir diğer önemli

değişim ise, bölgesel gelişme kaygısı içerisinde ‘mekânsal boyutun’ da düşünülmesi; bir diğer deyişle, mekân olgusunun, bölgesel gelişmenin açıklanmasında kullanılan içsel bir faktör olarak algılanmaya başlanması olmuştur. Bölgesel gelişme senaryosunda vurgulanan ‘kırsal altyapı gelişimi’ ve ‘kır-kent ilişkisinin kurgulanması’ yaklaşımları, söz konusu mekânsal boyutun, bölgesel gelişmenin içerisinde önemli bir etken olarak görülmeye başlandığının açık bir ipucudur. 1995 yılı itibariyle GAP literatürüne kazandırılan bir diğer önemli kavram ise, ‘yaşam kalitesi’ olmuştur. Toplumsal refah düzeyinin artırılması ve ‘sürdürülebilir insani gelişme’ kavramlarının da etkisiyle geliştirilen ‘yaşam kalitesi’ çerçevesi, ‘kadın-erkek eşitliği’ ve ‘insan/birey odaklılık’ gibi vurgularla da beslenmiştir. 1989 yılında başlatılan ve hedef yılı olarak 2005 yılı olarak betimlenen GAP Master Planı süreci içerisinde ülkenin deneyimlediği ekonomik kriz (1998), petrol krizi, finansal sıkıntılar ve ülkeye uygulanan ambargolar (özellikle Irak ambargosu) dolayısıyla, Plan çerçevesinde ileri sürülen hedeflerin gerçekleştirilemeyeceği anlaşılmıştır (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013). Bunun üzerine, hazırlıklarına 1998 yılında başlanan GAP Bölge Kalkınma Planı hazırlıkları 2002 yılında tamamlanmış ve başlatılmıştır. Böylelikle, başlangıç yılı 2002, hedef yılı ise 2010 olarak gösterilen yeni bir GAP süreci başlatılmış olmaktadır. Söz konusu GAP Bölge Kalkınma Planı süreci çerçevesinde, 1995 itibariyle başlayan ‘sürdürülebilirlik’ kavramına vurgu devam ettirilmiş olup, çevre konularına olan ilgi artarak devam etmiştir. Ek olarak, GAP Bölge Kalkınma Planı süreci içerisinde, GAP literatürüne, önceki dönemlerden farklı olarak, yeni kavramsal çerçeveler eklenmiştir. Söz konusu çerçeveler sırasıyla; ‘cinsiyet dengeli kalkınma’, ‘katılımcılık’ ve ‘insan kaynakları’ şeklindedir. İlgili dönem itibariyle diğer dönemlerden farklı olarak gözlemlenen bir diğer gelişme ise, ülke içi bölgesel gelişmişlik farkı hususunun yanında, ilk defa Bölge içi gelişmişlik farklarına da vurgu yapılmaya başlanması olmuştur. Bir diğer deyişle, Bölge içerisindeki farklı gelişim eğilimleri sergileyen illerin tespiti ve Bölge’deki gelişimin, gelişmişlik sıralamasında Bölge içinde en geride duran iller arasında da hissedilmesi gerektiği kaygısı söz konusu olmaya başlamıştır. Bu noktadan hareketle ise, kent ölçeğindeki fiziki, sosyal ve ekonomik altyapı gelişiminin sağlanması tartışmaları, GAP Bölge Kalkınma süreci itibariyle başlamıştır. GAP Gelişme süreçlerinin sonuncusu olan GAP Eylem Planı süreci ise, önceki tüm süreçlerin bir nevi sentezi niteliğini taşıyor olmaktadır. 2008 yılında başlatılan ve hedef yılı olarak 2012 yılı gösterilen ilgili

süreç itibariyle, dört temel gelişme eksenini tanımlanmış olup, söz konusu gelişme eksenleri sırasıyla; ‘sosyal gelişim eksenini’, ‘ekonomik gelişme eksenini’, ‘altyapı geliştirme eksenini’ ve ‘kurumsal kapasitenin geliştirilmesi eksenini’ şeklinde olmuştur. Görüleceği üzere, GAP Eylem Planı süreci içerisinde, ‘eylem planı’ formatının doğası gereği, farklı gelişme eksenleri tanımlanıp, söz konusu gelişme eksenleri üzerinden bütüncül bir biçimde gelişmenin kodlanması yoluna gidilmiştir. İlgili dönemin bir diğer özelliği ise, yine ‘eylem planı’ formatının yapısı gereği, her bir stratejinin açılımına referans veren temel hedeflerin ve her bir temel hedefin operasyonel olarak gerçekleşme düzeyinin takip edilmesine olanak sağlayan eylemler dizisinden oluşan bir hiyerarşik çerçeve sunmasıdır. Bir diğer ifadeyle, kuramsal olarak ortaya atılan her bir çerçevenin, pratikte bir karşılığı vardır. Önceki dönemlerden farklı olarak, bölgesel gelişme olgusuna salt niceliksel yaklaşımın sergilenmesinin yanında, niteliksel ve esnek mekanizmaların da geliştirilmesine gayret gösterilmiştir ilgili dönem itibariyle. Oldukça geniş bir yelpazede ele alınacak birçok konuyu bir arada sistematik bir şekilde değerlendiren Eylem Planı çerçevesinde, birbirinden farklı birçok üst başlığın uygulamadaki karşılığı olarak ‘cazibe merkezleri’ uygulaması geliştirilmiştir. Birbirinden farklı konulardan kastedilen başlıklar sırasıyla; ‘istihdamın artırılması’, ‘yüksek katma değer’, ‘üretimde çeşitlilik’, ‘ulusal ve uluslararası pazar’, ‘markalaşma’, ‘tarımsal sanayi’ ve ‘turizm’ şeklindeki çerçeve ve kavramlardır. Söz konusu tüm çerçeve ve kavramların karşılık bulduğu uygulama ise, yukarıda değinildiği üzere, ‘cazibe merkezleri uygulaması’ olmuştur. İlave olarak, ‘kırsal kalkınma programları’, ‘tarımsal örgütlenme ve organik tarım uygulamaları’, ‘KOBİ destekleri’, ‘Sosyal Destek (SODES) uygulamaları’ gibi çerçeveler eklenmiştir Eylem Planı içerisine. Son olarak, GAP Eylem Planı çerçevesinde, diğer gelişim süreçlerinden farklı olarak, ilk defa ‘getirisi en yüksek mekânsal odaklanma’ kaygısı ortaya konulmuştur. İlave olarak, teşvik politikalarının bölgesel potansiyellere uygunluğu denetimi (kaynak verimliliği) ve bölgedeki üniversitelerin altyapılarının iyileştirilmesi ile teknopark uygulamalarının geliştirilmesi stratejileri benimsenmiştir söz konusu Eylem Planı çerçevesinde.

Sonuç olarak, 1979 yılından 2012 yılına dek yaklaşık otuz üç yıllık bir sürece referans veren birbirinden farklı dört GAP Gelişim sürecinin incelenmesi yapılmış bulunmaktadır. Söz konusu süreç incelemeleri içerisinde dikkatleri çeken ilk husus,

birbirinden farklı süreçlerin başlangıç ve hedef yıllarının referans verdiği süreçlerin birbirleriyle çakışıyor olmasıdır ki, her bir GAP Gelişim sürecinin hedef yılı dolmadan başka bir GAP Gelişim süreci başlatılmıştır. Örneğin, GAP Master Planı'nda hedef yılı olarak 2005 yılı gösterilmiş olmasına karşın, 2005 yılına erişilmeden, 2002 yılında GAP Bölge Kalkınma Planı başlatılmıştır ve daha sonra, hedef yılı 2010 yılı olan GAP Bölge Kalkınma Planının saptadığı hedef yılına erişilmeden, 2008 yılında GAP Eylem Planı süreci başlatılmıştır. Her bir GAP Gelişim süreci çerçevesinde detaylı bir şekilde değinildiği üzere, söz konusu çakışmaların temel sebepleri arasında aşağıdaki durumlar saptanmıştır;

- GAP Master Planı çerçevesinde ileri sürülen temel hedeflerin, 1998 ekonomik kriz, petrol krizi, ambargo uygulamaları (özellikle Irak ambargosu, Bölge'yi yakından ilgilendirmekte idi) dolayısıyla gerçekleşmeyeceği anlaşılmıştır. Bu nedenle, hazırlıklarına 1998 yılında başlanılan GAP Bölge Kalkınma Planı süreci, 2002 yılı itibarıyla başlatılmıştır.
- 2002 yılında başlatılan ve hedef yılı 2010 yılı olarak belirlenen GAP Bölge Kalkınma Planı süreci, hedef yılı beklenmeden 2008 yılında başka bir GAP Gelişim sürecine dönüşmüş ve söz konusu süreç, GAP Eylem Planı (2008-2012) adıyla deklare edilmiştir. Söz konusu bu değişimin temel sebepleri olarak ise ilkin, GAP Bölge Kalkınma Planı'na kadar olan tüm süreçte ortaya konulan tüm stratejilerin ve hedeflerin pratik olarak takip edilmesi ve uygulanmasının olanaklı hale getirilmesi olarak özetlenebilir. Söz konusu kaygıdan hareketle, birbirinden farklı dört temel gelişme eksenini tanımlanmış olup, ilgili eksenler itibarıyla ortaya konulan temel eylem planları bir bütünlük halinde sistematik hale getirilmiştir. GAP Eylem Planı (2008-2012) sürecinin başlatılmasındaki ikinci temel neden olarak ise, GAP Gelişim süreçlerinin 1979 yılı itibarıyla ilk durağı olan GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi çerçevesinde ortaya konulan 'tamamlanacak sulama ve enerji projelerinin' kati bir şekilde tamamlanmasının sağlanmasının hedeflenmiş olması ileri sürülebilir (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2008; Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

Tüm bunlar ışığında, GAP Gelişme Süreçlerinin tamamına, bir bütün olarak tanım getirmek gerekirse ilkin, söz konusu otuz üç yıllık sürecin (1979-2012), birbiri içine geçmiş ve aynı zamanda bir bütünün parçası niteliğindeki her bir sürecin, kendisinden öncekinin gelişmiş bir devamı niteliğine sahip olması özelliği mevcut olmaktadır. İkinci olarak ise, daha önce de değinildiği üzere, her bir sürecin hedef yılının, kendisinden sonraki sürecin başlangıç yılı ile çakışık durumda olması söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla, birbirinden farklı dört temel sürecin, söz konusu süreçlerden bir sonrakinin bir öncekine eklektik olarak ilerlediği ve her bir sürecin, bir öncekinin gelişmiş devamı niteliğinde olduğu, ortak temel amacın ise, Güneydoğu Anadolu Bölge'sinde sosyoekonomik gelişmişlik düzeyinin iyileştirilmesi olduğu, bütünsel bir süreç tanımı ortaya konulmuş bulunmaktadır.

4. GAP SÜREÇLERİ ANALİZLERİ

Bir önceki bölümde, her bir GAP sürecine yönelik olarak ileri sürülen temel hedef ve stratejiler itibariyle ne tür benzerlik ve farklılıkların olduğu ve ilgili GAP süreçlerinin, bir bütün olarak nasıl tanımlanabildiği tartışmalarına yer verilmiştir. Bu bölümde ise, ilk olarak her bir GAP süreci sırasıyla; ‘Bölgesel Gelişme ve Ekonomik Büyüme Tanımları’, ‘Metodolojik Yaklaşım’, ‘Bölge Ölçeğine Mekansal Yaklaşım’, ‘Kavramsal Çerçeveler’ ve ‘Temel Ölçüm Parametreleri’ olmak üzere beş düzlem üzerinden karşılaştırılmıştır. Böylelikle, ilgili süreçlerin ne tür bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme teorik çerçevelerine işaret ettiğinin sorgulanabileceği altlık oluşturulmuştur. “GAP Süreçleri Analizleri” bölümünde ikinci olarak, her bir GAP süreci çerçevesinde ileri sürülen temel hedeflerin gerçekleşme düzeyleri incelenmiş ve ilgili bulgular üzerinden sentez tablosu üretilmiştir (Çizelgeler 4.6; 4.7; 4.9 ve 4.10). Üçüncü olarak ise, GAB’ndeki gelişimin GAP süreçleri içerisindeki değişiminin izlenebilmesi adına, çalışmanın önceki bölümlerinde de değinildiği üzere, temel üç ölçüm parametresi olan ‘nüfus’, ‘gelir’ ve ‘işgücü’ verileri, gerek Bölge ölçeğinde gerekse Bölge illeri ölçeğinde, incelenmiştir. İlgili kısımda ek olarak, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından geliştirilen ve yayınlanan sırasıyla; 1996, 2003 ve 2012 yıllarına yönelik ‘İllerin Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması’ çalışmalarında, Bölge illerinin sergilediği değişimler incelenmiştir. Böylelikle, GAP süreçleri boyunca (1979-2012), Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin sosyoekonomik gelişme bağlamında sergilediği değişimler, birbirinden farklı düzlemler üzerinden ortaya konulmuştur.

4.1 GAP ve Süreçlerinin Teorik Sentetik Değerlendirmesi

Çalışmanın bir önceki bölümünde ortaya konulan dört GAP sürecine ait temel stratejiler ile temel hedefler üzerinden, bu süreçlerin sergilemiş oldukları teorik çerçeve benzerlik ve farklılıkları, bu başlık altında sistematik olarak özetlenmiştir.

Çizelge 4.1 : GAP ve Süreçlerinin Teorik Sentetik Değerlendirmesi

Süreç	Tanım	Metot	Mekan	Kavram	Parametre
GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi (1979-1989)	‘Sonuç’ odaklı yaklaşım	Tümünden gelim (ülkesel ölçekten bölgesel ölçeğe inen bir yaklaşımla ele alış)	Noktasal mekan algısı	Ekonomik büyüme	Bölgesel ihracat verileri (sektörel düzeyde)
	Dışsal Temelli Büyüme Tanımı	Ampirik dedüktif	Tek bölgesi / bölge içi yaklaşım	Sektörel büyüme	İşgücünün sektörel dağılım yüzdesi
	Niceliksel parametreler ağırlıklı yaklaşım	Açıklayıcı yaklaşım (descriptive)		Altyapı gelişimi	Bölgesel Nüfus Bölgesel Gelir Verileri
GAP Master Planı (1989-1995)	‘Süreç’ (olgu) odaklı yaklaşım	Tümünden gelim (dedüktif) ve ampirik	Noktasal mekan algısı	Bölgesel gelişme	Talep elastikiyeti (sektörel düzeydeki)
	Dışsal Temelli Büyüme Tanımı	Evrimsel deterministik	Tek bölgesi / bölge içi yaklaşım	Ekonomik büyüme	Bölgesel İstihdam Verileri
	Niceliksel parametreler ağırlıklı yaklaşım	Statik Sistem Yaklaşımı (kontrol edilebilir bağımlı değişken yok)		Sektörel büyüme	Kır-kent nüfusları
		Açıklayıcı yaklaşım (descriptive)		Altyapı Gelişimi Bölgesel Refah Düzeyi	Bölgesel Gelir Verileri
GAP Master Planı (1995-2005)	‘Süreç’ (olgu) odaklı yaklaşım	Yarı Statik Sistem Yaklaşımı	Noktasal mekan algısı	Bölgesel gelişme	Bölgesel İstihdam Verileri
	Niceliksel ve niteliksel parametreler birlikte	(Kısmi olarak kontrol edilebilir değişkenler var, gelişmenin yönü kontrol edilebilir)	Tek bölgesi / bölge içi yaklaşım	Ekonomik büyüme	Kır-kent nüfusları
		Betimleyici (prescriptive) yaklaşım		Bölgesel Refah Düzeyi	Bölgesel Gelir Verileri
				Sürdürülebilirlik Yaşam Kalitesi İnsani Gelişmişlik	Teknoloji faktörü (üretimde verimlilik)
GAP Bölge Kalkınma Planı(2002-2010)	‘Süreç’ (olgu) odaklı yaklaşım	Dedüktif	Çizgisel / kesikli mekan algısı	Bölgesel gelişme	Yenilikçilik yaratma düzeyi (teknoloji düzeyi)
	Dışsal Temelli Büyüme Tanımı	Yarı Statik Sistem Yaklaşımı	İzole bölgeler yaklaşımı	Ekonomik büyüme	Bölgesel ve kentsel istihdam verileri
	Niceliksel ve niteliksel parametreler eşit ağırlıkta	Betimleyici yaklaşım (prescriptive)		Sosyal gelişme Yenilikçilik Katılımcılık İnsan Kaynakları Gelişimi	Kentler ve bölgeler ölçeğinde kişi başı gelir düzeyi Kentleşme oranı Nüfus
GAP Eylem Planı (2008-2012)	‘Süreç’ (olgu) odaklı yaklaşım	Endüktif	Sürekli mekan algısı	Bölgesel gelişme	Yenilikçilik yaratma düzeyi (teknoloji düzeyi)
	İçsel Temelli Büyüme Tanımı	Dinamik Sistem Yaklaşımı	Çok bölgesi ve bölgelerarası yaklaşım	Ekonomik büyüme	Bölgesel ve kentsel istihdam verileri
	Niteliksel parametreler ağırlıklı yaklaşım	Skokastik yaklaşım (olasılıklı)		Toplumsal refah	Kentler ve bölgeler ölçeğinde kişi başı gelir düzeyi
				İnsani gelişmişlik Yerel kalkınma	Kentleşme oranı Nüfus
				Yaşam kalitesi Yenilikçilik Mekansal organizasyon	Kamu-Özel Yatırımları

‘GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi (1979-1989)’, ‘GAP Master Planı (1989-2005)’, ‘GAP Bölge Kalkınma Planı (2002-2010)’ ve ‘GAP Eylem Planı (2008-2012)’ süreçleri itibariyle ileri sürülen temel çerçevelerin birbirleri ile benzerlik ve farklılıkları sırasıyla; ‘Bölgesel Gelişme ve Ekonomik Büyüme Tanımı’, ‘Metodolojik Yaklaşım’, ‘Bölge Ölçeğine Mekansal Yaklaşım’, ‘Kavramsal Çerçeveler’ ve ‘Temel Ölçüm Parametreleri’ olmak üzere beş temel başlık üzerinden tabloda belirtildiği üzere karşılaştırılmıştır.

İlk GAP süreci olan ‘GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi’ çerçevesinde ‘ekonomik büyüme ve bölgesel gelişme tanımı’ bağlamında sırasıyla; ‘sonuç odaklı’, ‘dışsal temelli’ ve ‘niceliksel ağırlıklı’; ‘metodolojik’ yaklaşım olarak sırasıyla; ‘tümünden gelim’, ‘ampirik dedüktif’ ve ‘açıklayıcı’; ‘bölge ölçeğine mekansal yaklaşım’ çerçevesinde ‘noktasal ve tek bölgeli mekan’; ‘temel kavramlar’ olarak; ‘ekonomik büyüme’, ‘sektörel büyüme’ ve ‘altyapı gelişimi’; temel ölçüm parametreleri olarak ise; ‘bölgesel ihracat, nüfus ve gelir düzeyi’ verileri ile ‘işgücünün sektörel dağılımı’ ileri sürülebilmektedir.

İkinci GAP süreci olan GAP Master Planı (1989-2005) süreci ise, çalışmanın bir önceki bölümünde detaylarıyla ele alındığı üzere, birbirinden farklı iki yapı sergilemiş olup, ilgili farklılaşma, ‘1995 yılı öncesi’ ve ‘1995 yılı sonrası’ kategorileri üzerinden ele alınmıştır. İlk, 1995 yılı öncesindeki GAP Master Planı süreci ‘bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme’ kavramlarının tanımlanması biçimi doğrultusunda incelendiğinde, ilgili süreç itibariyle, bir önceki GAP sürecine benzer bir şekilde, ‘sonuç’ odaklı bir yaklaşımın söz konusu olduğu görülmektedir. Bir diğer ifadeyle, bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme çerçevelerine, kontrol edilebilir bağımlı bir değişken (Tekeli, 2008) rolü atfetmeyen ve dolayısıyla, evrimsel deterministik bir metodolojik algı üzerinden ilgili kavramsal çerçevelere statik birer sonuç fonksiyonu yükleyen bir yapı sergilenmiş olduğu söylenebilir. Bölge ölçeğine yönelik olarak sergilenen mekansal yaklaşım boyutunda ise, bir önceki GAP sürecine benzer bir şekilde, bölgeler arası ve çok bölgeli mekansal yaklaşımlardan ziyade, tek bölgeli ve birbirinden kopuk bir mekansal yaklaşım söz konusu olmuştur ilgili süreç itibariyle. Bir diğer deyişle, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin, diğer bölgelerle olan mekansal ilişkisinin kurgulanmadığı ve ülke içerisinde gelişme eğilimlerinde geride duran münferit bir bölge olarak ele alındığı ileri sürülebilir. Ek olarak, 1995 yılı öncesi GAP Master Planı sürecinde, önceki GAP sürecinde ileri sürülen temel

kavramsal çerçevelere ilaveten ‘bölgesel refah düzeyi’ çerçevesinin eklendiği görülmektedir. İlgili GAP süreci itibariyle son olarak ise, bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme eğilimlerinin ölçülmesine yönelik olarak işaret edilen göstergeler sırasıyla; ‘sektörel düzeydeki talep elastikiyetleri’, ‘bölgesel istihdam verileri’, ‘kır-kent nüfusları’ ve ‘bölgesel gelir verileri (kişi başı ve toplam)’ şeklindedir.

GAP Master Planı sürecinin 1995 yılı sonrasındaki (1995-2005) döneminde ise, önceki süreçlerden farklı olarak, bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarının birer olgu/süreç olarak ele alındığı bir tutumun sergilenmiş olduğu görülmektedir. Böylesi bir ele alıştan hareketle ise, bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarına kısmi olarak da olsa kontrol edilebilir birer değişken olma (Tekeli, 2008) fonksiyonu yüklenmiştir (yarı-statik sistem yaklaşımı). Bir diğer ifadeyle, önceki süreçlerden farklı olarak, ilgili süreç itibariyle, bölgesel gelişme ve ekonomik büyümenin yönü, süreç içerisinde müdahale edilebilir ve değiştirilebilir bir çerçeve olarak tanımlanmıştır. Ek olarak, 1995 yılı sonrasını işaret eden GAP Master Planı süreci kapsamında, önceki süreçlerde ileri sürülen temel kavramsal çerçevelere ilaveten sırasıyla; ‘sürdürülebilirlik’, ‘yaşam kalitesi’ ve ‘insani gelişmişlik’ çerçevelerini ortaya konulmuştur. İlgili GAP süreci kapsamında son olarak ise, bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme değişkenlerinin ölçülüp değerlendirilebileceği temel parametreler olarak sırasıyla; ‘bölgesel istihdam verileri’, ‘kır-kent nüfusları’, ‘bölgesel gelir verileri (kişi başı ve toplam)’ ve ‘teknoloji faktörü (üretimde verimlilik üzerinden)’ ileri sürülmüştür.

2002 yılında başlatılan ve hedef yılı olarak 2010 yılı gösterilen GAP Bölge Kalkınma Planı çerçevesinde ise, bölgesel gelişme-ekonomik büyüme kavramlarının tanımlanışı ve ilgili kavramlar üzerinden geliştirilen metodolojik yaklaşım açılarından 1995 yılı sonrası GAP Master Planı sürecine benzer bir yapının sergilendiği görülmektedir. Önceki GAP sürecinden farklı olarak, GAP Bölge Kalkınma Planı çerçevesinde, münferit bir bölgenin, diğer bölgelerden bağımsız olarak, geliştirilmesi girişiminden, çok bölgeli bir yapıya geçildiği görülmektedir. Bir diğer ifadeyle, noktasal (tek bölgeli) mekansal ele alıştan farklı olarak, birbiri ile ilişkisi gözardı edilen çok bölgeli (izole bölgeler) yaklaşımın işaret ettiği ‘çizgisel/kesikli’ mekan algısının söz konusu olduğu gözlenmektedir. Ek olarak, önceki GAP süreçleri çerçevesinde ileri sürülen temel kavramsal çerçevelere

ilaveten, ilgili GAP süreci itibariyle, sırasıyla; ‘sosyal gelişme’, ‘yenilikçilik’, ‘katılımcılık’ ve ‘insan kaynakları gelişimi’ gibi kavramsal çerçeveler ortaya konulmuştur. GAP Bölge Kalkınma Planı sürecinde, bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarının izlenip değerlendirilebileceği temel parametreler olarak ise sırasıyla; ‘yenilikçilik yaratma düzeyi’, ‘bölgesel ve kentsel istihdam verileri’, ‘kentler ve bölgeler ölçeğinde kişi başı gelir düzeyi’, ‘kentleşme oranı’ ve ‘kentsel ve bölgesel nüfus’ ileri sürülmüştür.

GAP süreçlerinin günümüz itibariyle son durağı olan GAP Eylem Planı (2008-2012) sürecinde ise, önceki sürece benzer bir şekilde, bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarına birer ‘süreç’ niteliği yüklenmiş olup, önceki süreçlerden farklı olarak, ilgili kavramların ağırlıklı olarak niteliksel parametreler üzerinden tanımlandığı bir yaklaşım sergilenmiş bulunmaktadır. İlgili süreç itibariyle sergilenen metodolojik yaklaşım düzleminde ise, önceki süreçlerden farklı olarak, bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme olgularına tamamen dinamik birer sistem rolü biçen ve ilgili büyüme ve gelişmenin tanımlayıcı veya betimleyici bir şekilde tarif edilmesinden ziyade, olasılıklı (stokastik) bir sistem çerçevesi üzerinden tanımlanması yaklaşımının benimsendiği ifade edilebilir. Ek olarak, GAP Eylem Planı sürecinde, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin diğer bölgelerle ilişkisinin de kurgulandığı, çok bölgeli bir yaklaşımın işaret edildiği ifade edilebilir ki, ilgili mekansal yaklaşım kategorisi, önceki GAP süreçlerinin işaret edilenlerden farklı olarak, sürekli/alansal mekan algısının altını çizmiş bulunmaktadır. İlgili GAP süreci çerçevesinde, diğer süreçlerden farklı olarak ileri sürülen temel kavramsal çerçevelerin ise sırasıyla; ‘yerel kalkınma’, ‘yaşam kalitesi’ ve ‘mekansal organizasyon’ olduğu belirtilebilir. Son olarak, GAP Eylem Planı süreci içerisinde, bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme değişkenlerinin ölçülüp değerlendirilmesi adına ileri sürülen temel parametreler ise sırasıyla; ‘yenilikçilik yaratma düzeyi (teknoloji faktörü)’, ‘bölgesel ve kentsel istihdam verileri’, ‘kentler ve bölgeler ölçeğinde kişi başı gelir düzeyi’, ‘kentleşme oranı’, ‘kentsel-bölgesel nüfus’ ve ‘kamu-özel yatırımları’ şeklinde ortaya konulmuştur.

Sonuç olarak, ‘ekonomik büyüme ve bölgesel gelişme kavramlarına yönelik tanımsal yaklaşım’, ‘ilgili kavramlara yönelik benimsenen metodolojik yaklaşım’, bölge kavramının algılanış ve tanımlanış biçimi’, ‘ortaya konulan temel kavramsal çerçeveler’ ve ‘bölgesel büyüme ile ekonomik gelişme kavramlarına yönelik ileri

sürülen temel ölçüm parametreleri’ olmak üzere, beş temel başlık üzerinden birbirleriyle karşılaştırılan ilgili GAP süreçlerinden ilkinin (GAP Sulama ve Altyapıları Projesi), aynı temel başlıklar altında , çalışmanın ‘Bölgesel Gelişme ve Ekonomik Büyüme: Literatür Özeti’ bölümünde karşılaştırması yapılmış olan ilgili bölgesel gelişmeye yönelik teorik çerçevelerden ‘ekonomik temel teorisi çerçevesine’ benzerlik eğilimi gösterdiği görülmektedir (Çizelge 2.1 ve 4.1). İkinci süreç olan GAP Master Planı sürecinin ise, 1995 yılından önceki kısmının (1989-1995), ‘gelişme aşamaları teorisi’ çerçevesine yakın durduğu görülmüştür (Çizelge 2.1 ve 4.1). GAP Master Plan sürecinin ikinci aşamasındaki (1995-2005) yapının ise, ‘gelişme aşamaları teorisi ve büyüme kutupları teorisi’ çerçevelerinin arakesitinde durduğu gözlemlenmiştir (Çizelge 2.1 ve 4.1). Öte yandan, GAP Bölge Kalkınma Planı sürecinin (2002-2010) ise ‘büyüme kutupları teorisi’ çerçevesine benzer bir yapı sergilediği söylenebilmektedir (Çizelge 2.1 ve 4.1). Son olarak ise, GAP Eylem Planı (2008-2012) sürecinin, ‘merkez-çeper teorisi çerçevesine yakın durduğu görülmüştür (Çizelge 2.1 ve 4.1). Bir diğer ifadeyle, ekonomik büyüme ve bölgesel gelişmenin sektörler üzerinden ele alındığı teorik çerçeveler olan ‘ekonomik büyüme ve gelişme aşamaları’ teorik çerçevelerindeki önermelere benzer teorik yapılar üzerinden başlayan GAP süreçleri, bütünsel bir süreç değerlendirmesi yapıldığında, ağırlıklı olarak ‘büyüme kutupları teorisi’ ve bu teorik çerçevenin, sosyal gelişme parametreleriyle geliştirilen versiyonu olan ‘merkez-çeper teorik çerçevesine’ yakın durmakta olduğu görülmektedir.

4.2 GAP Süreçleri ve Temel Hedeflerin Gerçekleşme Düzeyi

Bu bölümde, GAP süreçlerinin her biri özelinde ileri sürülen temel hedefler, ilgili temel hedefler doğrultusunda tanımlanan performans göstergeleri ve her bir temel hedefin, ilgili performans göstergeleri üzerinden, gerçekleşme düzeyi bulguları ortaya konulmuştur.

4.2.1 GAP Süreçleri

4.2.1.1 1979 GAP sulama ve enerji altyapıları

GAP Gelişme aşamalarının ilk durağı olan GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi kapsamında ileri sürülen temel hedeflere yönelik ölçüm ve değerlendirmelerin yapılması, Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği’nin (USİAD)

2008 yılında yayınlamış olduğu GAP Raporu ile mümkün olabilmıştır. Söz konusu rapor içerisinde, 2007 yılı itibariyle, 1979’da GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi çerçevesinde ileri sürülen temel hedeflerin gerçekleşme düzeyleri ile ilgili bulgular elde edilmiştir. Söz konusu bulgu ve değerlendirmeler, bir yandan GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi kapsamında net bir hedef yılı tanımı yapılmamış olmasından ötürü kabul edilebilir durumda iken; diğer yandan, 2007 yılının hem GAP Bölge Kalkınma Planı çerçevesindeki sürece hem de GAP Eylem Planı sürecine işaret eden bir yıl durumunda olması söz konusudur. Dolayısıyla, ilgili GAP Gelişim sürecindeki (GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi) temel hedefler ve gerçekleşme düzeyleri bulguları, söz konusu diğer dönemlerde ileri sürülen temel hedeflerin gerçekleşme düzeyleri karşılaştırmalarında yanıtıcı olacaktır. Sonuç olarak, ortaya konulan çalışmamızdaki temel gaye, GAP süreçlerinin bir bütün olarak Bölge’nin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyine olan etkisinin araştırılması olduğundan, ilgili bulgular, sürecin bir bütün olarak değerlendirilmesi düzleminde, oldukça önemli bir yere sahip olmaktadır ve bu yüzden geliştirilmiş bulunan sentez tablosunda işlenmiş bulunmaktadır. GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi kapsamında ileri sürülen temel hedeflerden ‘sulama alanlarının genişletilmesi ve yaklaşık bir milyon sekiz yüz yirmi iki bin hektar alanın sulanması’ hedefinin gerçekleşme düzeyinin % 14, 8 düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu yüzde oran, USİAD’nin GAP Raporu (2008) kapsamında ortaya konulmuş bulunan 2007 yılı itibariyle iki yüz yetmiş bin iki yüz altmış bir hektar ha alanın sulamaya açılmış olduğu bilgisi üzerinden hesaplanmıştır¹. Söz konusu Proje çerçevesinde ileri sürülen ‘yirmi iki adet baraj inşaatının tamamlanması’ hedefinin gerçekleşme oranı olan % 66² değeri ise, 2007 yılı itibariyle toplamda on beş adet baraj yapımının tamamlanmış olduğu bilgisi üzerinden hesaplanmıştır (Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği (USİAD), 2008). Bir diğer hedef olan ‘on dokuz adet Hidroelektrik Santrali (HES) inşaatının tamamlanması’ noktasında ise, % 74’lük gerçekleşme düzeyi ³, 2007 yılı itibariyle toplamda on dört adet HES inşaatının tamamlanmış olduğu bilgisi üzerinden bulunmuştur (Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği (USİAD), 2008). Söz konusu

¹((270261ha / 1822000ha) x 100 = 14,8)

²((15/22) x 100 = 66)

³((14/19) x 100 = 77)

temel hedefler ve gerçekleşme düzeyi bulgularından hareketle ise, 2007 yılı itibariyle, enerji üretimi odaklı temel hedeflerin gerçekleşme düzeyinin yüksek olduğu (%74) gözlemlenirken, su kaynaklarını geliştirme odağında ileri sürölmüş bulunan hedeflerin ise, enerji üretimi hedeflerine kıyasla, oldukça düşük düzeylerde (%14,8) olduğu gözlemlenmiştir.

Çizelge 4.2 : GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi (1979-1989)

Temel Hedefler	Performans Göstergeleri	Temel Hedefler Gerçekleşme Düzeyi
1.)22 baraj inşaatının tamamlanması	İnşaatı tamamlanan baraj sayısı (adet)	% 66 (A1)
2.)19 HES inşaatının tamamlanması	Fiziki Olarak tamamlanan HES inşaatı sayısı (adet)	%74 (A2)
3.) 1,822,000 ha alanın sulanması	Toplam Sulamaya açılan alan (ha)	% 14,8 (A3)

GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi kapsamında ileri sürölen enerji ve sulama projelerinin Bölge’deki ekonomik gelişmeye olan etkileri birbirlerinden farklı olacaktır. İlk olarak, enerji kaynaklarının, Bölge’nin sahip olduğu potansiyeller kullanılarak, geliştirilmesi stratejisi ile hem bölgesel gelişmenin tetiklenmesi, hem de ölkesel ölçekteki enerji açığının kapatılması hedeflenmiş bulunmaktadır. Bir diğerk ifadeyle, enerji projelerinin, Bölge’deki gelişmenin, Bölge’nin sahip olduğu potansiyellerden hareketle, dışsal olarak (devlet mekanizmalarının ayırdığı kaynaklarla) sağlanması ve devam ettirilmesi öngörölmüştür. Bu bağlamda, bölgesel ölçekte ekonomik gelişimin sağlanmasının ötesinde ise, ölkesel çıkarlar söz konusu olmuştur. Diğerk yandan, sulama kaynaklarının geliştirilmesi stratejisi üzerinden tasarlanan sulama projelerinin arkasında yatan temel gaye ise, Bölge’deki potansiyellerin kullanılarak bölgenin ekonomik gelişiminin içsel olarak (Bölge’nin sahip olduğu tarıma elverişli topraklar aracılığıyla) başlatılması ve yayılması olmuştur. Söz konusu düzlemlerden dışsal kaynaklarla (enerji ayağındaki) şekillendirilen projelerin gerçekleşme düzeyinin, içsel kaynaklar ve potansiyeller üzerinden tasarlanan ‘sulama’ projelerinin gerçekleşme düzeyinin bir hayli üzerinde olması ise oldukça düşöndürücüdür ve üzerinde ayrıca çalışılması gereken bir konu niteliğini taşıyor olmaktadır.

4.2.1.2 GAP master planı

GAP Gelişme aşamalarının ikinci durağı olan GAP Master Planı süreci ise, bölgesel gelişmenin sağlanması yönündeki algılar bakımından iki bölüme ayrılmıştır.

Çalışmanın GAP ve Gelişme Aşamaları bölümünde detaylıca verilen söz konusu ayrışmanın temel nedenlerine bu kısımda değinilmeyecektir. Burada belirtilmesi gereken önemli nokta şudur ki, 1995 yılı sonrası GAP Master Planı süreci içerisinde deneyimlenen değişim ve gelişimler, bir sonraki aşama olan GAP Bölge Kalkınma Planı çerçevesinde ileri sürülmüş bulunan temel hedeflerin tespitinde oldukça belirleyici bir altlık niteliği taşımış olmaktadır. GAP Master Planı (1989-2005) çerçevesinde ileri sürülmüş olan temel hedeflerden ilki olan ‘toplamda bir milyon yedi yüz bin hektar alanın sulanması’ hedefi, GAP Master Plan’a başlanmadan önce sulamaya açılmış toplam alanın dışında ilave olarak sulama açılacak toplam alanın ha cinsinden ifadesiyle ölçümlenmiş bulunmaktadır. Bir diğer ifadeyle, GAP Master Plan’ın 1989 yılı itibariyle sulamaya açılmış olan yaklaşık sekiz yüz bin hektar büyüklüğündeki bir alanın söz konusu olduğu bilgisinden hareketle, toplamda 900.000 ha⁴ ilave sulama alanı açılması hedefinin söz konusu olduğu söylenebilmektedir (Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği (USİAD), 2008).

Çizelge 4.3 : GAP Master Planı (1989-2005)

Temel Hedefler	Performans Göstergeleri	Temel Hedefler Gerçekleşme Düzeyi
1.) 1,7 milyon ha alanın sulanması	sulamaya açılan toplam ek alanın ha cinsinden ifadesi (birim: ha)	% 25,1 (C1)
2.) Yılda 27 milyar kwh hidroelektrik enerji üretiminin sağlanması	yıllık üretilen üretilen hidroelektrik enerji miktarı (birim: milyar kw-h)	% 78,1 (C2)
3.) Kişi Başı Gelirin % 209 oranında artması	kişi başı gelirin toplam artış oranı (%)	% 24,9 (B1)
4.) 3,8 milyon kişiye istihdam olanağının sağlanması	istihdam olanağı sağlanan toplam kişi sayısı (birim: kişi sayısı)	% 67 (B2)
5.) Gayri Safi Bölgesel Hasıla’da (GSBH) %445’lik bir oranda artışın sağlanması	GSBH’nin toplam artış yüzdesi (%)	% 23,9 (B3)

İlgili veriler incelendiğinde, 2001 yılı sonu itibariyle, Devlet Su İşleri (DSİ) tarafından sulamaya açılan toplam alanın iki yüz yirmi altı bin hektar olduğu görülmektedir (Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği (USİAD), 2008). Dolayısıyla, ilave dokuz yüz bin hektar alanın sulama açılması hedefinin sadece iki yüz yirmi altı bin hektarlık bir alanın sulamaya açılması şeklinde gerçekleştirilebilmiş olduğu gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, ileri sürülmüş bulunan temel hedefin gerçekleşme oranı olan % 25,1⁵ düzeyi, bu şekilde hesaplanmış bulunmaktadır. Söz konusu Master Plan çerçevesindeki ikinci temel hedef olan ‘yılda yirmi yedi milyar üç

⁴ (1700000 ha-800000 ha= 900000 ha)

⁵ ((226000 ha /900000 ha) x 100 =25,1)

milyon kilowat-saat (kwh) düzeyinde hidroelektrik üretiminin sağlanması' hedefine gelince, 1987'den 2003'e kadar (**bknz. Çizelge A.1**), toplamda iki yüz yetmiş dört milyar üç milyon kwh enerji üretiminin söz konusu olduğu göz önünde bulundurulduğunda, toplamda yaklaşık on altı yıllık⁶ bir süreç içerisinde 274,3 milyar kwh enerji üretiminin sağlandığı, dolayısıyla yılda ortalama 21.1 milyar kwh⁷ enerji üretildiği gözlemlenmiştir (Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği (USİAD), 2008, s. 75). Dolayısıyla, ikinci temel hedefin gerçekleşme oranının %77,2⁸ düzeyinde olduğu hesaplanmıştır.

Üçüncü temel hedef olan, 'kişi başı gelirin % 209 oranında artması' maddesine gelince, çerçevenin netleşmesi adına belirtmekte fayda bulunan ilk husus, kişi başı gelir hesaplamalarında 2000 yılına kadar olan süreçte nüfus sayım yöntemi ve gelir düzeyi hesaplama yöntemi, 2004 ve 2007 yılları itibariyle metodolojik olarak değişmiş bulunmaktadır. TÜİK verilerinin incelenmesi durumunda, özellikle 2004 sonrası veriler incelendiğinde, kişi başı gelir düzeyleri yerine 'kişi başı katma değer' verileri ileri sürülmüş bulunmaktadır. Dolayısıyla, 1989 ve 2005 dönemleri arasındaki bir süreçte 'nüfus' ve 'gelir' temel verileri üzerinden hesaplanan 'kişi başı gelir' göstergeleri, bütün bir süreç için (1989-2005) metodolojik farklılıklardan dolayı karşılaştırılmaz durumdadır. Bunun yerine, 1989 ve 2000 yılları arasındaki gelir düzeyi verilerinin birbirleriyle karşılaştırılması üzerinden GAP Master Plan'ın söz konusu hedefinin gerçekleşme düzeyinin hesaplanması uygun bulunmuştur.

Ekler bölümünde sunulan **Çizelge A.2.**'ten de takip edilebileceği üzere, 1989 yılında GAP Bölgesi genelinde kişi başı gelir düzeyi, bin dokuz yüz otuz üç dolar olarak hesaplanmışken, 2000 yılında söz konusu değer, iki bin dokuz yüz kırk bir dolar olarak tespit edilmiş bulunmaktadır. (Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 1989-2000). Bir diğer ifadeyle, GAP Master Plan sürecine referans veren 1989-2000 yılları arasında kişi başı gelir düzeyi artış oranı (cari fiyatlarla, Gayri Safi Bölgesel Hâsıla formatındaki verilerden hareketle) % 52,1⁹ olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla Master Plan çerçevesinde ileri sürülen % 209'luk artışın yalnızca % 52,1'lik bir kısmı

⁶ 2003-1987=16 yıl (1987 ile 2003 yılları arasındaki süreç)

⁷ (274.3/16 = 21,1 milyar kwh yıllık)

⁸ ((21,1 / 27,3) x100 = 77,2)

⁹ (2941-1933 =1008; 1008/1933 = 0,521; 0,521 x 100= 52,1)

gerçekleştirilmiş bulunmuştur. Bir diğer deyişle, söz konusu hedefin gerçekleşme düzeyinin % 24,9¹⁰ olduğu hesaplanmış bulunmaktadır.

GAP Master Planı çerçevesinde dördüncü temel hedef olarak ileri sürülen ‘üç milyon sekiz yüz bin kişiye istihdam olanağının sağlanması’ noktasında ise, toplamda iki milyon kırk sekiz bin kişiye istihdam sağlanmıştır (Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği (USİAD), 2008). Dolayısıyla, söz konusu hedefin gerçekleşme oranı, ilgili veriler üzerinden, % 67¹¹ olarak hesaplanmıştır.

GAP Master Planı’nda ortaya konulan beşinci ve son temel hedef olan ‘Gayri Safi Bölgesel Hasılanın % 445 oranında artması’ temel hedefinde ise, yıllık % 6,8 düzeyinde bir büyüme hedefi tanımlanmış olup, söz konusu gerçekleşme ise yıllık % 1,62’lik bir artış şeklinde gerçekleşmiştir (Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği (USİAD), 2008). Bir başka ifadeyle, söz konusu temel hedefin gerçekleşme oranının % 23,9¹² düzeyinde olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, yukarıda belirtilmiş olan bulgulardan hareketle, ilkin, GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi kapsamında da değinildiği üzere, sulama projeleri oldukça yavaş bir biçimde ilerlemektedir (%25,1 düzeyindeki gerçekleşme ile). Öte yandan, yıllık enerji üretimi hedefi hususundaki gerçekleşme oranı ise, % 78,1’lik değerle, sulama hedeflerinin oldukça ilerisinde bir değere işaret etmiştir. Bölgesel ekonomik gelişmenin sağlanması stratejisinin iki farklı ölçümü olarak ileri sürülen ‘GSBH’ ve ‘kişi başı gelir’ hedeflerinin gerçekleşme oranları ise, yukarıdaki açıklamalardan da izlenebileceği üzere, % 20’ler düzeyindedir. Bir diğer ifadeyle, bölgesel ekonomik gelişimin izlenebileceği temel göstergeler bağlamındaki hedeflerin gerçekleşme oranları, beklenenin oldukça altındaki değerlere işaret etmiş bulunmaktadır.

4.2.1.3 GAP bölge kalkınma planı (2002-2010)

GAP Bölge Kalkınma Planı Sürecinin (2002-2010) Temel Hedefler İtibariyle Gerçekleşme düzeyi incelemesinde ise, GAP Bölge Kalkınma Planı çerçevesinde

¹⁰ $(52.1/209 = 0.249; 0.249 \times 100 = 24,9)$

¹¹ $(= (2.48/3.8) \times 100 = 67)$

¹² $((1,62 / 6,8) \times 100=23,9)$

ileri sürülmüş bulunan temel hedeflerinin performans göstergeleri ve gerçekleşme düzeyleri üzerinden yapılan değerlendirmeler, aşağıdaki tabloda işlenmiştir.

Çizelge 4.4 : GAP Bölge Kalkınma Planı (2002-2010)

Temel Hedefler	Performans Göstergeleri	Temel Hedefler Gerçekleşme Düzeyi ¹³
1.) Gayri Safi Bölge Hasılda yıllık ortalama 7,8'lik bir büyüme hızı	yıllık ortalama % 7,8'lik ortalama büyüme sağlanması (%)	
2.) Kişi Başı Gelirin, yıllık ortalama % 6,4 oranında artması	2004 ile 2010 yılları arasındaki kişi başı katma değer düzeylerinde yıllık ortalama % 6,4 oranında artış (%)	%33,28 (E1)
3.) Bölge Kişi Başına Geliri'nin ülke Kişi Başına Geliri'ne oranının % 62'ye yükselmesi	2010 yılı Bölge'deki kişi başı katma değer düzeyi ile Türkiye'deki ortalama kişi başı katma değer düzeyi oranının % 62 olması (%)	% 81,4 (E2)
4.) 1,5 milyon hektarlık bir alanın sulu tarıma açılabilmesi	sulamaya açılan tarım alanı (ha)	% 52,3 (F)
5.) Bölge nüfusunun 8,6 milyon kişiye ulaşması	2010 Bölge nüfusunun 8,6 milyon kişi olup olmadığı (kişi)	% 72,09 (D1)
6.) Kırsal nüfusun toplam nüfus içindeki payının % 37'den % 33'e düşmesi	Kırsal nüfusun toplam nüfus içindeki payının % 33 olması (%)	% 103,8 (D2)
7.) 1 milyon 200 bin kişi ek istihdam	Ek istihdamın 1 milyon 200 bin kişi olması (kişi)	%52,85 (E3)
8.) Sağlanacak ek istihdamın % 58'i tarım sektöründe, % 32'si hizmet sektöründe ve kalan yaklaşık % 10'u da sanayi sektöründe değerlendirilmesi.	Ek istihdamın % 58'inin tarım sektöründe, % 32'sinin hizmet sektöründe ve % 10'unun sanayi sektöründe sağlanması (sektörel % dağılımı)	

Yukarıda tablo halinde sunulmuş olan bulgular ışığında, GAP Bölge Kalkınma Planı çerçevesinde ileri sürülen temel hedeflerden bölgesel gelir düzeyinin artırılması stratejisiyle örtüşenlerin, önceki dönemlere kıyasla, daha yüksek düzeyler sergilediği görülmektedir. Önceki dönemlerdeki gerçekleşme düzeyleri % 20'lerde seyreden kişi başı gelir düzeyi hedefleri, GAP Bölge Kalkınma Planı süreci içerisinde %30'lara ulaşmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, GAP Bölge Kalkınma Planı'nın hedef yılı olan 2010 yılının, aynı zamanda GAP Eylem Planı süreci çerçevesine de işaret ettiği ki, söz konusu ilerlemede GAP Eylem Planı sürecinde öngörülen ve gerçekleştirilen uygulamaların da etkisi olduğu unutulmamalıdır. GAP Bölge Kalkınma Planı sürecinde ileri sürülen temel hedeflerin gerçekleşme düzeyi bulgularından bir diğer dikkat çeken nokta, önceki GAP Gelişme aşamalarında % 20'lerin altında olan sulama projeleri gerçekleşme oranları, ilgili süreç çerçevesinde % 52,3 düzeyine kadar yükselmiştir. Bu sonuçtan hareketle, önceki dönemlerde enerji projelerinin gerçekleşme oranlarına kıyasla oldukça düşük düzeylerde gerçekleştirilebilen sulama projelerine, ilgili dönem itibariyle ilginin artmış olduğu söylenebilir. GAP Bölge Kalkınma Planı itibariyle ileri sürülmüş olan temel

¹³ Ayrıca hesaplama detayları ve açıklamalar için bkz. Çizelge A.16

hedeflerden bölge nüfusuna ve kır-kent nüfusu oranına yönelik olanlar, önceki dönemlere kıyasla farklı bir bölgesel gelişme algısının benimsendiğinin göstergeleri niteliğindedir. Sosyoekonomik gelişmişlik ölçümlerindeki temel değişkenlerden biri olan ‘nüfus’ değişkeni üzerinden ortaya konulan temel hedeflerin gerçekleşme düzeyleri ise, yukarıdaki tablodan görüleceği üzere, oldukça yüksek değerleri göstermiş bulunmaktadır. Bölge nüfusuna yönelik atanan 8,6 milyon hedefinin 2010 yılı itibariyle (ADNKS verilerine göre) % 72,09’luk gerçekleşme oranı ve kır-kent nüfusu oranının belirlenen düzey olan %33’lük düzeye inmesi hedefinin % 103,8 düzeyindeki gerçekleşme oranı ilgi çekicidir.

4.2.1.4 GAP eylem planı (2008-2012)

GAP Eylem Planı (2008-2012) çerçevesinde ise, ileri sürülen dört temel stratejik gelişim eksenini üzerinden ortaya konulmuş bulunan temel hedefler sıralanmıştır. İleri sürülmüş olan temel hedefler üzerinden ise ilgili performans göstergeleri veri erişimleri göz önünde bulundurularak tanımlanmış olup, söz konusu göstergeler üzerinden temel hedeflerin gerçekleşme düzeyleri tespit edilmiştir.

GAP Eylem Planı’nca ortaya konulan ilk gelişim eksenini olan ‘sosyal gelişim ekseninin’, eğitim olanaklarının iyileştirilmesi ayağında ileri sürülen temel hedeflerden ilki; ‘Okul Öncesi Eğitim kademesinde üç bin üç yüz altmış dört adet dersliğin yapılması’ olarak ileri sürülmüştür (Çizelge 4.6). 2008-2011 dönemi içerisinde Bölge’de toplam üç bin üç yüz altmış dört dersliğin yapılmış olduğu bilgisi üzerinden, ilgili hedefin gerçekleşme düzeyi % 100 olarak hesaplanmıştır. (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

İkinci hedef olan ‘2008-2012 döneminde İlköğretim kademesinde sekiz bin altı yüz doksan dokuz adet dersliğin yapılması’ hususunda ise, 2008 – 2011 döneminde dört bin iki yüz elli yedi adet derslik (GAP Son Durum Raporu, Mayıs, 2013) yapılmıştır (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013). Dolayısıyla, ilgili verilerden hareketle, % 48,9 oranında¹⁴ gerçekleşme sağlandığı tespit edilmiştir. Eğitim ayağındaki üçüncü hedef olan ‘Ortaöğretimde iki bin dokuz yüz otuz adet derslik yapılması’ noktasında, 2008-2011 döneminde iki bin beş yüz on altı adet dersliğin yapılmış olduğu bilgisi edinilmiştir (Güneydoğu Anadolu

(¹⁴) $((4.257 / 8.699) \times 100 = 48,9)$

Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013). Söz konusu verilerden hareketle ise, % 88,9'luk¹⁵ bir gerçekleşme sağlandığı tespit edilmiştir. İlgili eksen ve düzlemdeki dördüncü hedef olan '2012 itibariyle Okul Öncesi Eğitimde Derslik başına düşen öğrenci sayısının ülke ortalamasına eşit veya büyük olması' noktasında, aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere, başarısız olunmuştur. Okul öncesi eğitim kademesinde derslik başına düşen öğrenci sayısı Türkiye genelinde ortalama 21,832¹⁶ düzeyinde iken, Bölge'de ortalama 25,459¹⁷ düzeyindedir.

Çizelge 4.5 : GAP Bölgesi ve Türkiye Karşılaştırmalı Eğitim İstatistikleri¹⁸

İller	Okul Öncesi				İlköğretim					Ortaöğretim		
	Okul (A)	Öğrenci (B)	Öğretmen (C)	Derslik (D)	(A)	(B)	(C)	(D)	(A)	(B)	(C)	(D)
Adıyaman	331	10.014	608	437	566	53.892	2.807	2 108	180	100.772	4.484	3.252
Batman	243	9.279	520	392	413	65.125	2.757	2 756	110	93.132	3.194	2.206
Diyarbakır	800	29.600	1.395	1.108	1.027	177.174	7.346	5 831	290	231.378	8.344	5.372
Gaziantep	465	27.414	1.418	1.107	568	186.287	7.532	6 117	370	238.484	9.022	5.490
Kilis	80	2.237	124	103	101	11.635	573	375	44	19.650	924	578
Mardin	395	10.990	652	493	632	89.266	4.066	3 520	176	118.482	4.172	2.636
Siirt	209	7.677	359	301	318	39.167	1.738	1 591	98	46.118	1.668	1.068
Şanlıurfa	944	43.260	2.022	1.461	1.391	235.006	8.972	8 528	314	210.312	6.610	4.144
Şırnak	243	8.648	395	455	293	64.325	2.189	2 144	96	66.242	2.004	1.102
GAP Toplamı	3.710	149.119	7.493	5.857	5.309	921.877	37.980	32.970	1.678	1.124.570	40.422	25.848
Türkiye	27.197	1.077.933	62.933	49.372	29.169	5.593.910	282.043	234.920	20.836	9.991.246	524.654	271.255
GAP/ Türkiye %	13,64	13,83	11,91	11,86	18,2	16,48	13,47	14,03	8,05	11,26	7,7	9,53

Kaynak: (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

Eğitim olanaklarının iyileştirilmesi ayağındaki beşinci olarak ileri sürülen '2012 itibariyle ilköğretimde derslik başına düşen öğrenci sayısının ülke ortalamasına eşit veya büyük olması' hedefine de ulaşamadığı tespit edilmiştir. Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere, ilköğretim kademesinde derslik başına düşen öğrenci sayısı 27,96¹⁹ düzeyinde iken, Türkiye'de söz konusu oran 23,81²⁰ ile bölgedeki oranın oldukça altındadır. Altıncı olarak ileri sürülen '2012 itibariyle Ortaöğretimde Derslik başına düşen öğrenci sayısının ülke ortalamasına eşit veya büyük olması' hedefinde de, önceki iki hedefte olduğu gibi, başarısız olduğu anlaşılmıştır. İlgili oranın

¹⁵ $((2516 / 2930) \times 100 = 88,9)$

¹⁶ $(21.197 / 1.077.933 = 21,83288)$

¹⁷ $(5857 / 149.119 = 25,459)$

¹⁸ Özel Eğitim, Mesleki ve Teknik Liseler dâhildir.

¹⁹ $(32.970 / 921.877 = 27,96)$

²⁰ $(5.593.910 / 234.920 = 23,81)$

Bölge’de 43,50²¹ düzeyinde olduğu belirlenirken, Türkiye’deki ortalamasının 36,83 olduğu²² hesaplanmıştır. Yedinci olarak, okul öncesi eğitimde okullaşma oranının en az % 50 olması hedeflenirken, % 110,64²³ düzeyinde başarılı olunduğu tespit edilmiştir.

İlköğretimde okullaşma oranının Türkiye ortalamasına eşit veya büyük olması hedefine yönelik olarak ise, 2011-2012 dönemi itibariyle Bölge’deki okullaşma oranı % 55,32 iken, Türkiye ortalaması % 65,16’dır. Dolayısıyla, ilköğretim kademesindeki okullaşma oranı (**bknz. Çizelge A.3.**), GAP Eylem Planı hedef yılı itibariyle, Bölge’de, Türkiye ortalamasına kıyasla düşük bir değer elde edilmiş ve söz konusu hedef kapsamında başarısız olunmuştur ve başarı yüzdesi % 0 olarak belirtilmiştir. Aynı durum, ‘ortaöğretimde okullaşma oranının Türkiye ortalamasına eşit veya büyük olması’ hedefi için de geçerli olup, ilgili hedef itibariyle başarısız olduğu saptanmıştır.

Sosyal gelişimin sağlanması ekseninin eğitim ayağındaki bir diğer önemli temel amacın ise, ‘bölgede kurulan yeni üniversitelerin altyapılarının geliştirilmesi’ olarak ileri sürüldüğü daha önce vurgulanmıştı. Söz konusu temel amaç doğrultusunda ise, verilere erişim olanakları göz önünde bulundurularak aşağıda maddeler halinde sıralanmış olan göstergeler üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır;

- Üniversiteler bünyesinde yapılan kongre binası, kütüphane binası (adet veya kapasite/kişi)
- Üniversiteler bünyesinde kurulan merkezi araştırmalar laboratuvarları (adet veya kapasite/kişi)
- Üniversitelerdeki öğrenci sayısı ve akademisyen sayılarının 2008-2012 periyodunda artışı (yüzde veya sayı)
- Üniversiteler bünyesinde kurulan yeni bölüm ve veya programların sayısındaki artış (yüzde veya adet)
- Üniversiteler bünyesinde açılan yeni yurt sayısı (adet)
- Yeni açılan yurtların öğrenci kapasitesi (ek kapasite sayı)

²¹ (1.124.570 / 25.848 = 43,50)

²² (9.991.246 / 271.255 = 36,83)

²³ (0.5532 / 0.50 = 1,1064; 1,1064 x 100 = 110,64)

Çizelge 4.6 : GAP Eylem Planı (2008-2012) – Sosyal Gelişme Eksenı

	Temel Hedefler	Performans Göstergeleri	Gerçekleşme Düzeyi
EĞİTİM	1.1.1. Okul Öncesi Eğitim kademesinde 3364 dersliğin yapılması (yapılan derslik sayısı)	3364 derslik yapılması ²⁴	%100 (G1)
	1.1.2. 2008-2012 döneminde İlköğretimde 8699 dersliğin yapılması	8699 dersliğin yapılması ²⁵	% 48,9 (G2)
	1.1.3. Ortaöğretimde 2930 Derslik yapılması	2930 derslik yapılması ²⁶	% 88,9 (G3)
	1.1.4. Okul Öncesi Eğitimde Derslik başına düşen öğrenci sayısının ülke ortalamasına eşit veya büyük olması	Türkiye ortalamasına oranının <=1 olması ²⁷	%0 (G4)
	1.1.5. İlköğretimde Derslik başına düşen öğrenci sayısının ülke ortalamasına eşit veya büyük olması		%0 (G5)
	1.1.6. Ortaöğretimde Derslik başına düşen öğrenci sayısının ülke ortalamasına eşit veya büyük olması		%0 (G6)
	1.1.7. Okul öncesi eğitimde okullaşma hedefi % 50 ve üzerinde olması	Okullaşma oranının % 50 olması (%)	%110,64 (G7)
	1.1.8. İlköğretimde okullaşma oranının Türkiye ortalamasına eşit veya büyük olması	Okullaşma oranının Türkiye ortalamasına oranı (%)	%100 (G8)
	1.1.9. Ortaöğretimde okullaşma oranının Türkiye ortalamasına eşit veya büyük olması	Türkiye ortalamasına oranının <=1 olması ²⁸	%0 (G9)
	1.1.10. Bölgede kurulan yeni üniversitelerin alt yapılarının geliştirilmesi	1.1.10.1. Üniversiteler bünyesinde yapılan kongre binası, kütüphane binası	1. Dicle Üniversitesi bünyesindeki tamamlanmıştır. 2. İktisadi İdari Bilimler Fakültesi çevre tanzimi tamamlanmıştır.
		1.1.10.2. Üniversiteler bünyesinde kurulan merkezi araştırmalar laboratuvarları	Gaziantep Üniversitesi Laboratuvarı açılmıştır
		1.1.10.3. Üniversitelerdeki Öğrenci sayısı ve akademisyen sayılarının 2008-2012 periyodunda artışı (yüzde veya sayı)	1. Adıyaman Üniversitesi'nde akademik personel ve öğrenci sayısı yükselmiştir. (336/9.685 kişi – 2009; 414/11.734 kişi – 2010; 448/13.506 kişi- 2011) 2. Gaziantep Üniversitesi'nde de 2008-2009'da 11.700 olan öğrenci sayısı 2011-2012 itibarıyla 26.000'e ulaşmıştır.
		1.1.10.4. Üniversiteler bünyesinde kurulan yeni bölüm ve veya programların sayısındaki artış (yüzde veya adet)	Gaziantep Üniversitesi'nde 5 olan fakülte sayısı da 14'e ulaşmıştır. Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi'nin kurulması çalışmaları ise devam etmektedir.
		1.1.10.5. Üniversiteler bünyesinde açılan yeni yurt sayısı (adet)	Eylem Planı'nda 5 yurt inşaatının tamamlanması hedeflenirken, 9 yurt inşası gerçekleşmiştir.
		1.1.10.6. Yeni açılan yurtların öğrenci kapasitesi (ek kapasite sayı)	4.000 2008-2012 döneminde 9.100 öğrencilik yurt kapasitesi oluşmuştur ve plan hedefi aşılmıştır.
SAĞLIK	1.2.1. 10.000 kişiye düşen yatak sayısının 20'ye yükseltilmesi	10.000 kişiye düşen yatak sayısının 20'ye yükseltilmesi (>=20 ise %100; <20 ise %)	%89 (H1) ²⁹
	1.2.2. Koruyucu sağlık hizmetleri kapsamında Bölge'deki illerin tamamında aile hekimliği uygulamasının başlatılması	Uygulamanın başlatılmış olması ³⁰	%100 (H2)
KÜLTÜR, SANAT VE SPOR	1.3.1. Bölge'deki tesis ihtiyacının giderilmesi	Bölge'deki yapılan yeni tesis sayısı (adet)	1. Bölge'de toplam 15 adet spor salonu, üniversitelere ait toplam 4 adet spor salonu, 2 adet futbol sahası ve 2 adet yarı olimpik kapalı yüzme havuzu tamamlanmıştır. 2. Adıyaman Üniversitesi bünyesinde 1500 seyircilik kapalı spor salonu yapımı tamamlanmıştır.
	1.3.2. Mevcut tesislerin fizikî durumlarının iyileştirilmesi	Yeni yapılan tesislerin kapasiteleri (kişi) ve inşaatı devam eden tesis bilgileri (adet), varsa onarılan tesis sayısı (adet)	1. Yedi bin beş yüz seyirci kapasiteli olan Diyarbakır Merkez Spor Salonu'nun inşaatı bitmiştir. İki adet inşası devam eden tesisler olarak ise; Şanlıurfa Merkez Spor Salonu tamamlanmak üzere olup, Adıyaman Merkez Spor Salonu'nun inşaatı devam etmektedir. 2. Kültür varlıklarının korunması eylemi kapsamında toplam 73 adet eski eser onarımı öngörülmüştür. 56 adet kültür varlığı eski eserin onarımı tamamlanmış, 8 adet eserin onarım çalışmaları devam etmektedir

²⁴ Evet %100 veya hayır % gerçekleşme

²⁵ Evet %100 veya hayır % gerçekleşme

²⁶ Evet %100 veya hayır % gerçekleşme

²⁷ Evet %100 veya hayır % gerçekleşme

²⁸ Evet % 100 veya Hayır %0

²⁹ 27.01.2010 tarihinde yürürlüğe girmiştir. İşe başlanmış olup, fiziki gerçekleşmesi % 52'dir.

³⁰ Evet % 100 veya Hayır %0

Dicle Üniversitesi bünyesinde kongre ve kütüphane binalarının tamamlandığı, aynı üniversitenin İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Çevre Tanziminin tamamlandığı ve Gaziantep Üniversitesi'nde Merkezi Araştırma Laboratuvarının açılmış olduğu bilgilerine erişilmiştir (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013). Ek olarak, Adıyaman Üniversitesi'nde 2009 yılı sonunda üç yüz otuz altı kişi olan akademik personel sayısı, 2010 yılı itibariyle dört yüz on dörde; 2011 yılı sonunda ise dört yüz kırk sekize yükselmiş olup, öğrenci sayısı ise aynı dönemler itibariyle dokuz bin altı yüz seksen beş kişi, on bir bin yedi yüz otuz dört kişi ve on üç bin beş yüz altı kişi olarak gerçekleşmiştir (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013). Diğer yandan, Gaziantep Üniversitesi'nde ise, 2008-2009 öğretim döneminde on bir bin yedi yüz kişi olan öğrenci sayısı, 2011-2012 dönemi itibariyle yirmi altı bin kişiye; program sayısı ise yüz on sekizden iki yüz otuz beşe çıkmıştır (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013). Aynı dönemde beş adet olan fakülte sayısı da, on dörde ulaşmış olup, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi'nin kurulması çalışmaları ise devam etmektedir (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013). Son olarak, 'Öğrenci Yurdu Eylem Planı'nda dört bin öğrenci kapasiteli beş adet yurt inşaatının tamamlanması hedeflenmiş olup, 2008-2012 döneminde dokuz bin yüz öğrencilik yurt kapasitesi oluşturulmuştur ve Plan hedefi aşılmış olup, aynı dönemde dokuz öğrenci yurdu hizmete açılmıştır (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

Sosyal gelişim ekseninin ikinci ayağı olan 'sağlık olanaklarının iyileştirilmesi' düzleminde ise, hatırlanacağı üzere, on bin kişiye düşen yatak sayısının yirmiye yükseltilmesi' ve 'koruyucu sağlık hizmetleri kapsamında Bölge'deki illerin tamamında aile hekimliği uygulamasının başlatılması' şeklindeki temel hedefler ortaya konulmuştu. Söz konusu hedeflerden ilkinin, Ekler bölümünde bulunan **Çizelge A.4.**' ten de izlenebileceği üzere, % 89³¹ oranında başarılabildiği tespit edilmiştir. Ek olarak, 2012 yılı itibariyle, Bölge'nin tüm illerinde aile hekimliği uygulamasına geçildiği bilgisine ise, GAP Son Durum Raporu (2013) aracılığıyla ulaşılmıştır (**bknz Çizelge A.4.**).

³¹ (17.80 / 20 = 0,89; 0,89 x 100 = 89)

Sosyal gelişimin sağlanması eksenindeki ‘kültür, sanat ve spor’ düzlemindeki temel hedeflerin sırasıyla; ‘Bölge’deki tesis ihtiyacının giderilmesi ve ‘mevcut tesislerin fizikî durumlarının iyileştirilerek erişiminin sağlanması’ şeklinde olduğu önceki bölümde belirtilmişti. Söz konusu hedefler bağlamındaki değerlendirmelerin ise sırasıyla; ‘kaç adet spor salonu yapıldığı (varsa spor salonlarının kapasiteleri)’, ‘kaç adet futbol sahasının yapıldığı’, ‘kaç adet olimpik ya da yarı olimpik yüzme havuzunun yapıldığı’ ve ‘kaç adet tarihi eserin onarıldığı’ üzerinden yapıldığı sentez tablosunda belirtilmiştir (**bknz Çizelge 4.6.**). Söz konusu bağlamlardaki bulgulardan hareketle ilkin, Bölge’de toplam on beş adet spor salonu, üniversitelere ait toplam dört adet spor salonu, iki adet futbol sahası ve iki adet yarı olimpik kapalı yüzme havuzunun tamamlandığı bilgisine GAP Son Durum Raporu (2013) üzerinden erişilmiştir. Ek olarak, yedi bin beş yüz seyirci kapasiteli olan Diyarbakır Merkez Spor Salonu’nun inşaatının bittiği, Şanlıurfa Merkez Spor Salonunun tamamlanmak üzere olduğu ve Adıyaman Merkez Spor Salonu’nun inşaatının devam ettiği bilgilerine de erişilmiştir (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013). Adıyaman Üniversitesi bünyesinde ise, bin beş yüz seyircilik kapalı spor salonu yapımı tamamlanmıştır (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013). Son olarak, Kültür varlıklarının korunması eylemi kapsamında toplam yetmiş üç adet eski eser onarımı öngörülmüş olup, 2008-2012 döneminde elli altı adet kültür varlığı eski eserin onarımı tamamlanmıştır ve sekiz adet eserin onarım çalışmaları da devam etmektedir (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

GAP Eylem Planı kapsamında ikinci olarak ileri sürülen ekonomik gelişmenin sağlanması eksenini kapsamında ise, sırasıyla aşağıdaki temel hedefler ortaya konulmuştur (Çizelge 4.7);

- İstihdamın artırılması,
- İşsizliğin ve kayıt dışı istihdamın azaltılması
- İşgücünün kalitesinin yükseltilmesi
- Sosyal Entegrasyonun sağlanması için başta kadınlar ve gençler olmak üzere kırılgan grupların istihdama katılımlarının kolaylaştırılması amacıyla bireylere yönelik
- Meslek edindirme,

- Beceri kazandırma ve
- Kişilerin kendi işlerini kurmalarına yönelik eğitim ve danışmanlık hizmetleri verilmesi
 - .

Çizelge 4.7 : GAP Eylem Planı (2008-2012) – Ekonomik Gelişme Eksen

Temel Hedef	Gösterge	Gerçekleşme Düzeyi
2.1. İstihdamın artırılması	1. SODES kapsamında kaç adet projenin desteklendiği ve ne kadarlık bir parasal kaynağın aktarıldığı (adet ve tl)	SODES kapsamında toplam 2.751 proje desteklenmiş ve yaklaşık 340,6 milyon TL kaynak aktarılmıştır.
	2. SODES uygulamaları ile kaç kişiye ulaşıldığı (kişi)	SODES uygulamaları ile 1.247.906 kişiye ulaşılmıştır.
2.2. İşsizliğin ve kayıt dışı istihdamın azaltılması	Meslek ve Beceri Kazandırma Kurslarına Katılan Sayısı (kişi)	İŞKUR tarafından 2008-2011 döneminde düzenlenen aktif işgücü programlarına toplam 97.868 kursiyer katılmıştır.
2.3. Başta kadınlar ,çocuk ve gençler olmak üzere kırılgan grupların istihdama katılımı	1.Kaç adet çocuk ve gençlik merkezinin kurulduğu (adet)	6 adet Çocuk ve Gençlik Merkezi hedeflenmiş, 2 adet Çocuk ve Gençlik Merkezi kurulmuştur.
	2.Kaç adet sevgi evleri sitesinin yapıldığı (adet, devam eden varsa devam eden adet)	8 adet Sevgi Evleri Sitesi hedeflenmiş; 1 adet Sevgi Evleri Sitesi kurulmuştur
	3.Kaç adet sosyal rehabilitasyon merkezinin kurulduğu (adet)	7 adet Bakım ve Sosyal Rehabilitasyon Merkezi yapılması hedeflenmiş; 3 adet Sosyal Rehabilitasyon Merkezi kurulmuştur.
	4. Kaç adet engellilere yönelik merkezlerin kurulduğu (adet)	2 adet Engelsiz Yaşam Merkezi kurulmuştur.
	5.Kaç adet toplum merkezlerinin kurulduğu (adet)	6 adet Toplum Merkezi tamamlanmıştır.
	6. Kaç adet kadın koruma/sığınma evinin tamamlandığı (adet)	1 adet Kadın Konukevi açılmıştır.
	7. Kaç adet yeni ÇATOM (çok amaçlı toplum merkezleri) binası kurulduğu (adet)	15 adet yeni Çok Amaçlı Toplum Merkezi (ÇATOM) açılmış, bölgedeki ÇATOM sayısı 44'e ulaşmıştır.
	8.ÇATOM uygulamaları ile kaç kişiye ulaşıldığı (kişi)	1995-2011 yılı sonu itibarıyla ÇATOM faaliyetleri ile yaklaşık 220 bin kişiye ulaşılmıştır.

Söz konusu temel hedeflerin gerçekleşme düzeylerini değerlendirmesi ise, veri erişimleri göz önünde bulundurularak sırasıyla aşağıdaki maddeler üzerinden yapılmıştır;

- Sosyal Destek Programı (SODES) kapsamında 2008-2012 döneminde kaç adet projenin desteklendiği ve ne kadarlık bir parasal kaynağın aktarıldığı (adet ve tl)
- SODES uygulamaları ile kaç kişiye ulaşıldığı (kişi)
- Meslek edindirmeye yönelik olarak düzenlenen kurslara katılanların sayısı (kursiyer sayısı)
- Dezavantajlı sosyal gruplara yönelik (yaşlı, kadın, engelli, genç ve çocuklar);
 - Kaç adet çocuk ve gençlik merkezinin kurulduğu (adet)

- Kaç adet sevgi evleri sitesinin yapıldığı (adet, devam eden varsa devam eden adet)
- Kaç adet sosyal rehabilitasyon merkezinin kurulduğu (adet)
- Kaç adet engellilere yönelik merkezlerin kurulduğu (adet)
- Kaç adet toplum merkezlerinin kurulduğu (adet)
- Kaç adet kadın koruma/sığınma evinin tamamlandığı (adet)
- Kaç adet yeni ÇATOM (çok amaçlı toplum merkezleri) binası kurulduğu (adet)

İlgili temel hedefler ve veri erişimleri göz önünde bulundurularak ileri sürülen ilgili performans göstergeleri üzerinden söz konusu temel hedeflerin gerçekleşme durum ve düzeyleri sırasıyla aşağıdaki gibidir;

- 2008 - 2012 döneminde toplam iki bin yedi yüz elli bir adet proje desteklenmiş ve yaklaşık üç yüz kırk altı milyon altı yüz bin TL kaynak aktarılmıştır.
- SODES uygulamaları ile bir milyon iki yüz kırk yedi bin dokuz yüz altı kişiye ulaşılmıştır.
- İŞKUR tarafından 2008-2011 döneminde düzenlenen aktif işgücü programlarına toplam doksan yedi bin sekiz yüz altmış sekiz kursiyer katılmıştır.
 - Altı adet Çocuk ve Gençlik Merkezi hedeflenmiş olup, iki adet Çocuk ve Gençlik Merkezi açılmıştır³².
 - Sekiz adet Sevgi Evleri Sitesinin yapılması hedeflenmiş olup, bir adet yapılabilmektedir³³.
 - Yedi adet Bakım ve Sosyal Rehabilitasyon Merkezi yapılması hedeflenmiş olup, üç adet yapılmıştır³⁴.

³² (2 / 6) x 100 = % 33,3 gerçekleşme)

³³ (1/8) x 100 = %12,5 gerçekleşme)

³⁴ 3 / 7=0,4285; 0,4285 x 100 = %42,85 gerçekleşme

- İki adet Engelsiz Yaşam Merkezi açılmış; hedef belirtilmemiş, performans ölçülememiştir.
- Bölgedeki Çok Amaçlı Toplum Merkezi (ÇATOM) sayısı kırk dörde ulaşmış olup, hedef belirtilmediğinden performans ölçülememiştir.
- Bölgede bir adet Kadın Konukevi açılmıştır, hedef belirtilmemiş, performans ölçülememiştir.

Plan döneminde on beş adet yeni Çok Amaçlı Toplum Merkezi (ÇATOM) açılmış hedef belirtilmemiş ve performans ölçülememiştir (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013)

Bir diğer eksen olan ‘altyapının geliştirilmesi ekseninde’ ise sırasıyla; ‘enerji ve sulama altyapısı projeleri’, ‘ulaşım altyapısı’ ve ‘OSB, KSS ve diğer ortak sanayi ve ticaret altyapılarının güçlendirilmesi’, ‘Konut ihtiyacının karşılanması’ ve ‘İçme suyu, atık su ve katı atık altyapısının geliştirilmesi’ olmak üzere beş temel düzlem üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır.

Söz konusu düzlemlerden ilki olan ‘enerji ve sulama altyapısı projeleri’ kapsamında ileri sürülen temel hedefler, hatırlanacağı üzere, sırasıyla aşağıdaki maddeler şeklindedir;

- ‘Su kaynağı hazır’, ‘ana kanal inşaatı süren’, ‘tasarımı büyük ölçüde tamamlanmış’, ‘cazibe merkezleri üzerinden sulama yapılacak projeler’ ve ‘ekonomik görülen birinci seviye pompaj sulamalarının’ tamamlanıp (her bir kategori için ayrı ayrı) tamamlanmadığı
- Bir milyon sekiz yüz bin hektarlık nihai sulama alanının, 2012 yılı itibariyle bir milyon altmış bin hektarlık kısmının tamamlanması
- Ilısu Barajı’nın tamamlanması

Söz konusu temel hedefler üzerinden, çalışmamız kapsamında ortaya konulan temel performans göstergeleri ise, sentez tablosunda da belirtildiği üzere, sırasıyla aşağıdaki maddelerde tanımlandığı şekliyledir;

- Tamamlanan Sulama inşaatı sayısı (adet)
- Tamamlanan sulama inşaatının ne kadarlık alanı sulayacağı (ha)
- Devam eden sulama projelerindeki fiziki gerçekleşme yüzdeleri (%)

- İnşaatı devam eden sulama projelerinin yüzdesi (%)
- İşletmede olan sulama projelerinin yüzdesi (%)
- Kalan sulama projelerinin yüzdesi (%)
- Toplam bir milyon altmış bin hektar alanın, 2008-2012 arasında sulamaya açılmış olması (sulamaya açılan alanın hektar cinsinden bir milyon altmış bin hektarlık değerden sapma yüzdesi)
- Ilısu Barajı'nın tamamlanıp tamamlanmadığı (tamamlanmadı ise fiziki gerçekleşme durumu (%))

Söz konusu temel hedefler ve ilgili performans göstergeleri üzerinden gerçekleşme durumlarının ise sırasıyla aşağıdaki maddeler halinde olduğu tespit edilmiştir;

- Sekiz adet inşaat tamamlanmıştır (**Çizelge A.5**)³⁵
- Üç yüz yetmiş yedi bin altı yüz yetmiş iki hektar alan, tamamlanan projelerle sulanabilmektedir (**Çizelge A.6**).

Ayrıca, GAP Son Durum Raporu (2013) üzerinden doğrudan edinilen bilgilere göre ise sırasıyla;

- Kralkızı-Dicle Pompaj Sulaması Birinci Kısım inşaatında fiziki gerçekleşme % 60'tır.
- Batman Sağ Sahil Sulaması Ana Kanalı yüz kırk kilometre (km) uzunluğunda olup, on sekiz bin beş yüz doksan üç hektar alanı sulayacaktır. Fiziki gerçekleşmesi % 90'dır.
- Batman Sol Sahil Sulaması Ana Kanalı ise yüz yirmi iki km uzunluğunda olup, on sekiz bin yedi yüz elli sekiz hektar alanı sulayacaktır. Fiziki gerçekleşmesi % 82 olmuştur.
- İki yüz on bir bin yetmiş beş hektar ha alanın sulanmasına hizmet edecek yüz otuz altı km uzunluğundaki Aşağı Mardin Ana Kanalı inşaatı Eylül 2008'de üç kısım halinde ihale edilmiştir. Birinci ve ikinci kısım % 100 oranında

³⁵ (8 / 19 = 0,4210; 0,421 x 100 = 42,1; %42,1 gerçekleşme)

tamamlanmıştır. Üçüncü kısımda ise başlangıçta planlanan bölüm tamamlanmış olup, ihale edilen ikmal inşaatında fiziki gerçekleşme % 13'tür.

- Suruç Ovası Pompaj Sulaması Ana Kanalı doksan dört bin sekiz yüz on dört hektar alanın sulanmasını sağlayacak olup, kırk sekiz km uzunluğundadır. 2008 yılı sonunda iki kısım halinde ihale edilen Ana Kanalin fiziki gerçekleşmesi birinci kısım inşaatında % 100, ikinci kısım inşaatında ise % 75 düzeyinde olup, on iki bin metre (m) tünel kazısı yapılmıştır.
- Yine Suruç Ovası Pompaj Sulaması kapsamındaki Sağ Sahil Ana Kanal inşaatında fiziki gerçekleşme % 99, Sol Sahil Ana Kanal inşaatında ise % 73 düzeyindedir.
- Kralkızı - Dicle Cazibe Sulaması Ana Kanalı doksan yedi bin sekiz yüz doksan üç hektar alana hizmet edecek olup, iki yüz iki km uzunluğundadır. Önceden ihale edilmiş olan yirmi sekiz km uzunluğundaki birinci kısım % 89 oranında tamamlanmıştır. Ana kanalın geri kalanı Plan döneminde üç kısım halinde ihale edilmiştir. İnşaatın fiziki gerçekleşmesi ikinci kısımda % 73 düzeyinde, üçüncü kısımda % 93 düzeyinde, dördüncü kısımda ise % 76 düzeyindedir.
- Toplam yirmi bin üç yüz on dokuz hektar alana hizmet edecek yaklaşık yüz seksen üç km uzunluğundaki Bozova Pompaj Sulaması Ana Kanalı iki kısım halinde ihale edilmiş ve inşaatlara başlanmıştır. İkinci Kısım Ana Kanal inşaatında fiziki gerçekleşme % 32 düzeyine ulaşmış, ancak iş tasfiye edilmiştir. Günlük Ana Kanal inşaatı ise % 82 düzeyindedir.
- Pamukçay Barajı İş 11.11.2009 tarihinde ihale edilmiş, 07.05.2010 tarihinde işe başlanmıştır. Fiziki gerçekleşmesi % 96 düzeyindedir. Ambar Barajı'nda 20.10.2011 tarihinde sözleşme imzalanmış ve yer teslimi yapılmıştır. Fiziki gerçekte % 15'tir.
- Belkıs-Nizip Pompaj Sulaması inşaatında fiziki gerçekleşme % 99,9 olup, tamamlanma aşamasındadır.
- Kayacık Sulaması inşaatında fiziki gerçekleşme % 90'dır.
- Kılavuzlu Sulaması birinci kısım inşaatında fiziki gerçekleşme % 66 düzeyindedir.

- Iısu Projesi'nin kredi anlaşması 27.01.2010 tarihinde yürürlüğe girmiştir. İşe başlanmış olup, fiziki gerçekleşmesi % 52'dir (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

Öte yandan, aşağıdaki grafikten de izlenebileceği üzere, inşaatı devam eden sulama projelerinin tüm sulama projelerine oranı %21 olup, İşletmede olan sulama projelerinin yüzdesi % 6 'dır. Son olarak, kalan sulama projelerinin oranının %73 olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 4.1 : 2012 Yılı İtibariyle Sulama Projeleri Son Durum
(Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

Son olarak, toplam bir milyon altmış bin hektar alanın 2008-2012 arasında sulamaya açılmış olması hedefindeki gerçekleşme oranı ise, % 30,22³⁶ olarak tespit edilmiştir. 2008-2012 dönemi içerisinde toplam üç yüz yirmi bin dört yüz on dokuz hektar alanın sulama açıldığı bilgisine erişilmiştir (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

Enerji altyapısının geliştirilmesi düzleminde ileri sürülen temel hedeflerin performans göstergeleri üzerinden gerçekleşme düzeylerinin ise sırasıyla aşağıdaki maddeler halinde olduğu tespit edilmiştir;

³⁶ ((320.419 / 1 060000 x 100 = 30,22)

- Ekler bölümünde sunulan **Çizelge A.7.**'den de takip edilebileceği üzere, toplamda on adet Hidroelektrik Santrali (HES) projesi tamamlanmış bulunmaktadır (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).
- Devam eden HES projelerindeki fiziki gerçekleşme durumunun % 74 oranında olduğu belirtilmiştir (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).
- HES'lerden Toplam üretilen enerji miktarının üç yüz yetmiş beş milyar iki yüz milyon kilowatsaat (kwh) düzeyinde olduğu ortaya konulmuştur (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

HES'lerden üretilen toplam enerjinin parasal değerinin yirmi iki milyar beş yüz milyon Amerikan Doları³⁷ değerinde olduğu tespit edilmiştir (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

Son olarak, Ekler bölümünde verilmiş olan **Çizelge A.7.** dan da takip edilebileceği üzere, Türkiye'de üretilen toplam enerjide GAP Bölgesindeki HES'lerin payı olarak, 2012 yılında ülke genelinde üretilen kırk milyar sekiz yüz milyon kwh hidrolik enerji içinde GAP'ın payının on dokuz milyar iki yüz milyon kwh ile % 47,1³⁸ düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Yine 2012 yılında Türkiye'nin iki yüz otuz dokuz milyar yüz milyon kilowatsaatlik (kwh) toplam enerji üretimi (termik, hidrolik, rüzgâr ve diğer) içinde GAP'ın payı % 7,9 olmuştur (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

GAP Eylem Planı çerçevesinde ortaya konulmuş olan 'altyapı geliştirme eksen'i' bağlamında ileri sürülen 'ulaşım altyapısının geliştirilmesi' düzleminde ise sırasıyla; 'Gaziantep-Şanlıurfa otoyolu' başta olmak üzere; 'Şanlıurfa-Diyarbakır otoyolu', 'Şanlıurfa-Kızıltepe- Silopi otoyolu', 'Şanlıurfa-Akçakale otoyolu', 'Diyarbakır-Batman otoyolu' ve 'Diyarbakır-Mardin otoyolunun' çok şeritli hale getirilip iyileştirilmesi temel hedefleri ileri sürülmüştür.

Söz konusu temel hedeflerin gerçekleşme düzeyleri takibi ise sırasıyla; 'GAP Bölgesindeki toplam yol uzunluğu (km)', 'Trafığe açılan otoyol uzunluğu (km)' ve

³⁷ (1 kwh = 6 sent)

³⁸ $(40,8 / 19,2) \times 100 = 47,1$

‘Devam eden otoyol projelerinin fiziki gerçekleşme durumları (%) ‘ zerinden gözlemlenmiştir. İlk iki gösterge bulguları sırasıyla (**bknz. Çizelge A.8.**) ; altı bin iki yüz kırk üç km ve beş yüz yirmi iki km şeklindedir (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

Ulaşım altyapısının geliştirilmesi düzlemindeki üçüncü temel performans göstergesi olan ‘devam eden otoyol projelerinin fiziki gerçekleşme durumları (%) ‘ bulguları ise, GAP Son Durum Raporu (2013) zerinden edinilen bilgilere göre sırasıyla aşığıdaki maddelerdeki gibidir;

- Şanlıurfa-Kızıltepe-Silopi Bölünmüş Yolu üç yüz elli bir km uzunluğunda olup, yol inşaatı altı kesim halinde yürütülmektedir. Yolun tamamı sathi kaplama seviyesinde bitirilmiş olup, genel fiziki gerçekleşmesi % 95 düzeyine ulaşmıştır.
- Batman (Silvan-Kozluk) Ayrık Yolu yirmi sekiz km bölünmüş yol bitirilerek trafiğe açılmıştır. % 95 fiziki gerçekleşme sağlanmıştır.
- Diyarbakır-Mardin Yolu doksan bir km olup, tamamı sathi kaplamalı olarak bitirilerek trafiğe açılmıştır. Fiziki gerçekleşme % 90 düzeyindedir.
- Diyarbakır-Ergani Bölünmüş Yolunun (elli dört km) tamamı bitirilerek trafiğe açılmıştır. Fiziki gerçekleşme % 99 düzeyindedir.
- Siirt-Eruh Yolu elli üç km olup, proje genelinde % 75 fiziki gerçekleşme sağlanmıştır.
- Cizre-Şırnak Yolu elli üç km olup, projenin yirmi üç kilometrelik kesimi bölünmüş yol olarak bitirilmiş ve trafiğe açılmıştır. 2011 yılında on beş km bölünmüş yol yapılması hedeflenmiş olup, bunun on dört kilometresi tamamlanmıştır. Fiziki gerçekleşme % 80 düzeyindedir (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

Ulaşım altyapısının geliştirilmesi düzlemindeki bir diğerk önemli boyut ise, hava yolu ulaşımı altyapısının uluslararası bağlantıların da sağlanarak iyileştirilmesi temel amacı üzerinden şekillenmiştir. Söz konusu temel amaçlar üzerinden ileri sürülen temel performans göstergeleri ise sırasıyla; ‘hizmete açılan havaalanı sayısı (adet)’ ve ‘hizmete giren havaalanı tesislerinin altyapı ve üstyapı gerçekleşme durumu (%)’ olarak tanımlanmıştır. İlgili performans göstergelerine yönelik olarak GAP Son Durum Raporunda (2013) yayınlanan bilgilere göre sırasıyla; ‘Şanlıurfa havaalanının 2007’de hizmete açıldığı’, ‘Batman Havaalanı Terminal Binasının 29.08.2010 tarihinde hizmete girdiğı’ ve ‘Şırnak Havaalanı inşaatı ihalesinin 12.02.2010 tarihinde yapılmış olduğı ve inşaatına başlandığı’ anlaşılmıştır (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013). İlaveten, Şırnak Havaalanı Altyapı inşaatı tamamlanmış olup, üstyapı çalışmalarının ise % 91 düzeyindeki fiziki

gerçekleşme ile devam ettiği tespit edilmiştir (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013). Sonuç olarak, toplamda iki adet havaalanı hizmete açılmış olup, bir tanesinin altyapısı tamamlanmış, üst yapısı fiziki gerçekleşme düzeyinin ise % 91 düzeyinde olduğu belirtilmiştir.

GAP Eylem Planı çerçevesinde ileri sürülen ‘altyapının geliştirilmesi eksenindeki’ üçüncü ve son temel düzlem olan ‘Organize Sanayi Bölgesi (OSB) , Küçük Sanayi Sitesi (KSS) ve diğer ortak sanayi ve ticaret altyapıları güçlendirilmesi’ bağlamında ise sırasıyla aşağıdaki performans göstergeleri üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır;

- Kaç adet OSB’nin tamamlandığı (adet)
- Kaç adet OSB’nin devam ettiği (adet)
- Biten KSS sayısı (adet)
- İnşaatı devam eden KSS sayısı (adet)

İlgili performans göstergeleri üzerinden saptanan gerçekleşme düzeyi bulguları ise sırasıyla şöyledir. **Çizelge A.9.**’den de takip edilebileceği üzere, toplamda 16 adet OSB (Organize Sanayi Bölgesi) tamamlanmıştır (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013). Ayrıca, **Çizelge A.10.**’den de izlenebileceği üzere, on adet OSB yapımına devam edilmektedir. **Çizelge A.11.**’ten takip edilebileceği üzere, toplamda otuz beş adet KSS (Küçük Sanayi Sitesi) tamamlanmıştır. Son olarak ise, aşağıdaki tablodan da izlenebileceği üzere, toplamda beş adet KSS inşaatının devam ettiği görülmektedir.

Çizelge 4.8 : GAP Bölgesi’nde Devam Eden KSS’ler.

İller	Proje Adı	İşyeri Adedi
Adıyaman	2. Kısım	94
Kilis	Pekmezçiler ve Helvacılar	100
Merkez Yeni (2.Bölüm) ³⁹	150	
Şırnak	Şırnak 73 ⁴⁰	50
Şırnak	Cizre (II. Bölüm)	48
Toplam	5 KSS	442

(Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

Altyapının geliştirilmesi eksenindeki bir diğer düzlem olan ‘Konut ihtiyacının karşılanması’ düzleminde ise sırasıyla; ‘otuz iki bin altı yüz elli üç adet konutun

³⁹ Kilis Merkez KSS’de 250 işyeri tamamlanmış olup 150 işyerinde ise çalışmalar devam etmektedir.

⁴⁰ Şırnak Merkez Yeni (2.Bölüm) 73 KSS’de 100 işyeri tamamlanmış, 50 işyerinde çalışmalar devam etmektedir.

yapılması (yapılan konut sayısının hedeflenenden % sapması başarı göstergesidir)’ , ‘Proje aşamasında veya inşaat aşamasında (devam eden) konut sayısı çalışmaları (kaç adet konut olduğu)’ göstergeleri üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. GAP Son Durum Raporundan (2013) edinilen bilgilerden hareketle, TOKİ (Toplu Konut İdaresi) tarafından 2008 – 2012 döneminde GAP illerinde yapımı planlanan otuz iki bin altı yüz elli üç adet konutun sekiz bin yedi yüz yetmiş birinin tamamlanmış olduğu, beş bin dört yüz yirmi dördünün devam etmekte olduğu ve on sekiz bin dört yüz elli sekizinin ise proje/ihale aşamasında olduğu anlaşılmıştır. (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013). Dolayısıyla ilgili göstergeler itibariyle oran olarak gösterilebilecek ilk temel göstergenin gerçekleştirilme yüzdesi, % 26,86⁴¹ olarak hesaplanmıştır.

Altyapının geliştirilmesi eksenindeki beşinci ve son düzlem olan ‘İçme suyu, atık su ve katı atık altyapısının geliştirilmesi’ düzlemindeki temel hedeflerin gerçekleşme düzeyleri takibi ise temelde üç adet performans göstergesi üzerinden değerlendirilmiştir. Söz konusu performans göstergeleri sırasıyla; ‘Tamamlanan içme suyu projesi sayısı (adet) ve İçme suyu verilmeye başlanan iller (2008-2012)’, ‘Devam eden projelerin sayısı (adet)’ ve ‘ Devam eden projelerin fiziki gerçekleşme durumu (%)’ şeklinde tanımlanmıştır. İlgili performans göstergeleri üzerinden tespit edilen gerçekleşme düzeyi bulguları ise, Ekler bölümünde bulunan **Çizelge A.12., Çizelge A.13. ve Çizelge A.14.** ‘dan da takip edilebileceği üzere, toplamda üç adet proje tamamlanmış olması ve Bölge’deki üç kente içme suyu altyapısı hizmeti kapsamlı bir şekilde verilmeye başlanması olarak özetlenebilmektedir (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

Sonuç olarak, Adıyaman İçme Suyu Projesi tamamlanmış olup geçici kabul yapılmıştır. Öte yandan, Siirt ve Şırnak illerine içme suyu verilmeye başlanmıştır. Ayrıca, Batman’ın uygulama projeleri onaylanmış olup, inşaat işi ihale edilecektir. Son olarak ise, Midyat içme suyu projesindeki fiziki gerçekleşme oranı, % 43 düzeyindedir (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

⁴¹ (8771 / 32653 = 0,2686; 0,2686 x 100 = 26,86)

Çizelge 4.9 : GAP Eylem Planı (2008-2012) – Altyapı Gelişme Eksenı

	Temel Hedef	Gösterge	Gerçekleşmişlik Düzeyi			
3.1. Altyapı ve Sulama Projeleri	1. Su kaynağı hazır”, “ana kanal inşaatı süren”, “tasarımı büyük ölçüde tamamlanmış projelerin tamamlanması	Gerçekleşme düzeyi	%75.19 (K1) (Fiziki Gerçekleşme Ortalama Yüzdesi) (bknz. Çizelge A.15)			
			1.Çamgazi Ovası Sulaması inşaatı (8000 ha) tamamlanmıştır.			
			2. Samsat Pompa İstasyonu tamamlanarak şebekeye su verilmiştir.			
			3.Kralkızı – Dicle Cazibe Sulaması İsale Kanalı inşaatı tamamlanmıştır.			
			4.Yukarı Harran Ana Kanalı, Yukarı Harran Ovası Şebeke İnşaatı ve VI. Kısım Sulaması tamamlanmıştır.			
			5.Kralkızı-Dicle Pompaj Sulaması 1. Kısım inşaatında fiziki gerçekleşme % 60’tır.			
			6.Batman Sağ Sahil Sulaması Ana Kanalı fiziki gerçekleşmesi % 90’ dir. (140 km – 18.593ha)			
			7.Batman Sol Sahil Sulaması Ana Kanalı fiziki gerçekleşmesi % 82’ dir. (122 km - 18.758 ha)			
			8.Toplam uzunluğu 639 km olan ve 498.728 ha alana hizmet edecek ana kanalların inşaatına başlanmıştır.			
			9. Aşağı Mardin Ana Kanalı (136 km - 211.075 ha) 1. ve 2. Kısım %100, 3. kısımda fiziki gerçekleşme % 13’tür.			
			10.Suruç Ovası Pompaj Sulaması Ana Kanalı (48 km - 94.814 ha) 1. kısım % 100, 2. kısım % 75 düzeyindedir.			
			11. Suruç Ovası Pompaj Sulaması Sağ Sahil Ana Kanal % 99, Sol Sahil Ana Kanal % 73 düzeyindedir.			
			12.Kralkızı - Dicle Cazibe Sulaması Ana Kanalı (202 km - 97.893 ha): 1. Kısım (28 km) %89 oranında tamamlanmıştır. Geri kalan ana kanal 3 kısım halindedir. Gerçekleşme düzeyleri sırasıyla: % 73, % 93 ve % 76’ dir.			
			13.Bozova Pompaj Sulaması Ana Kanalı (182,8 km - 20.319 ha). İki kısım halinde ihale edilmiştir. Ana kanal % 32 düzeyine ulaşmış, ancak iş tasfiye edilmiştir. Günışık Ana Kanal inşaatı ise % 82 düzeyindedir.			
			14. Silvan Barajı (193.000ha): Temmuz 2011’de başlamış ve halen devam etmektedir.			
			15.Pamukçay Barajı gerçekleşme düzeyi: % 96 / Ambar Barajı gerçekleşme düzeyi % 15’tir.			
			16.Adıyaman-Göksu-Araban Projesi: Çetintepe Barajı’nın ÇED raporu, Koçalı Barajı yapımı devam etmektedir.			
			17.Belkıs-Nizip Pompaj Sulaması gerçekleşme % 99,9’dur.			
			18.Kayacık Sulaması fiziki gerçekleşme % 90’dır.			
			19.Kılavuzlu Sulaması 1. kısım fiziki gerçekleşme % 66’dır..			
	3.1.2. 1 milyon 60 bin ha sulama alanı tamamlanması		%100 (K2)			
			Ilısu Projesi gerçekleşmesi % 52’ dir. (K3)			
			GAP enerji yatırımlarında % 74 oranında fiziki gerçekleşme sağlanmıştır (10 HES). (K4)			
	3. İlisu Barajı’nın tamamlanması		Karakaya, Atatürk, Kralkızı, Dicle, Batman, Birecik, Karkamış, Şanlıurfa, Çağçağ ve Erkenek HES’lerinden 2012 yılı sonuna kadar 22,5 milyar ABD Doları elde edilmiştir (375,2 milyar kWh; 1 kWh=6 sent).			
			%100 (K5)			
			%95 (K6)			
3.2. Altyapı Gelişimi Eksenli ve Ulaşım	1. Gaziantep-Şanlıurfa otoyolunun tamamlanması 2. Şanlıurfa-Diyarbakır otoyolunun tamamlanması 3. Şanlıurfa-Kızıltepe- Silopi otoyolunun tamamlanması 4. Akçakale otoyolunun tamamlanması 5. Diyarbakır-Batman otoyolunun tamamlanması 6. Diyarbakır-Mardin otoyolunun iyileştirilmesi 7.Hava yolu altyapısının iyileştirilmesi	Gerçekleşme düzeyi	% 95 (K7)			
			% 90 (K8)			
			% 99 (K9)			
			% 100 (K10)			
			1. Şanlıurfa havaalanı 2007’de hizmete açılmıştır.			
			2. Batman Havaalanı Terminal Binası 29.08.2010 tarihinde hizmete girmiştir.			
			3. Şırnak Havaalanı inşaatı: altyapı %100, üstyapı %91 düzeyindedir.			
			3.3.1. OSB, KSS ve diğer ortak sanayi ve ticaret altyapıları güçlendirilmesi	1.Tamamlanan OSB sayısı 2.Tamamlanan KSS sayısı	Bölgede devam eden 13 OSB projesinden 9’u (6 + 1 Tescilli OSB ve 2 arıtma) tamamlanmıştır. 11 KSS’de 5 KSS tamamlanmıştır.	
						32.653 konutun, 8771’i tamamlanmıştır (2008 – 2012 arasında).
						Devam eden 5.424 konut inşaatı, 18.458’i proje/ihale aşamasındadır.
3.2. Konut ihtiyacının karşılanması	2.Proje ve ihale aşamasında konut sayısı	3 ilde tamamlanmıştır (Adıyaman, Batman ve Şırnak)				
			1.Hizmetlerin etkin verildiği il sayısı			
			2. Devam eden projelerin gerçekleşme düzeyi (%)			
3.3.3. İçme suyu, atık su ve katı atık altyapısının geliştirilmesi	3.3.3. İçme suyu, atık su ve katı atık altyapısının geliştirilmesi		Mardin/Midyat’ta % 43 oranında tamamlanmış ve halen devam etmektedir.			

GAP Eylem Planı çerçevesindeki son eksen olan ‘Kurumsal kapasitesinin geliştirilmesi ekseninde’ ise sırasıyla; ‘Gaziantep (Adıyaman, Gaziantep, Kilis)’, ‘Mardin (Batman, Mardin, Siirt, Şırnak)’ ve ‘Şanlıurfa (Diyarbakır, Şanlıurfa)’ düzey -2 bölgelerinde kalkınma ajanslarının kurulması şeklinde temel hedefler tanımlanmıştır. İlgili temel hedefler ise, GAP ilgili tüm kalkınma ajanslarının kurulması ile sonuçlanmış olup her birinin gerçekleştirme düzeyi % 100 olarak tespit edilmiştir.

Çizelge 4.10 : GAP Eylem Planı (2008-2012) – Kurumsal Kapasite Gelişme Eksen

4.Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi Eksen		
4.1. Gaziantep (Adıyaman, Gaziantep, Kilis) kalkınma ajansının kurulması	Gaziantep (Adıyaman, Gaziantep, Kilis) kalkınma ajansının kurulması (Evet %100, hayır %0)	% 100 (M1)
4.2. Mardin (Batman, Mardin, Siirt, Şırnak) kalkınma ajansının kurulması	Mardin (Batman, Mardin, Siirt, Şırnak) kalkınma ajansının kurulması(Evet %100, hayır %0)	% 100 (M2)
4.3. Şanlıurfa (Diyarbakır, Şanlıurfa) kalkınma ajansının kurulması	Şanlıurfa (Diyarbakır, Şanlıurfa) kalkınma ajansının kurulması(Evet %100, hayır %0)	% 100 (M3)

4.2.2 Temel hedeflerin gerçekleştirme düzeyi

Gerek GAP Gelişme süreçleri sentez tablosunda, gerekse de sentez tablosunun ilgili raporunda, birbirinden farklı dört GAP Gelişim süreçleri itibariyle ileri sürülen temel tartışmalar ve temel hedefler ile ilgili hedeflerin gerçekleştirme düzeyi bulguları detaylı bir şekilde ortaya konulmuş bulunmaktadır. İlgili temel hedefleri, GAP Eylem Planı öncesi ve sonrası olarak iki ana grupta incelemek mümkündür. GAP Eylem Planı öncesinde ileri sürülen temel hedefler; ‘sulama altyapısını geliştirmeye yönelik hedefler’, ‘enerji altyapılarını geliştirmeye yönelik hedefler’ ve ‘sosyoekonomik gelişmenin sağlanmasına yönelik hedefler’ olmak üzere üç ana grup altında incelenebilmektedir. İlgili hedefler itibariyle ileri sürülebilecek ilk düzlem olan ‘sulama altyapısını geliştirmeye yönelik hedefler’ grubunda, gerek tamamlanması hedeflenen sulama projelerinin fiziki gerçekleştirme durumları, gerekse de ortaya konulan sulama alanı hedefinin gerçekleştirme yüzdeleri, ilgili GAP Gelişim süreçleri itibariyle, değerlendirilecektir. İlgili temel hedefler itibariyle ortaya konulan ikinci düzlemde ise, hem hedeflenen enerji miktarı ile mevcut durum karşılaştırmaları üzerinden değerlendirmeler yapılacak, hem de tamamlanması hedeflenen Hidroelektrik Santral projelerinin gerçekleştirme durumları irdelenecektir. İlgili hedefler itibariyle üçüncü grup olarak tanımlanan ‘sosyoekonomik gelişimin

sağlanmasına yönelik hedefler’ düzleminde ise, birbirinden farklı GAP Gelişim süreçleri itibariyle ortaya konulmuş bulunan ‘gelir düzeyi’, ‘istihdam’ ve ‘nüfus’ hedefleri incelenecektir. GAP Eylem Planı öncesi temel hedeflerin gerçekleşme düzeyleri değerlendirmelerini takiben ise, kendisinden önceki tüm süreçlerin, daha önce de belirtildiği üzere, sentezi niteliğinde olan GAP Eylem Planı sürecinde ileri sürülen temel hedefler ve gerçekleşme düzeyleri, Plan sürecinde tanımlanmış olan dört temel gelişme eksenini üzerinden değerlendirilecektir.

GAP Eylem Planı öncesindeki süreçler itibariyle, GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi kapsamında, ‘sulama altyapısını geliştirmeye yönelik hedefler’ grubunda ileri sürülen, bir milyon sekiz yüz yirmi iki bin hektar alanın sulanması hedefinin yalnızca % 24’ü gerçekleştirilmiştir. İlgili sürecin, ‘enerji altyapılarını geliştirmeye yönelik hedefler’ olarak ortaya konulan çerçevelerin ise gerçekleşme oranları sırasıyla % 66 ve % 74 düzeylerindedir. GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi çerçevesinde ileri sürülen hedeflerin gerçekleşme düzeyi bulgularından hareketle ise, sulama projelerinin, enerji projelerine kıyasla oldukça yavaş ilerlediği sonucuna varılabilmektedir. Temel hedeflerin gruplanmasındaki üçüncü düzlem olan ‘sosyoekonomik gelişimin sağlanması’ noktasında ise, ilgili GAP süreci itibariyle somut bir hedef ortaya konulmamıştır. İkinci olarak, GAP Master Planı sürecinde, ‘sulama altyapısını geliştirmeye yönelik hedefler’ grubunda ortaya konulmuş olan hedefin gerçekleşme oranı, % 25,1 olarak tespit edilmiştir. Diğer taraftan, ‘enerji altyapılarını geliştirmeye yönelik hedefler’ bağlamındaki gerçekleşme düzeyleri ise, % 78,1 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla, bir önceki süreçte % 10’lar düzeyinde olan sulama altyapısının geliştirilmesine yönelik hedeflerin gerçekleşme oranı, GAP Master Planı süreci itibariyle % 20’lere çıkmıştır. Ayrıca, bir önceki dönemde, enerji projelerinin gerçekleşme oranı olan % 74 düzeyi, Master Plan süreci itibariyle % 78’e çıkmıştır. Böylelikle, enerji altyapılarını geliştirmeye yönelik hedefler kapsamında tutarlı ve sürekli bir gerçekleşme eğiliminin gözlenmiş olduğu açıkça belirtilebilir. Ek olarak ise, sulama projelerinin görece yavaş ilerleyen gerçekleştirilme düzeylerinin ise, gittikçe artan bir farkındalıkla iyileştirilmeye çalışıldığı görülmektedir ki, GAP Bölge Kalkınma Planı çerçevesindeki sulama altyapılarına yönelik olan hedeflerin gerçekleşme düzeyi % 52,3’e kadar çıkmıştır. Diğer taraftan, GAP Master Planı süreci itibariyle, enerji altyapılarının geliştirilmesi odaklı çalışmaların doygunluk düzeyine erişildiği

düşünülmüş olmalıdır ki, GAP Bölge Kalkınma Planı çerçevesinde ileri sürülen temel hedefler arasında, enerji –odaklı hedefler tanımlanmamış bulunmaktadır. İlgili hedefler itibariyle ileri sürülen üçüncü grupta, yani sosyo ekonomik gelişmenin sağlanması düzleminde, değerlendirilebilecek temel hedefler, GAP Master Planı süreci itibariyle gözlemlenmiş bulunmaktadır. İlgili düzlem üzerinden ortaya konulan ‘gelir düzeyi’ ve ‘istihdam’ hedefleri, GAP Master Planı itibariyle ortaya konulmuş iken, söz konusu değişkenlere ek olarak, GAP Bölge Kalkınma Planı süreci itibariyle ‘nüfus’ değişkeni üzerinden birtakım temel hedefler tanımlanmıştır. GAP Master Plan sürecinde, ‘gelir düzeyi’ değişkeni üzerinden ortaya konulmuş olan hedeflerin gerçekleşme düzeyleri sırasıyla; % 24,9 ve % 23,9 şeklindedir. İlgili değişken üzerinden GAP Bölge Kalkınma Planı üzerinden tanımlanan hedeflerin gerçekleşme düzeyleri ise, bir önceki sürece kıyasla yüksek düzeyler olan, sırasıyla; %33, % 28 ve % 81,4 şeklindedir. İstihdam değişkenine yönelik ortaya konulmuş bulunan temel hedeflerin ilgili GAP süreçleri itibariyle gerçekleşme oranları gözlemi ise dikkat çekicidir. GAP Master Planı çerçevesinde ortaya konulmuş olan ‘istihdamın arttırılmasına yönelik temel hedefin’ gerçekleşme oranı % 67 iken, GAP Bölge Kalkınma Planı süreci çerçevesinde ileri sürülen ilgili değişkene yönelik hedefin gerçekleşme düzeyi ise % 52,85 olarak belirlenmiştir. Bir diğer ifadeyle, GAP Master Planı itibariyle istihdam olanaklarının arttırılmasına yönelik kaygılar, yerini daha çok gelir düzeyinin ve Bölge nüfusunun arttırılmasına bırakmış bulunmaktadır. GAP Bölge Kalkınma Planı süreci itibariyle, yukarıda değinilen gelir düzeyi hedeflerinin görece yüksek gerçekleşme oranlarına ek olarak, nüfus değişkeni üzerinden tanımlanan hedeflerin, Bölge Kalkınma Planı itibariyle, gerçekleşme oranları sırasıyla %72,9 ve % 103,8 şeklinde belirlenmiştir.

GAP Eylem Planı itibariyle; ‘sosyal gelişimin sağlanması’, ‘ekonomik gelişimin sağlanması’, ‘altyapı gelişiminin sağlanması’ ve ‘kurumsal kapasitenin geliştirilmesi’ şeklindeki dört temel gelişme eksenini üzerinden ortaya konulan temel hedeflerin gerçekleşme düzeyleri incelemesindeki ilk nokta, ‘sosyal gelişimin sağlanması’ ekseninin ‘eğitim’ ayağında tanımlanmış olan hedeflerdir. İlgili noktadan hareketle söz konusu temel hedeflerin gerçekleşme oranlarının ortalaması⁴² % 38,71 olarak

⁴² Ortalama yüzde oran (%) hesaplamasında, ortalaması alınan bulgulara yönelik olarak, birbirine eşit derecede ağırlıklandırma yapılmıştır.

hesaplanmıştır. Söz konusu ortalamanın düşük çıkmasındaki temel etken olan, ‘derslik başına düşen öğrenci sayılarına’ yönelik hedeflerin gerçekleştirilememiş olması dikkat çekicidir. Derslik başına düşen öğrenci sayıları hedeflerinin yanında, özellikle ilköğretim ve ortaöğretim kademelerine yönelik okullaşma oranları hedeflerinin gerçekleştirilememesi de, ilgili genel ortalamayı düşüren bir diğer faktör olarak baş göstermiştir.

‘Sosyal gelişimin sağlanması’ ekseninin ‘sağlık’ ayağındaki temel hedeflerin gerçekleşme oranları ortalaması ise, %94,5’lik yüksek bir düzeye işaret etmiş bulunmaktadır. İlgili hedefler, hatırlanacağı üzere, Bölge’nin tüm illerinde aile hekimliği uygulamasının geliştirilmesi ve on bin kişiye düşen yatak sayısının yirmiyeye yükseltilmesi şeklindeki hedefler idi. ‘Sosyal gelişimin sağlanması’ ekseninin ‘spor, kültür ve sanat’ ayağındaki temel hedefler bağlamında ise, ilgili gelişmelerin karşılaştırmalı veya oransal olarak değerlendirilmesi yapılabilecek sonuçlara erişilememiştir.

GAP Eylem Planı sürecinde ‘altyapının geliştirilmesi’ eksenini içerisinde ‘sulama projelerinin’ fiziki gerçekleşme durumları incelemesine gelince ise, ortalama % 77,75 oranındaki fiziki gerçekleşme düzeyi hesaplanmış bulunmaktadır söz konusu on dokuz baraj inşaatının fiziki gerçekleşme durumları göz önünde bulundurularak. İlgili değer, önceki dönemlerde GAP Bölge Kalkınma Planı süreci itibarıyla % 50’lere kadar çıkabilen sulama projelerinin %80’lere kadar yaklaşan gerçekleşme düzeyine erişilmiş olduğu gözlemi, sulama projelerine gittikçe artan bir şekilde verilen önemi destekleyen niteliğe sahip olmuş bulunmaktadır. Enerji projelerine yönelik ortaya konulan hedeflere gelince ise, GAP Eylem Planı süreci itibarıyla, önceki dönemlerdeki gözlemlere benzer olarak % 70’ler düzeyinde devam ettiği tespit edilmiş bulunmaktadır. Böylelikle, GAP Gelişme süreçleri ilerledikçe, ilk başlarda sulama projelerine kıyasla oldukça yüksek düzeylerde seyreden enerji projelerine verilen önem, GAP Eylem Planı süreci itibarıyla sulama projelerinin görece daha ön plana çıktığı bir yapıya dönüşmüş bulunmaktadır.

Altyapının geliştirilmesi eksenindeki ‘ulaşım’ ayağında ortaya konulan temel hedeflerin gerçekleşme düzeyi ortalaması⁴³ ise % 96,5 gibi oldukça yüksek bir değer olarak hesaplanmıştır. Bir diğer ifadeyle, GAP Eylem Planı çerçevesinde, Bölge’deki karayolu ağının geliştirilmesine yönelik olan hedeflerin tamamına yakının gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Altyapı ve Ulaşım bağlamında ‘havayolu altyapısının geliştirilmesine’ yönelik ortaya konulan gelişmeler oransal olarak takip edilememiştir ancak birtakım önemli gelişmelerin kaydedilmiş olduğu anlaşılmıştır. Söz konusu gelişmelerden ilki, Şanlıurfa havaalanının 2007 yılı itibariyle hizmete açılmış olduğu bilgisi iken, ikincisi, Batman havaalanının terminal binasının hizmete girmiş olmasıdır. Söz konusu önemli gelişmelerden üçüncüsü ise, Şırnak havaalanı inşaatının altyapı düzeyinde % 100, üstyapı düzeyinde ise % 91 olduğudur. Dolayısıyla, altyapının geliştirilmesi ekseninin ulaşım olanaklarının iyileştirilmesi ayağındaki gerçekleşme düzeyleri ortalaması ve gelişmeler, oldukça başarılı bir yapı sergilemiş bulunmaktadır. Altyapının geliştirilmesi ekseninin, konut ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik ileri sürülen temel hedefler düzleminde ise, Toplu Konut İdaresi (TOKİ) tarafından 2008-2012 dönemi itibariyle yapılması planlanan otuz iki bin altı yüz elli üç adet konutun, sekiz bin yedi yüz yetmiş bir adetinin tamamlanmış olduğu anlaşılmış olup, ilgili gerçekleşme düzeyinin yaklaşık % 27 olduğu tespit edilmiştir.

GAP Eylem Planı itibariyle ortaya konulmuş olan ‘kurumsal kapasitenin geliştirilmesi’ eksenindeki temel hedefler olan ‘Bölge’de kalkınma ajanslarının kurulması’ hedefinde ise, gerçekleşme oranları % 100 olarak görülmüş bulunmaktadır. İlgili değer, Bölge’de yeni ve dinamik bir kurumsal düzlem yaratan kalkınma ajanslarının oluşturulması bakımından başarılı olunduğunun bir göstergesi olmuş bulunmaktadır.

4.3 GAP Bölgesinin Gelişimi 1979-2012

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) sürecinin işaret ettiği yaklaşık otuz üç yıllık bir süreç (1979-2012) içerisinde, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ne yönelik olarak bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme bağımlı değişkenlerinin (Tekeli, 2008)

⁴³ Ortalama yüzde oran (%) hesaplamasında, ortalaması alınan bulgulara yönelik olarak, birbirine eşit derecede ağırlıklandırma yapılmıştır.

ölçümlendiği bağımsız değişkenler/parametreler (Tekeli, 2008), literatür araştırmalarındaki değerlendirmeler üzerinden özetlendiği üzere, sırasıyla; ‘gelir düzeyleri’, ‘istihdam düzeyi’ ve ‘nüfus’ şeklindedir. Bu bağlamda, ilgili veriler sırasıyla; ‘ülkesel’, ‘bölgesel’ ve ‘kentsel’ olmak üzere üç temel ölçek üzerinden, veri erişimleri de göz önünde bulundurularak, karşılaştırılmış ve değerlendirilmiştir. Çalışmanın ‘Yöntem ve Veri’ bölümünde de belirtildiği üzere, ülkesel ve bölgesel ölçekli değerlendirmeler, Türkiye ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi verilerinin ilgili yıllar itibarıyla karşılaştırılması üzerinden yapılmıştır. Diğer taraftan, kentsel ölçekli irdellemeler ise, ilgili yıllar ve ilgili veriler kapsamında Bölge illerinin birbirleri ile karşılaştırılması üzerinden ortaya konulmuştur.

Tüm bu düzlemlere ek olarak ise, ‘sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması bağlamında’ yapılan ölçümlerin sonuçlarındaki iller sıralaması (Bölge’nin illerinin Türkiye’deki diğer illere kıyasla sıralamalarındaki değişim eğilimleri irdelenmesi) (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013; Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2003; Dinçer, 1996) bağlamında ilgili GAP Gelişim Süreçleri, **bütüncül bir çerçevede** değerlendirilmiş bulunmaktadır.

Temel ölçüm parametreleri üzerinden bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme çerçevelerinin irdelenmesi kısmındaki ilk parametre olan nüfus irdelenmesi sırasıyla; ‘genel nüfus sayımı’ ve ‘adrese dayalı nüfus kayıt sistemi (ADNKS) verileri’ olmak üzere temelde iki ayırım üzerinden yapılmıştır⁴⁴.

Çizelge 4.11 : 1979-1990 Sürecine Yönelik Temel Nüfus Değişimi Göstergeleri

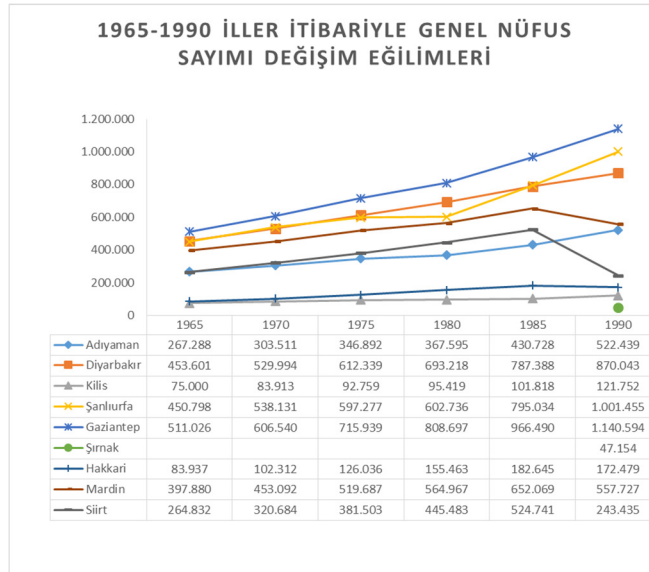
	Adıyaman	Diyarbakır	Kilis	Şanlıurfa	Gaziantep	Şırnak	Hakkari	Mardin	Siirt
1965	267.288	453.601	75.000	450.798	511.026		83.937	397.880	264.832
1970	303.511	529.994	83.913	538.131	606.540		102.312	453.092	320.684
1975	346.892	612.339	92.759	597.277	715.939		126.036	519.687	381.503
1980	367.595	693.218	95.419	602.736	808.697		155.463	564.967	445.483
1985	430.728	787.388	101.818	795.034	966.490		182.645	652.069	524.741
1990	522.439	870.043	121.752	1.001.455	1.140.594	47.154	172.479	557.727	243.435

(Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), 2014; Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 1980;2000).

Tablodan da izlenebileceği üzere, 1980 yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesi toplam nüfusu, 3 733 578 olarak hesaplanmış olmasının yanında , 1990 yılı itibarıyla Bölge’nin toplam nüfusu 4 440 913 şeklinde olmuştur. Bir diğer ifadeyle, ilgili yıllar

⁴⁴ 2000 yılına kadar genel nüfus sayımları formatında yayınlanan nüfus verileri, 2007 yılından sonra ise, ADNKS formatında yayınlanmış bulunmaktadır.

arasındaki nüfus artış oranı yıllık ortalama % 2,52 şeklinde gözlemlenmiştir. Öte yandan, söz konusu süreç içerisinde öne çıkan iller nüfus bakımından incelenecek olursa, Şanlıurfa ilinin 1980 ve 1990 yılları arasındaki nüfus artış oranı %1,661 ve Adıyaman ilinin ise %1,421 şeklinde olup, söz konusu iller, Bölge'deki ilgili iki yıl arasındaki ortalama oranın (%1,309) üstünde artış eğilimleri sergilemiş bulunmaktadır. Bir diğer deyişle, ilgili süreç itibarıyla Bölge ortalamalarına kıyasla nüfus bakımından öne çıkan iki il, sırasıyla Şanlıurfa ve Adıyaman olmuştur. Söz konusu gözlem bağlamında en az oranda (1980 ve 1990 yılları arasındaki nüfus oranları) artış eğilimi sergileyen il ise % 0,5464 ile Siirt olmuştur. Diğer taraftan, ilgili yıllar itibarıyla, Türkiye nüfusu incelendiğinde ise, 44 736 957'den 56 473 035'e yükselmiş olup (Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), 2014; Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 1980;2000), **ilgili artış oranı % 2,62⁴⁵ değerini işaret etmektedir.** Sonuç olarak, **Bölge'deki yıllık nüfus artış oranı**, ilgili süreç (1980-1990) itibarıyla, **Türkiye ortalamasının altında kalmıştır.**

Şekil 4.2 : 1979-1990 Sürecine Yönelik Temel Nüfus Değişimi Göstergeleri (Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), 2014; Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 1980;2000).

Yukarıdaki grafikten de izlenebileceği üzere, Mardin ve Siirt özellikle 1985 yılını izleyen süreç itibarıyla nüfus kaybeden bir eğilim göstermiş olup, Şanlıurfa ve

⁴⁵(((56 473 035 – 44 736 957) / (44 736 957)) x 100) / (1990-1980=10) = % 2.62

Adıyaman illeri ise, nüfus artışı bakımından, söz konusu süreçte bölgedeki diğer illere kıyasla öne çıkan bir eğilim sergilemiş bulunmaktadırlar.

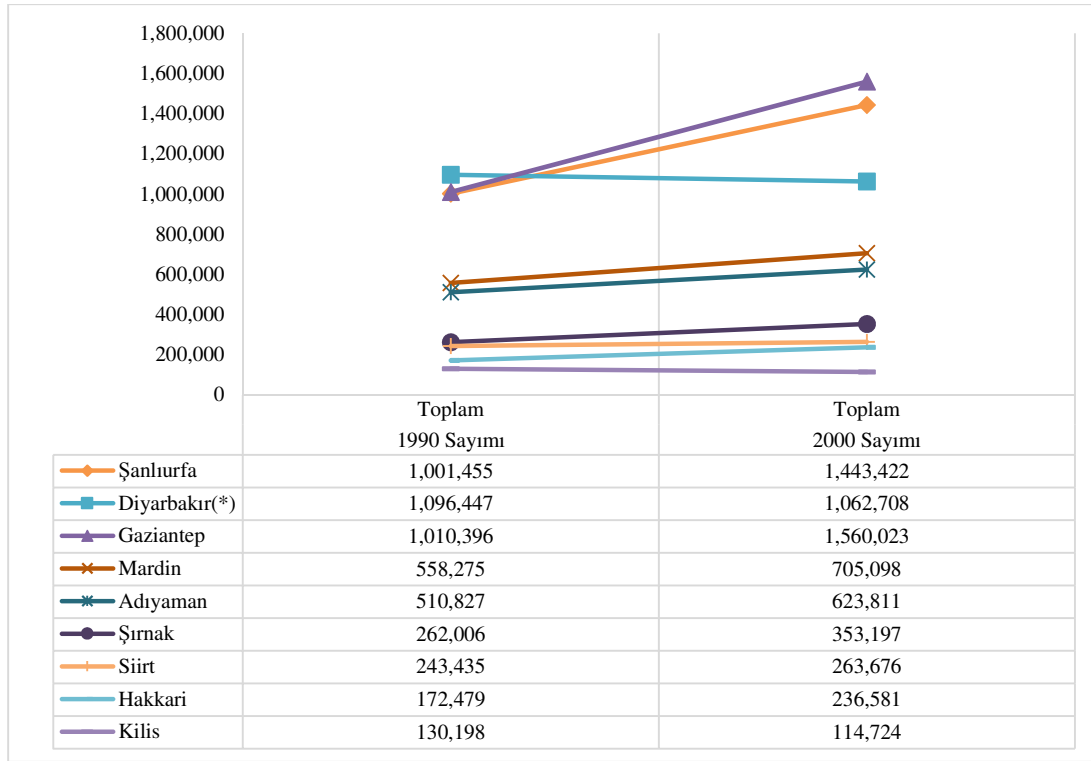
Çizelge 4.12 : GAP İlleri bazında 1990-2000 nüfus sayımı

İl	2000 Sayımı	1990 Sayımı	Yıllık nüfus artışı
	Toplam	Toplam	Toplam
Şanlıurfa	1.443.422	1.001.455	3,655
Diyarbakır	1.062.708	1.096.447	2,173
Gaziantep	1.560.023	1.010.396	2,405
Mardin	705.098	558.275	2,334
Adıyaman	623.811	510.827	1,998
Şırnak	353.197	262.006	2,986
Siirt	263.676	243.435	0, 798
Hakkari	236.581	172.479	3,159
Kilis	114.724	130.198	-1,265

(Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), 2014; Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 1980;2000).

1990 ve 2000 yılları arasındaki nüfus değişimi incelemesinde ise, yukarıdaki tablodan izlenebileceği üzere, bir önceki süreç incelemesinde (1980-1990) olduğu üzere, Şanlıurfa ili, nüfus artışı bakımından yıllık ortalama artış oranı en yüksek eğilimi gösteren il (%3,65) olarak öne çıkmaktadır. İkinci olarak öne çıkan il ise, Hakkari (%3,159) olmuştur. Öte yandan, %1,265’lik nüfus kaybı eğilimi gösteren il olarak Kilis, nüfus değişim eğilimi açısından görece en geride kalan il olmuştur. Son olarak, Bölgesel nüfus değişimi eğilimi incelendiğinde ise, yıllık ortalama %2,76’lık bir artış eğilim oranı ile, ilgili yıllar itibariyle, Türkiye’deki ortalama yıllık nüfus artış oranı olan % 2.0⁴⁶ değerinin üzerinde seyreden olumlu bir izlenim sergilemiştir.

⁴⁶ 1990 yılında 56 473 035 olan Türkiye nüfusu, 2000 yılında 67 803 927’ye yükselmiş olup (Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), 2014; Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 1980;2000), yıllık ortalama % 2.0 değerinde bir nüfus artışı hesaplanmıştır (((67 803 923 – 56 473 035) / 56 473 035) x 100 / (2000-1990=10) = % 2.0))).

Şekil 4.3 : 1990-2000 yılları arasında, Bölge İlleriBazında Nüfus Değişimi Göstergeleri (Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 1980;2000; Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), 2014).

Yukarıdaki Grafik'ten izlenebileceği üzere, Kilis ili dışındaki tüm iller, söz konusu çerçevede, nüfus artış eğilimi göstermiş olup, Bölge, ilgili dönem itibariyle 'nüfus' açısından olumlu bir eğilim sergilemiş olmaktadır.

1980-2000 yılları arasındaki genel nüfus sayımı verileri incelemesini takiben, 2007 yılı itibariyle farklılaşan nüfus sayımı yöntemsel çerçevesi üzerinden Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verileri, 2007 ve 2012 yılları arasında incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Çizelge 4.13 : 2007-2012 yılları arasında ADNKS verileri değişimi, Bölge ve iller

İller	2007	2008	2012
Adıyaman	582.762	585.067	595.261
Hakkari	246.469	258.590	279.982
Diyarbakır	1.460.714	1 492 828	1.592 167
Gaziantep	1.560.023	1 612 223	1.799.558
Kilis	118.457	120 991	124.320
Mardin	745.778	750 697	773.026
Siirt	291.528	299 819	310.879
Şanlıurfa	1.523.099	1 574 224	1.762.075
Şırnak	416.001	429 287	466.982
GAP	6.944.831	7.123.726	7.958.473
TÜRKİYE	70 586 256	71 517 100	75.627.384
GAP/TÜRKİYE (%)	9.80	9.96	10.52

(Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) , 2007;2008;2012)

Tablo'dan da takip edilebileceği üzere, 2007 ve 2012 yılları arasında adrese dayalı nüfus kayıt sistemi (ADNKS) verileri incelendiğinde, Bölge ortalamalarının üzerindeki en yüksek yıllık nüfus artış oranı bakımından öne çıkan il, Şanlıurfa olmuştur. Şanlıurfa'yı ise Gaziantep ili takip etmiştir. En az nüfus artış oranı ise, Adıyaman'da gözlemlenmiştir. Bölgedeki yıllık ortalama nüfus artış oranı ise, %2,07 olarak hesaplanmış olup, Bölge nüfusunun Türkiye toplam nüfusuna oranı 2007 ve 2012 yılları arasında %9.80'den % 10.52'ye yükselmiştir.

İkinci temel ölçüm parametresi olarak 'gelir düzeyi' bakımından gerek bölge, gerekse de bölgenin illeri özelindeki değişim eğilimleri incelenmiş bulunmaktadır.

Çizelge 4.14 : Türkiye, GAB ve Bölge İlleri İtibariyle GSYH Değerleri

	1987		1990		2000		2001	
	Cari Fiyatlarla (TL)	Pay(%)	Cari Fiyatlarla (TL)	Pay(%)	Cari Fiyatlarla (TL)	Pay(%)	Cari Fiyatlarla (TL)	Pay(%)
Adıyaman	366 211	0.5	2 970 642	0.8	486 660 930	0.4	702 442 464	0.4
Diyarbakır	927 758	1.2	5 461 687	1.4	1 438 926 876	1.2	2 200 083 013	1.2
Gaziantep	1 233 951	1.7	6 065 621	1.5	1 694 599 523	1.4	2 534 755 905	1.4
Hakkari	63 124	0.1	376 692	0.1	164 595 858	0.1	244 266 408	0.1
Mardin	462 668	0.6	2 022 189	0.5	505 980 065	0.4	852 034 477	0.5
Muş	99 120	0.1	685 025	0.2	205 436 842	0.2	321 322 348	0.2
Şanlıurfa	486 482	0.7	2 632 408	0.7	1 161 707 677	0.9	1 793 637 832	1.0
Şırnak					182 861 189	0.1	279 010 752	0.2
Kilis					167 870 042	0.1	248 933 273	0.1
GAB	3 639 314	4.9	20.214.263.6	5.1	6 008 639 002	4.8	9 176 486 471	5.1
Türkiye	(a) 74 721 925	100.0	(b)393 060 171	100.0	(c)124 583 458 276	100.0	(d)178 412 438 499	100.0

(Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 1987; 1990; 2000; 2001).

Yukarıdaki tablodan da izlenebileceği üzere, Güneydoğu Anadolu Bölgesi genelinde GSYH düzeyinin Türkiye toplamına oranı, 1987 ile 1990 yılları arasında % 4.9'dan %5.1'e yükselmiş olup, 2000 yılında %4.8'e gerilemiş ve 2001'de tekrardan %5.1'e yükselmiştir. Öte yandan iller bazındaki değerler incelendiği zaman, 1989 ve 2000 yılları arasında, Türkiye toplamına olan maksimum oranlar sırasıyla; Gaziantep, Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinde gözlenmektedir. Diğer taraftan, 2001 itibariyle ilgili oran değişimleri incelendiğinde ise, Gaziantep iline ait oranın düştüğü, Diyarbakır iline ait oranın değişmediği ve Şanlıurfa iline ait oranın yükseldiği görülmektedir. Bir diğer ifadeyle, kentsel ölçekte ortaya konulmuş bulunan veriler bağlamında 1987 ile 2001 yılları arasında öne çıkan iller sırasıyla Gaziantep, Diyarbakır ve Şanlıurfa ili olup, öne çıkan iller içerisinde ilgili süreç çerçevesindeki (1989-2001) değişimlerden gelişme kaydeden tek il ise Şanlıurfa olmuştur. Ek olarak, 1989 ile

2000 yılı arasındaki değişimler izlendiğinde, en düşük oran, Hakkari ili'nde gözlemlenmiş olup, ilgili yıllar içerisinde Hakkari ili'ne yönelik oransal bir değişme gözlenmemiştir. Şırnak ve Kilis illeri özelinde ise, 1989-2000 yılları arasındaki eksik veriler nedeniyle bütüncül bir değerlendirme yapılamamaktadır ilgili süreçler itibariyle.

Çizelge 4.15 : İstatistiki Bölge Birimi Sınıflamasına Göre Kişi Başına Düşen Gayri Safi Katma Değer (GSKD) Verileri (TL)

	TR	TR10	TRC1	TRC2	TRC3
	Türkiye	İstanbul	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	Şanlıurfa, Diyarbakır	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt
2004	7.307	11.375	3.835	3.404	2.653
Sıra		1	22	23	26
2005	8.338	12.818	4.504	3.736	3.348
Sıra		1	22	23	25
2006	9.632	14.859	5.086	4.172	4.128
Sıra		1	22	23	24
2007	10.744	16.799	5.403	4.441	4.426
Sıra		1	22	23	24
2008	12.020	18.689	5.888	4.770	4.882
Sıra		1	22	24	23
2009	12.000	18.300	6.063	5.220	5.482
Sıra		1	22	24	23
2010	13.406	20.149	7.372	6.255	6.805
Sıra		1	22	24	23
2011	15.500	23.247	8.303	7.179	7.862
Sıra		1	22	24	23

(Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2004;2011).

Tablo'dan da anlaşılacağı üzere, Türkiye genelinde kişi başına gayri safi katma değer değişimi, genel anlamda artış eğilimi göstermekle birlikte; 2009 yılında, 2008 yılına nazaran 20 TL'lik bir değer düşüşüyle azalma eğilimi göstermiştir. Buna karşın, Mardin,Batman,Şırnak,Siirt bölgesinde 2009 yılında, 2008 yılına nazaran %12,29 oranında bir artış söz konusu olmuştur. 2009 yılında Türkiye genelinde gözlemlenen bu düşüşün dönemin ekonomik krizinden kaynaklandığı aşınadır. Ancak bu dönemde bahse konu krizden ilgili tabloya göre en az Mardin, Batman, Şırnak, Siirt bölgesinden hissedildiği görülebilmektedir.

Ek olarak, ilgili süreç içerisinde (2004-2010), GAP kapsamındaki iller incelendiğinde, 2010 yılında bir önceki yıla göre değişim oranında, 2004 yılından itibaren (2004-2005 arasına referansla) neredeyse en yüksek oranın yakalandığı gözlemlenmiş olup, 2010 ve 2011 yıllarının ilgili artışlar bağlamında dikkat çekici oldukları görülmektedir.

Son olarak, ülke nüfusunun yaklaşık % 10'unu oluşturan GAP Bölgesi'nde kişi başına düşen Gayri Safi Katma Değer, maksimum değerini, Bölge içinde TRC1

(Gaziantep , Adıyaman, Kilis) Bölgesi’nde almaktadır. 2008 yılında kişi başına gelir, GAP Bölgesi’nde ülke genelinin yaklaşık üçte biri kadardır (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013). 2008-2009 yıllarında yaşanan ekonomik krizin ardından 2010 ve 2011 yıllarında gerek Türkiye genelinde gerekse de tabloda belirtilen ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içerisinde bulunan üç düzey-2 bölge genelinde de önceki yıla göre gayri safi katma değer tutarlarında artış eğilimi söz konusu olmuştur.

Üçüncü temel ölçüm parametresi olan temel işgücü verilerine gelince ise, veri erişimi kısıtı dolayısıyla 1990 ve 2000 yılları arasında bölge ölçeğindeki veriler, Türkiye’nin diğer bölgelerine kıyasla değerlendirilmiş bulunmaktadır.

Çizelge 4.16 : 1990 Yılı Bölgeler Bazında İstihdam Oranları

BÖLGELER	Bölgenin 12+	Bölgenin	Bölgenin
	Yaş Nüfus	İstihdam	İstihdamdaki
	İçindeki Payı	Oranı	Payı
Marmara	25.10%	51.70%	22.60%
Ege	14.20%	60.40%	15.00%
Akdeniz	12.30%	57.50%	12.30%
Orta Anadolu	17.80%	53.30%	16.60%
Karadeniz	14.40%	65.10%	16.40%
Doğu Anadolu	8.80%	64.20%	9.80%
Güneydoğu Anadolu	7.40%	56.50%	7.30%
Türkiye	100%	57.30% (ort.)	100%

(TUNALI, 2002).

Çizelge 4.17 : 2000 Yılı Bölgeler Bazında İstihdam Oranları

BÖLGELER	Bölgenin 15+	Bölgenin	Bölgenin
	Yaş Nüfus	İstihdam Oranı	İstihdamdaki Payı
	İçindeki Payı		
Marmara	28.40 %	43.60%	26.90%
Ege	14.30 %	46.40%	14.40%
Akdeniz	12.70 %	41.30%	11.40%
Orta Anadolu	17.30 %	41.00%	15.40%
Karadeniz	12.00 %	62.00%	16.20%
Doğu Anadolu	7.30 %	47.50%	7.50%
Güneydoğu Anadolu	8.10 %	46.10%	8.20%
Türkiye	100 %	46.00% (Ort.)	100%

(TUNALI, 2002).

Yukarıdaki iki tablodan da takip edilebileceği üzere, 1990 yılı istihdam oranı %56,5 ‘tir, Öte yandan 2000 yılındaki istihdam oranı ise, %46,1 düzeyindedir. Görüldüğü üzere, GAP Master Planı Süreci içerisinde Bölge ölçeğinde 1990-2000 yılları arasında istihdam oranı % 10,4 düzeyinde azalmıştır. Söz konusu dönemdeki iller itibariyle işgücü verilerine ise erişilememiştir. Ek olarak, istihdam verilerinde hem 1990 hem de 2000 yıllarına işaret maksimum değerler Marmara Bölgesi’ne ait iken,

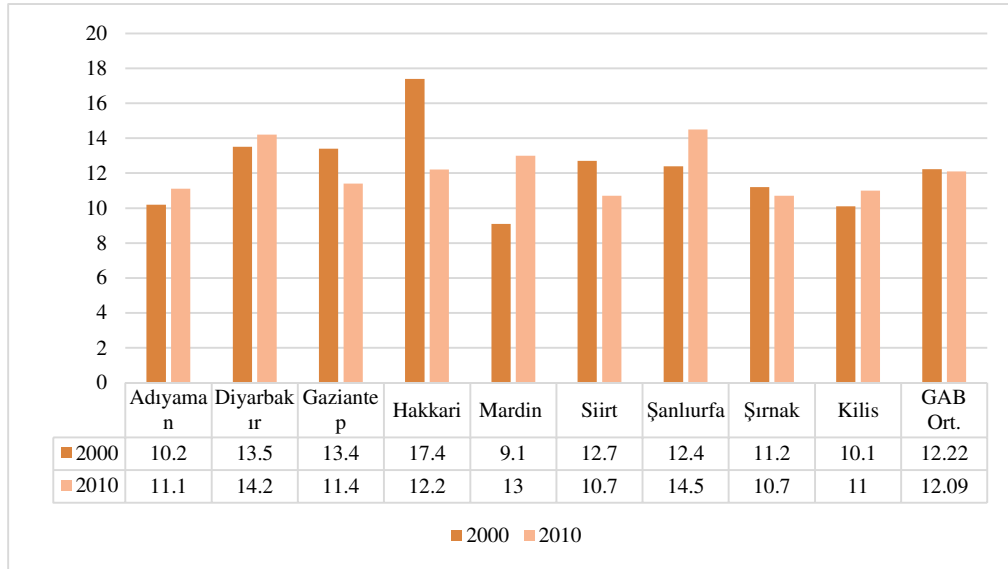
iki dönem içerisinde de Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesi en geride duran eğilim sergilemişlerdir. Sonuç olarak, ilgili dönem içerisinde, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin istihdam oranları değişimi izlendiğinde, toplamda %18,4'lük istihdam oranı azalışı ile (1990-2000 arası), Bölgesel ölçekte olumsuz bir eğilimin söz konusu olduğu söylenebilir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne yönelik olarak, iller bazındaki temel işgücü göstergelerinden 'işsizlik oranları' açısından 2000 ve 2010 yılları karşılaştırması ise aşağıdaki çizelge üzerinden izlenebilmektedir.

Çizelge 4.18 : 2000-2010 yılları arasındaki işsizlik oranları karşılaştırması.

	2000	2010
Adıyaman	10,2	11,1
Diyarbakır	13,5	14,2
Gaziantep	13,4	11,4
Hakkari	17,4	12,2
Mardin	9,1	13
Siirt	12,7	10,7
Şanlıurfa	12,4	14,5
Şırnak	11,2	10,7
Kilis	10,1	11
GAB	12,22	12,08

(Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2000;2010).

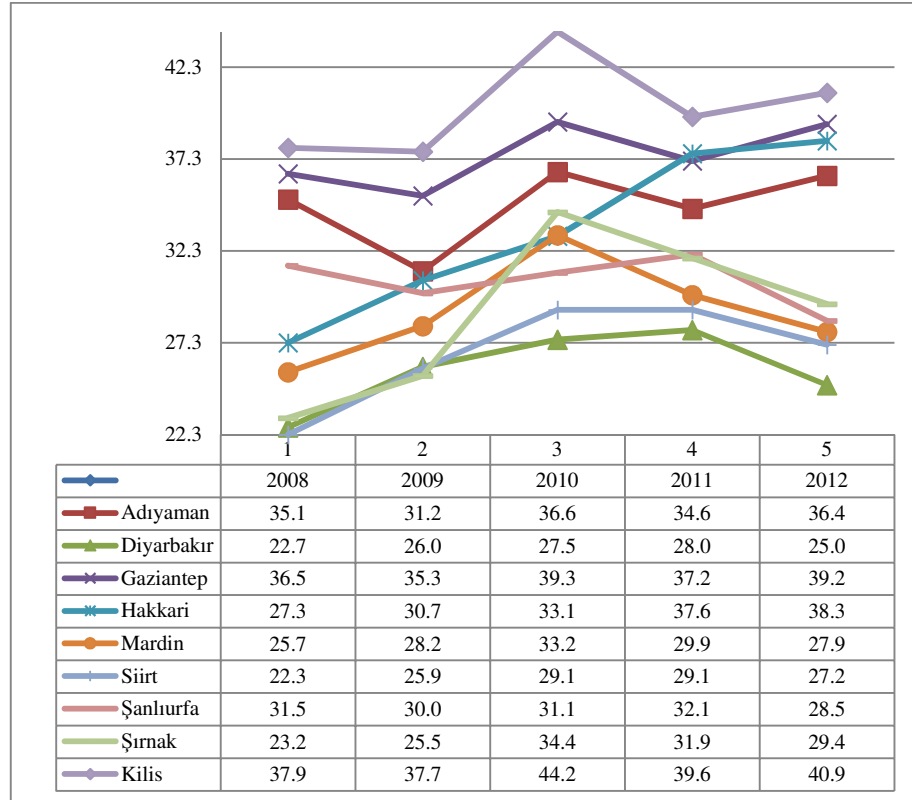

Şekil 4.4 : 2000-2010 yılları arasındaki işsizlik oranları karşılaştırması (Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2000;2010).

Yukarıdaki tablo ve grafikten de görülebileceği üzere, Bölge'de 2000 ve 2010 yılları arasındaki değişim eğilimleri incelendiği zaman, 2000 yılında ortalama % 12,2 düzeyinde olan işsizlik oranı, 2010 yılı itibariyle %12,08'e düşmüş olduğu

görülmektedir. Öte yandan, Türkiye genelinde ise 2000 yılında % 6.5 olan işsizlik oranı, 2010 yılında % 11.9'a yükselmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2000;2010). Bir diğer ifadeyle, ilgili dönem içerisinde Türkiye'deki işsizlik oranı ciddi bir oranda artmış olmasına rağmen, Bölge ortalamasının altında kalmıştır. Ek olarak, ilgili dönem itibariyle, Hakkari ve Siirt illeri, işsizlik oranı en yüksek derecede azalan avantajlı iller olarak öne çıkmış bulunmaktadır. Öte yandan, 2000 yılında Hakkari ili, %17,4'lük işsizlik oranı ile, görece en yüksek işsizlik oranının gözlendiği il olmuştur ilgili dönem itibariyle. 2010 yılında ise sırasıyla; % 14.5, % 14.2 ve % 12.2 işsizlik oranları ile Şanlıurfa, Diyarbakır ve Hakkari illeri dikkatleri çekmiştir. Bir diğer ifadeyle, 2000 yılında en yüksek işsizlik oranına sahip olan Hakkari ili, 2010 yılı itibariyle yerini sırasıyla Şanlıurfa ve Diyarbakır'a bırakmıştır.

Öte yandan, 2008 ve 2012 yılları arasındaki Bölge illeri bazında istihdam oranı verileri aşağıdaki grafikten izlenebileceği gibidir.

Şekil 4.5 : GAP Eylem Planı çerçevesindeki (2008-2012) istihdam değişim eğilimi (Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2008;2012).

2008-2012 yılları arası irdelendiği zaman, 2008 yılında en yüksek istihdam oranları sırasıyla; %37.9, %36.5 ve % 35.1 oranlarıyla Kilis, Gaziantep ve Adıyaman illerine aittir. Diğer yandan, ilgili yıl içerisindeki en düşük istihdam oranları ise sırasıyla; %

22.3, %% 22.7 ve % 23.2 ile Siirt, Diyarbakır ve Şırnak illerine aittir. 2012 yılına gelindiğinde ise, en yüksek istihdam oranı %40,9 ile Kilis'te, ikinci olarak ise, % 38,3 ile Hakkari'de gözlenmiştir. 2012 yılı içerisinde Bölge içerisinde en düşük istihdam oranlarına sahip olan iki il ise sırasıyla; %25.0 ve %27.2 oranları ile Diyarbakır ve Siirt'tir. Bölgedeki istihdam oranı ise 2008'den 2012'ye doğru % 29,13'ten %32,53'e yükselmiş bulunmaktadır. Diğer taraftan Türkiye'de ise istihdam oranı 2008 yılında % 41.7'den 2012 yılında %45.4'e yükselmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2008;2012). Bir diğer deyişle, gerek istihdam değerleri açısından gerekse de istihdam oranlarının ilgili yıllar itibariyle değişimi açısından, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye ortalamasının oldukça gerisinde ilerliyor olmaktadır.

GAP süreçleri itibariyle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme eğilimlerinin incelenmesi çalışmasının son ayağında ise sırasıyla; 1996, 2003 ve 2012 yıllarına yönelik olarak Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından ortaya konulan, illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması çalışmaları (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013; Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2003; Dinçer, 1996) üzerinden, Bölge illerinin ilgili süreçler itibariyle sıralamalarındaki değişimler incelenmiştir.

İlgili çalışmalardan 1996 ve 2003 yılları arasındaki Bölge illerinin sosyoekonomik gelişmişlik sıralamalarındaki değişimler sırasıyla aşağıdaki maddeler halinde belirtildiği şekliyle olmuştur (Dinçer, 1996; Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2003; Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği (USİAD), 2008);

- 1996 yılında Türkiye sıralamasında 61. olan Adıyaman, 2003 yılında 65. olmuştur.
- 1996 yılında 57. sırada bulunan Diyarbakır 63'üncülüğe inerken,
- Mardin 66. sıradan 72'ye gerilemiştir.
- 1996 yılında Türkiye 68'incisi olan Siirt, 2003'te 73. sıraya,
- Tarımsal sulamanın başladığı 1996 yılında 59. olan Şanlıurfa 68. sıraya düşmüştür.
- Batman 65. sıradan 70'e gerilerken,
- 75. sırada bulunan Şırnak 78. sıraya düşmüştür.

- 1996 yılında Gaziantep'e bağılı ilçe olan Kilis, 2003 yılında Türkiye illeri arasında 54. sırada kendine yer bulmuştur.
- Güneydoğu illerinin sosyoekonomik açıdan 4 ila 9 basamak arasında gerilemesine rağmen bölgede yıldızı parlayan tek il Gaziantep olmuş, DPT verilerine göre 1996 yılında Türkiye 25'incisi olan Gaziantep, 2003 yılında 20'nciliğe yükselmiştir (Dinçer, 1996; Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2003; Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği (USİAD), 2008).

DPT'nin sırasıyla 1996 ve 2003 yıllarında ortaya koyduğu çalışmalarda kullanılan, toplamda on adet, temel göstergeler sırasıyla; 'demografik', 'istihdam', 'eğitim', 'sağlık', 'sanayi', 'tarım', 'inşaat', 'mali', 'altyapı' ve 'diğer refah' göstergeler şeklinde ortaya konulmuştur (Dinçer, 1996; Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2003). Diğer yandan, 2012'de yayınlanan çalışmada ise, söz konusu temel başlıklara ek olarak sırasıyla; 'rekabetçi ve yenilikçi kapasite göstergeleri', 'erişilebilirlik göstergeleri' ve 'yaşam kalitesi göstergeleri' olmak üzere üç yeni düzlem eklenmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013). İlgili temel başlıklar üzerinden ise 1996, 2003 ve 2012 yılları için sırasıyla; 32, 58 ve 61 adet değişken tanımlanmış olup, ilgili üç araştırma çerçevesinde de, temel bileşenler yöntemi kullanılmıştır (Dinçer, 1996; Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2003; T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013). Ek olarak, ilgili temel başlıklar üzerinden ortaya konulan temel değişkenler ise, kişi başı formatında düzenlenmiş ve ilgili format üzerinden analiz edilmiştir ki, nüfus değişimi dinamikleri üzerinden birtakım şaşırtıcı sonuçlar elde edilmiştir. Bir diğer ifadeyle, kaydadeğer bir sosyoekonomik gelişme eğilimi göstermemiş olan bazı illerde, ilgili çalışmalar sonucunda sosyo ekonomik gelişmişlik indeksi sıralamalarına yönelik ilerlemeler gözlenmiştir ki, ilgili ilerlemelerin, daha çok kişi başına düşen göstergeler üzerinden analizlerin yapılmış olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir (Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2003). Örneğin, 1996 yılından 2003 yılına doğru yapılan değişim irdelemelerinde, Bolu'nun sıralamasındaki ilerlemenin Düzce ilçesinin ilgili süreç içerisinde ayrı bir il statüsü kazanması, Adana sıralamasındaki ilerlemenin Osmaniye ilçesinin ilgili süreç çerçevesinde ayrı bir il statüsü kazanması ve son olarak Gaziantep ilindeki sıralama değişiminin, Kilis ilçesinin ayrı bir il statüsü kazanmış olması gösterilebiliyor olmaktadır ki, ilgili illere bağılı ilçelerin il statüsü kazanmaları ile birlikte, söz konusu iller (Bolu, Adana, ve Gaziantep) bazındaki nüfusların somut bir şekilde azalması; dolayısıyla, gerçek bir

sosyoekonomik gelişiminin kaydedilmiş olması durumundan farklı olarak kişi başı göstergelerde iyileşme gözlenmesi söz konusu olmuştur (Dinçer, 1996; Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2003).

1966 yılından itibaren Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından geliştirilen sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması çalışmalarının veri seti ve yöntemsel çerçeve farklılıklarından ötürü, zaman seriler üzerinden karşılaştırmalı analizlerin yapılması olanağı oldukça kısıtlı olduğu görülmektedir (Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2003). Öte yandan ise, gerek veri seti benzerliği ve tutarlılığı, gerekse de yöntemsel çerçeve uyumluluğu dolayısıyla aynı durum, 1996, 2003 ve 2012 yıllarına yönelik ortaya konulmuş olan çalışmalar için geçerli olmayıp, ilgili çalışmalar itibariyle ortaya konulan, iller bazındaki sosyo ekonomik gelişmişlik sıralaması değişimleri, geliştirilen indeks değerlerinden ziyade, Türkiye sıralamaları bağlamında, karşılaştırmalı olarak irdelenebilmektedir.

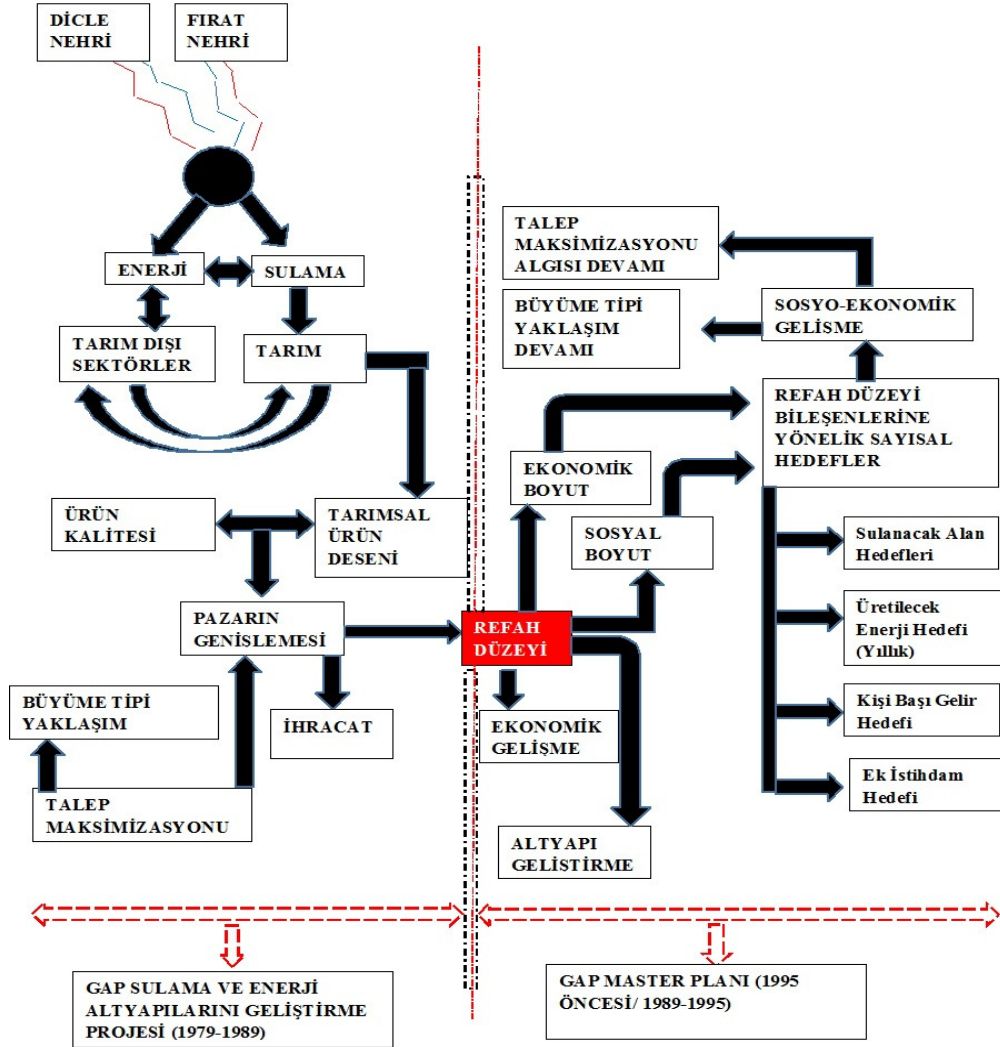
Sonuç olarak, Bölge illerinin, Türkiye içerisindeki sosyo ekonomik gelişmişlik sıralaması incelemesinde, Gaziantep ili hariç, tüm Bölge illerinin 1996'dan 2003'e kadar olan süreçte ciddi bir şekilde gerilediği görülmektedir.

Türkiye illerinin sosyo ekonomik gelişmişlik sıralaması çalışmasının 212'de revize edilmesi üzerine, ilgili yıl verilerinin (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013), 2003 yılı sonuçlarına kıyasla sergilediği değişimler incelendiğinde; Gaziantep 2003'te 20. Sıradayken 2013'te 30. Sıraya; Kilis 54. Sıradayken 2013'te 63. Sıraya, Adıyaman 65. Sıradayken 2013'te 66.sıraya; Diyarbakır 63. Sıradayken 2013'te 67.sıraya; Şanlıurfa 68. Sıradayken 2013'te 70. Sıraya Mardin 72. Sıradayken 2013'te 74. Sıraya Şırnak78. Sırada kalmaya devam etmiş olup, Hakkari, 80.sırada 2013'te yerini almıştır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013). Görüleceği üzere, 2012 yılına yönelik yayınlanan çalışmadaki sıralamalardan hareketle, 2003'ten 2012'ye Bölge'nin tüm illerinin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamalarının gerilemiş olduğu görülmektedir.

4.4 Analiz Bulguları ve Değerlendirme

Çalışmanın analiz kısmında ilkin, her bir GAP süreci çerçevesinde, ileri sürülen temel hedef ve stratejiler itibariyle diğer süreçlerle ne tür benzerlik ve farklılıkların olduğu ve ilgili GAP süreçlerinin, bir bütün olarak nasıl tanımlanabildiği incelemesi yapılmıştır. Süreçlerin bir bütün halinde okunup tanımlanması ve ilgili süreçlerin

birbirleriyle olan farklılık ve benzerliklerin daha açık bir şekilde anlaşılabilmesi adına, ilgili tüm söylem analizlerinin çıktısı niteliğinde olan aşağıdaki diyagramlar üretilmiştir.

Şekil 4.6 : GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi (1979-1989)'dan, 1995 Yılı Öncesi GAP Master Planı'na (1989-1995) Dönüşüm Süreci ve Süreçler Arası Temel Farklılıklar

İlgili tüm değerlendirmeler ışığında, GAP Gelişme Süreçlerinin tamamına, bir bütün olarak tanım getirmek gerekirse ilkin, söz konusu otuz üç yıllık sürecin (1979-2012), birbiri içine geçmiş ve aynı zamanda bir bütünün parçası niteliğindeki her bir sürecin, kendisinden öncekinin gelişmiş bir devamı niteliğine sahip olması özelliği söz konusu olmaktadır. İkinci olarak ise, her bir sürecin hedef yılının, kendisinden sonraki sürecin başlangıç yılı ile çakışık durumda olması durumu gözlenmiştir. Dolayısıyla, birbirinden farklı dört temel sürecin, söz konusu süreçlerden bir sonrakinin bir öncekine eklenerek ilerlediği ve her bir sürecin, bir öncekinin

gelişmiş bir versiyonu olduğu, ortak temel amacın ise, Güneydoğu Anadolu Bölge'sinde sosyoekonomik gelişmişlik düzeyinin ilerletilmesi olduğu anlaşılan, bütüncül bir süreç tanımı yapılabilmektedir.

Ek olarak, ilgili GAP süreçlerinin teorik çerçeve sorgulamalarının bütünsel bir çerçevede ortaya konulabilmesi adına, ilgili süreçler sırasıyla; 'Bölgesel Gelişme ve Ekonomik Büyüme Tanımları', 'Metodolojik Yaklaşım', 'Bölge Ölçeğine Mekansal Yaklaşım', 'Kavramsal Çerçeveler' ve 'Temel Ölçüm Parametreleri' olmak üzere beş düzlem üzerinden karşılaştırılmıştır. Böylelikle, ilgili süreçlerin ne tür bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme teorik çerçevelerine işaret ettiğinin sorgulanabileceği altlık oluşturulmuş bulunmaktadır. 'GAP Süreçleri Sentetik Değerlendirme Tablosunda' ortaya konulan saptamaların, hatırlanacağı üzere çalışmanın 'Teorik Çerçeve' bölümünde birbirinden farklı dört farklı bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme teorik çerçevesinin aynı beş temel başlık üzerinden değerlendirmesi ile karşılaştırıldığında sırasıyla aşağıdaki benzerlikler tespit edilmiştir;

- GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi süreci (1979-), büyük oranda 'Ekonomik Temel Teorisi' çerçevesine,
- GAP Master Planı süreci (1989-2005), iki farklı doku sergileyen yapısı ve ilgili temel karşılaştırma başlıkları üzerinden ortaya konulan tespitler ışığında, 1995 öncesindeki süreçte (1989-1995) büyük oranda 'Gelişme Aşamaları Teorisi' çerçevesine, 1995 sonrasında (1995-2005) ise 'Gelişme Aşamaları Teorisi ve Büyüme Kutupları Teorisi' çerçevelerine,
- GAP Bölge Kalkınma Planı süreci (2002-2010), yüksek oranda 'Büyüme Kutupları Teorisi' çerçevesine ve
- GAP Eylem Planı süreci (2008-2012) ise, büyük oranda 'Merkez-Çeper Teorisi' (Kutuplaşmış Gelişme Teori Gurubu) çerçevesine

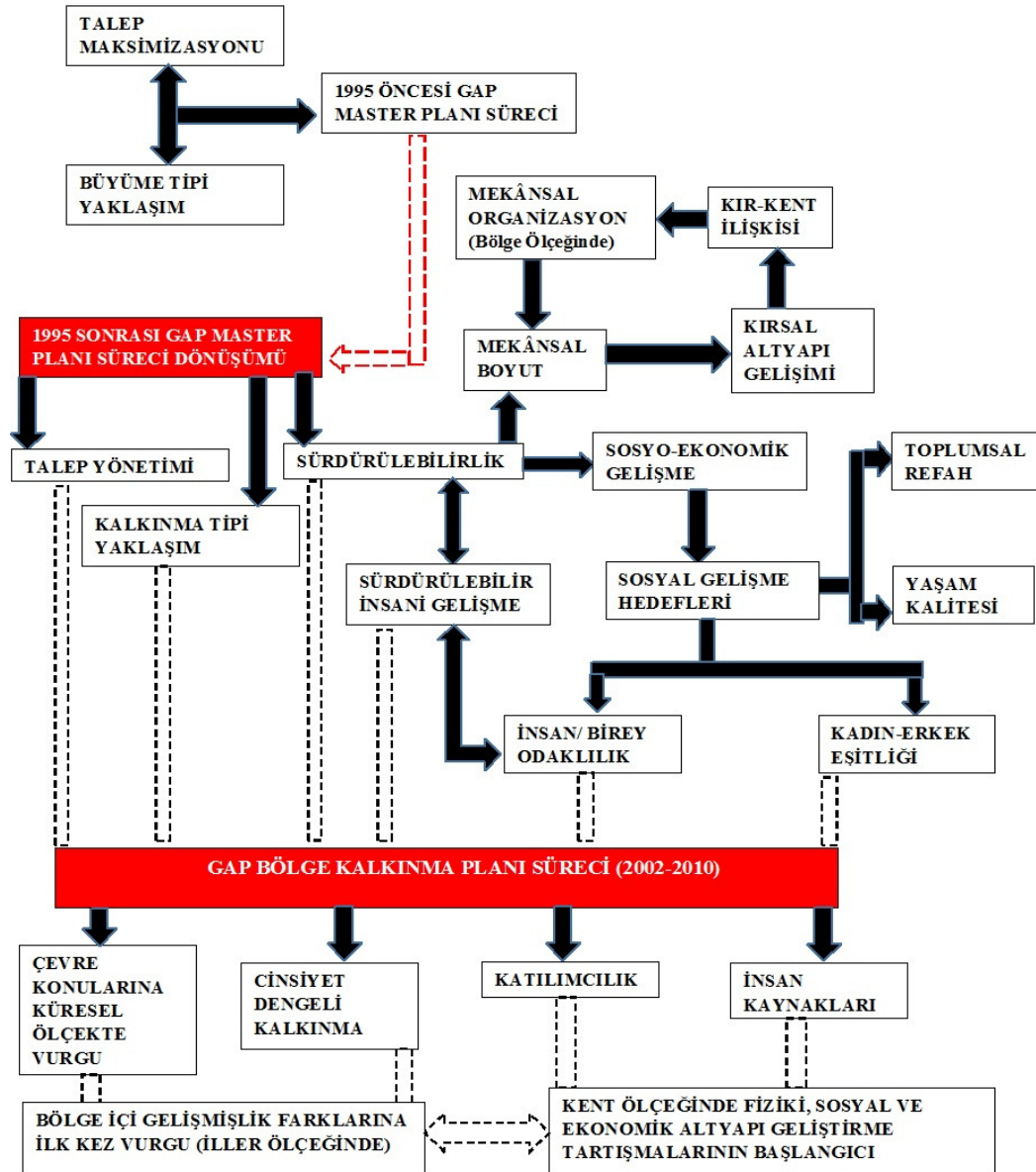
benzerlik göstermiş olup (**Çizelge 2.1 ve 4.1**) ilgili tespitlerin ayrı bir kapsamlı çalışma üzerinden ele alınması, önemli ve ilgi çekici olacaktır.

'GAP Süreçleri Analizleri' bölümünde ikinci olarak, her bir GAP süreci çerçevesinde ileri sürülen temel hedeflerin gerçekleşme düzeyleri incelenmiştir. Bu bağlamda, ilgili her bir GAP süreci çerçevesinde ileri sürülen temel hedeflere yönelik olarak performans göstergeleri tanımlanmış ve ilgili performans göstergeleri

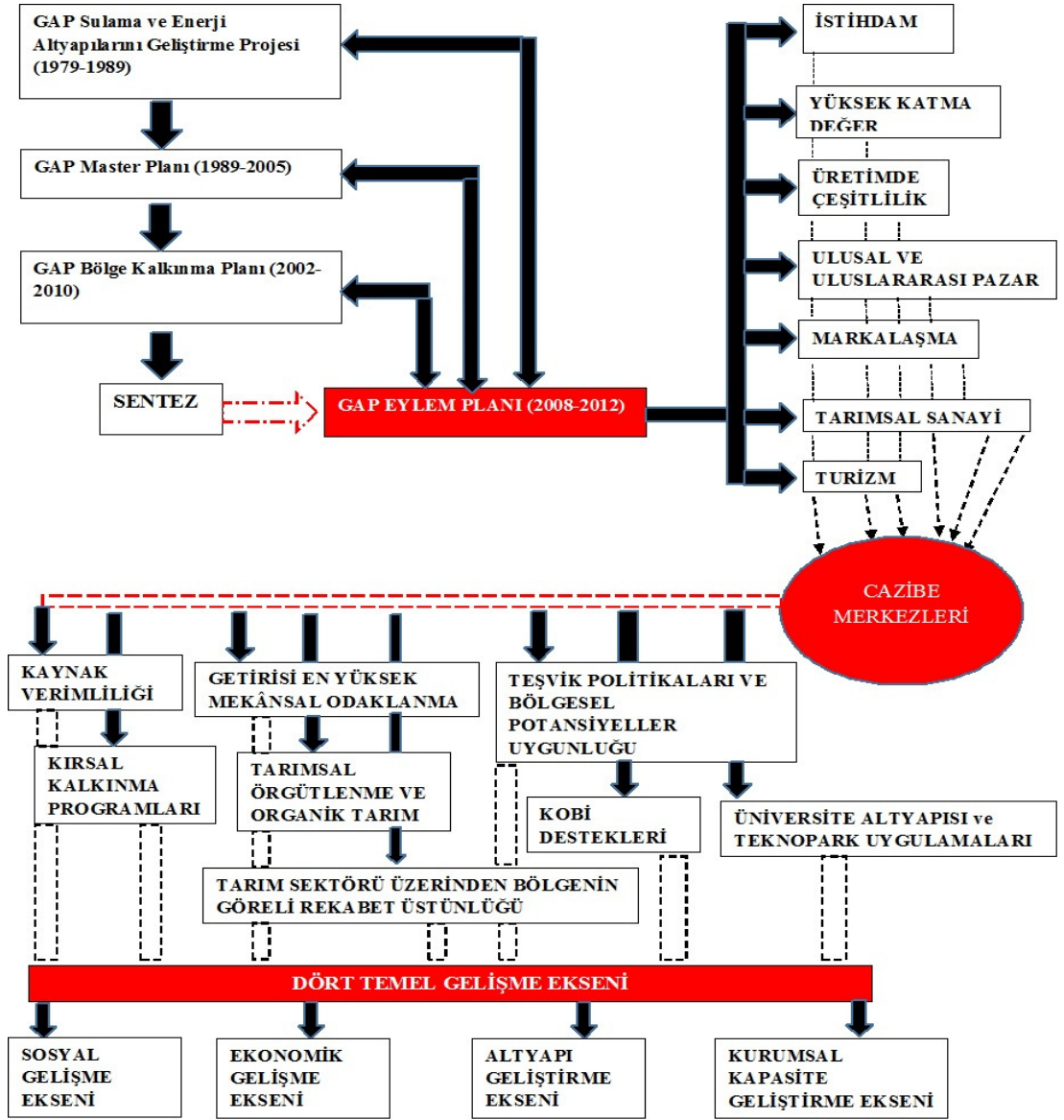
üzerinden ise, gerçekleşme düzeyleri ortaya konulmuştur her bir temel hedef itibarıyla.

Söz konusu düzlemdeki bulgular özetlenecek olursa, ilgili temel hedefler, GAP Eylem Planı öncesi ve sonrası olarak iki ana grupta incelenebilmektedir. GAP Eylem Planı öncesinde ileri sürülen temel hedefler; ‘sulama altyapısını geliştirmeye yönelik hedefler’, ‘enerji altyapılarını geliştirmeye yönelik hedefler’ ve ‘sosyoekonomik gelişmenin sağlanmasına yönelik hedefler’ olmak üzere üç ana grup altında değerlendirilebilmektedir.

GAP Eylem Planı öncesindeki süreçler itibarıyla, GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi kapsamında, ‘sulama altyapısını geliştirmeye yönelik hedefler’ grubunda ileri sürülen, bir milyon sekiz yüz yirmi iki bin hektar alanın sulanması hedefinin yalnızca % 24’ü gerçekleştirilmiştir. İlgili sürecin, ‘enerji altyapılarını geliştirmeye yönelik hedefler’ olarak ortaya konulan çerçevelerin ise gerçekleşme oranları sırasıyla % 66 ve % 74 düzeylerindedir. GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi çerçevesinde ileri sürülen hedeflerin gerçekleşme düzeyi bulgularından hareketle ise, sulama projelerinin, enerji projelerine kıyasla oldukça yavaş ilerlediği çıkarımına varılmaktadır. Temel hedeflerin gruplanmasındaki üçüncü düzlem olan ‘sosyoekonomik gelişimin sağlanması’ noktasında ise, ilgili GAP süreci itibarıyla belirgin bir hedef ortaya konulmamıştır.

Şekil 4.7 : 1995 Yılı Sonrası GAP Master Planı'ndan (1995-2005), GAP Bölge Kalkınma Planı'na (2002-2010) Dönüşüm Süreci ve Süreçler Arası Temel Farklılıklar

Şekil 4.8 : Önceki Üç Temel GAP Gelişim Sürecinin Sentezi
 Niteliğindeki GAP Eylem Planı Süreci (2008-2012) Çerçevesindeki
 Temel Kavramsal Çerçeveler ve Gelişme Eksenleri

İkinci olarak, GAP Master Planı sürecinde, ‘sulama altyapısını geliştirmeye yönelik hedefler’ grubunda ortaya konulmuş olan hedefin gerçekleşme oranı, % 25,1 olarak hesaplanmıştır. Öte yandan, ‘enerji altyapılarını geliştirmeye yönelik hedefler’ bağlamındaki gerçekleşme düzeyleri ise, % 78,1 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla, bir önceki süreçte % 10’lar düzeyinde olan sulama altyapısının geliştirilmesine yönelik hedeflerin gerçekleşme oranı, GAP Master Planı süreci itibarıyla % 20’ler düzeyine yükselmiştir. Ek olarak, bir önceki dönemde, enerji projelerinin gerçekleşme oranı olan % 74 düzeyi, Master Plan süreci itibarıyla % 78 düzeyine yükselmiştir.

Diğer taraftan, GAP Master Plan sürecinde, ‘gelir düzeyi’ değişkeni üzerinden ortaya konulmuş olan hedeflerin gerçekleşme düzeyleri sırasıyla; % 24,9 ve % 23,9 şeklinde hesaplanmıştır. İlgili değişken üzerinden GAP Bölge Kalkınma Planı üzerinden tanımlanan hedeflerin gerçekleşme düzeyleri ise, bir önceki sürece kıyasla yüksek düzeyler olan, sırasıyla; %33, % 28 ve % 81,4 şeklinde olduğu tespit edilmiştir.

İstihdam değişkenine yönelik ortaya konulmuş bulunan temel hedeflerin ilgili GAP süreçleri itibariyle gerçekleşme oranları gözlemi ise dikkat çekicidir. GAP Master Planı çerçevesinde ortaya konulmuş olan ‘istihdamın arttırılmasına yönelik temel hedefin’ gerçekleşme oranı % 67 iken, GAP Bölge Kalkınma Planı süreci çerçevesinde ileri sürülen ilgili değişkene yönelik hedefin gerçekleşme düzeyi ise % 52,85 olarak tespit edilmiştir. Bir diğer ifadeyle, GAP Master Planı itibariyle istihdam olanaklarının arttırılmasına yönelik girişimler, yerini gelir düzeyinin ve Bölge nüfusunun arttırılmasına bırakmıştır.

GAP Eylem Planı itibariyle; ‘sosyal gelişimin sağlanması’, ‘ekonomik gelişimin sağlanması’, ‘altyapı gelişiminin sağlanması’ ve ‘kurumsal kapasitenin geliştirilmesi’ şeklindeki dört temel gelişme eksenini üzerinden ortaya konulan temel hedeflerin gerçekleşme düzeyleri incelemesindeki ilk düzlem, ‘sosyal gelişimin sağlanması’ ekseninin ‘eğitim’ ayağında tanımlanmış olan hedeflerdir. Burada, söz konusu temel hedeflerin gerçekleşme oranlarının ortalaması % 38,71 olarak hesaplanmıştır.

GAP Eylem Planı sürecinde ikinci olarak, ‘sosyal gelişimin sağlanması’ ekseninin ‘sağlık’ ayağındaki temel hedeflerin gerçekleşme oranları ortalamasının ise, %94,5 gibi yüksek bir değere işaret ettiği görülmüştür.

GAP Eylem Planı sürecinde ‘altyapının geliştirilmesi’ eksenini içerisinde ‘sulama projelerinin’ fiziki gerçekleşme durumları incelemesine gelince ise, ortalama % 77,75 oranındaki fiziki gerçekleşme düzeyi belirlenmiş bulunmaktadır söz konusu on dokuz baraj inşaatının fiziki gerçekleşme durumları incelemesinde.

Enerji projelerine yönelik ortaya konulan hedeflere gelince ise, GAP Eylem Planı süreci itibariyle, önceki dönemlerdeki gözlemlere benzer bir şekilde % 70’ler düzeyinde devam ettiği görülmüştür. Böylelikle, GAP Gelişme süreçleri boyunca (2012’ye doğru), ilk başlarda sulama projelerine kıyasla oldukça yüksek düzeylerde seyreden enerji projelerine verilen önem, GAP Eylem Planı süreci itibariyle sulama

projelerinin görece daha ön plana çıktığı bir yaklaşıma dönüşmüş olduğu söylenebilir.

GAP Eylem Planı Altyapının geliştirilmesi eksenindeki 'ulaşım' ayağında ortaya konulan temel hedeflerin gerçekleşme düzeyi ortalaması ise % 96,5 gibi oldukça yüksek bir değer olarak hesaplanmıştır. Bir diğer ifadeyle, GAP Eylem Planı çerçevesinde, Bölge'deki karayolu ağının geliştirilmesine yönelik olan hedeflerin tamamına yakının gerçekleştirilmiş olduğu görülmüştür.

GAP Eylem Planı süreci içerisinde, Altyapının geliştirilmesi ekseninin, konut ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik ileri sürülen temel hedefler düzleminde ise, Toplu Konut İdaresi (TOKİ) tarafından 2008-2012 dönemi itibariyle yapılması planlanan otuz iki bin altı yüz elli üç adet konutun, sekiz bin yedi yüz yetmiş bir adetinin tamamlanmış olduğu anlaşılmış olup, ilgili gerçekleşme düzeyinin yaklaşık % 27 olduğu görülmektedir.

GAP Eylem Planı itibariyle ortaya konulmuş olan 'kurumsal kapasitenin geliştirilmesi' eksenindeki temel hedefler olan 'Bölge'de kalkınma ajanslarının kurulması' hedefinde ise, gerçekleşme oranları % 100 olarak görülmüş bulunmaktadır.

GAP süreçleri itibariyle ileri sürülen temel hedeflerin gerçekleşme düzeyleri analizi çalışmasını takiben, üçüncü olarak ise, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki gelişimin GAP süreçleri içerisindeki değişiminin izlenebilmesi adına, çalışmanın önceki bölümlerinde de değinildiği üzere, temel üç ölçüm parametresi olan 'nüfus', 'gelir' ve 'işgücü' verileri, gerek Bölge ölçeğinde gerekse Bölge illeri ölçeğinde, incelenmiştir.

İlgili değerlendirmeler kapsamında ilk olarak, 1980 yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesi toplam nüfusu, 3 733 578 olarak hesaplanmış olmasının yanında , 1990 yılı itibariyle Bölge'nin toplam nüfusu 4 440 913 şeklinde olmuştur. Bir diğer ifadeyle, ilgili yıllar arasındaki nüfus artış oranı yıllık ortalama % 2,52 şeklinde gözlemlenmiştir. Öte yandan, söz konusu süreç içerisinde öne çıkan iller nüfus bakımından incelendiğinde, Şanlıurfa ilinin 1980 ve 1990 yılları arasındaki nüfus artış oranının %1,661 ve Adıyaman ilinin ise %1,421 şeklinde olduğu söz konusu iki ilin, Bölge'deki ilgili iki yıl arasındaki oranın (%1,309) üstünde artış eğilimleri sergilemiş oldukları görülmektedir. Bir diğer deyişle, ilgili süreç itibariyle Bölge

ortalamlarına kıyasla nüfus bakımından önce çıkan iki il, sırasıyla Şanlıurfa ve Adıyaman olmuştur. Söz konusu gözlem bağlamında en az oranda (1980 ve 1990 yılları arasındaki nüfus oranları) artış eğilimi sergileyen il ise % 0,5464 ile Siirt olmuştur.

Diğer taraftan, ilgili yıllar itibariyle, Türkiye nüfusu incelendiğinde ise, 44 736 957'den 56 473 035' e yükselmiş olup (Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), 2014; Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 1980;2000), ilgili artış oranı % 2,62 değerini işaret etmektedir. Sonuç olarak, Bölge'deki yıllık nüfus artış oranı, ilgili süreç (1980-1990) itibariyle, Türkiye ortalamasının altında kalmıştır.

İkinci olarak, Mardin ve Siirt özellikle 1985 yılını izleyen süreç itibariyle nüfus kaybeden bir eğilim göstermiş olup, Şanlıurfa ve Adıyaman illeri ise, nüfus artışı bakımından, söz konusu süreçte bölgedeki diğer illere kıyasla öne çıkan bir eğilim sergilemiş bulunmaktadır.

Üçüncü olarak, 1990-2000 yılları Bölgesel nüfus değişimi eğilimi incelendiğinde ise, yıllık ortalama %2,76'lık bir artış eğilim oranı ile, ilgili yıllar itibariyle, Türkiye'deki ortalama yıllık nüfus artış oranı olan % 2.0 değerinin üzerinde seyreden olumlu bir izlenim sergilemiştir Güneydoğu Anadolu Bölgesi.

Dördüncü olarak, 2007 ve 2012 yılları arasında adrese dayalı nüfus kayıt sistemi (ADNKS) verileri incelendiğinde, Bölge ortalamalarının üzerindeki en yüksek yıllık nüfus artış oranı bakımından öne çıkan il, Şanlıurfa olmuştur. Şanlıurfa'yı ise Gaziantep ili takip etmiştir. En az nüfus artış oranı ise, Adıyaman'da gözlemlenmiştir. Bölgedeki yıllık ortalama nüfus artış oranı ise, %2,07 olarak hesaplanmış olup, Bölge nüfusunun Türkiye toplam nüfusuna oranı 2007 ve 2012 yılları arasında %9.80'den % 10.52'ye yükselmiştir.

Beşinci olarak, Güneydoğu Anadolu Bölgesi genelinde GSYH düzeyinin Türkiye toplamına oranı, 1987 ile 1990 yılları arasında % 4.9'dan %5.1'e yükselmiş olup, 2000 yılında %4.8'e gerilemiş ve 2001'de tekrardan %5.1'e yükselmiştir. Öte yandan iller bazındaki değerler incelendiği zaman, 1989 ve 2000 yılları arasında, Türkiye toplamına olan maksimum oranlar sırasıyla; Gaziantep, Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinde gözlenmektedir. Diğer taraftan, 2001 itibariyle ilgili oran değişimleri

incelendiğinde ise, Gaziantep iline ait oranın düştüğü, Diyarbakır iline ait oranın değişmediği ve Şanlıurfa iline ait oranın yükseldiği görülmektedir.

Altıncı olarak, Türkiye genelinde kişi başına gayri safi katma değer değişimi, genel anlamda artış eğilimi göstermekle birlikte; 2009 yılında, 2008 yılına nazaran 20 TL'lik bir değer düşüşüyle azalma eğilimi göstermiştir. Buna karşın, Mardin,Batman,Şırnak,Siirt bölgesinde 2009 yılında, 2008 yılına nazaran %12,29 oranında bir artış söz konusu olmuştur. 2009 yılında Türkiye genelinde gözlemlenen bu düşüşün dönemin ekonomik krizinden kaynaklandığı aşınadır. Ancak bu dönemde bahse konu krizden ilgili tabloya göre en az Mardin, Batman, Şırnak, Siirt bölgesinden hissedildiği görülebilmektedir.

Yedinci olarak, ülke nüfusunun yaklaşık % 10'unu oluşturan GAP Bölgesi'nde kişi başına düşen Gayri Safi Katma Değer, maksimum değerini, Bölge içinde TRC1 (Gaziantep , Adıyaman, Kilis) Bölgesi'nde almaktadır. 2008 yılında kişi başına gelir, GAP Bölgesi'nde ülke genelinin yaklaşık üçte biri kadardır (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013). 2008-2009 yıllarında yaşanan ekonomik krizin ardından 2010 ve 2011 yıllarında gerek Türkiye genelinde gerekse de Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içerisinde bulunan üç düzey-2 bölge genelinde de önceki yıla göre gayri safi katma değer tutarlarında artış eğilimi söz konusu olmuştur.

Üçüncü temel ölçüm parametresi olan temel işgücü verilerine gelince ise, veri erişimi kısıtı dolayısıyla 1990 ve 2000 yılları arasında bölge ölçeğindeki veriler, Türkiye'nin diğer bölgelerine kıyasla değerlendirilmiş bulunmaktadır (Bölge illeri ölçeğinde ilgili yıllara ait istihdam verilerine erişilememiştir).

İlgili temel ölçüm parametresi üzerinden ilkin, 1990 yılı istihdam oranının %56,5 olduğu, öte yandan 2000 yılındaki istihdam oranının ise, %46,1 düzeyinde olduğu görülmektedir. Anlaşılabacağı üzere, GAP Master Planı Süreci içerisinde Bölge ölçeğinde 1990-2000 yılları arasında istihdam oranı % 18,4 düzeyinde azalmıştır. Söz konusu dönemdeki iller itibariyle işgücü verilerine ise erişilememiştir. Ek olarak, istihdam verilerinde hem 1990 hem de 2000 yıllarına işaret maksimum değerler Marmara Bölgesi'ne ait iken, iki dönem içerisinde de Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesi en geride duran eğilim sergilemişlerdir. Sonuç olarak, ilgili dönem içerisinde, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin istihdam oranları değişimi

izlendiğinde, toplamda %18,4'lük istihdam oranı azalışı ile (1990-2000 arası), Bölgesel ölçekte olumsuz bir eğilimin söz konusu olduğu söylenebilir.

Temel işgücü parametreleri değerlendirmesinde ikinci olarak, Bölge'de 2000 ve 2010 yılları arasındaki değişim eğilimleri incelendiği zaman, 2000 yılında ortalama % 12,2 düzeyinde olan işsizlik oranı, 2010 yılı itibariyle %12,08'e düşmüştür. Öte yandan, Türkiye genelinde ise 2000 yılında % 6.5 olan işsizlik oranı, 2010 yılında % 11.9'a yükselmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2000;2010). Bir diğer ifadeyle, ilgili dönem içerisinde Türkiye'deki işsizlik oranı ciddi bir oranda artmış olmasına rağmen, Bölge ortalamasının altında kalmıştır.

Ek olarak, ilgili dönem itibariyle, Hakkari ve Siirt illeri, işsizlik oranı en yüksek derecede azalan avantajlı iller olarak öne çıkmış bulunmaktadır. Öte yandan, 2000 yılında Hakkari ili, %17,4'lük işsizlik oranı ile, görece en yüksek işsizlik oranının gözlendiği il olmuştur ilgili dönem itibariyle. 2010 yılında ise sırasıyla; % 14.5, % 14.2 ve % 12.2 işsizlik oranları ile Şanlıurfa, Diyarbakır ve Hakkari illeri dikkatleri çekmiştir. Bir diğer ifadeyle, 2000 yılında en yüksek işsizlik oranına sahip olan Hakkari ili, 2010 yılı itibariyle yerini sırasıyla Şanlıurfa ve Diyarbakır'a bırakmıştır.

Temel işgücü parametre değerlendirmelerinde son olarak, 2008-2012 yılları arası irdelendiği zaman, 2008 yılında en yüksek istihdam oranları sırasıyla; %37.9, %36.5 ve % 35.1 oranlarıyla Kilis, Gaziantep ve Adıyaman illerine aittir. Diğer yandan, ilgili yıl içerisinde en düşük istihdam oranları ise sırasıyla; % 22.3, % 22.7 ve % 23.2 ile Siirt, Diyarbakır ve Şırnak illerine aittir. 2012 yılına gelindiğinde ise, en yüksek istihdam oranı %40,9 ile Kilis'te, ikinci olarak ise, % 38,3 ile Hakkari'de gözlenmiştir. 2012 yılı içerisinde Bölge içerisinde en düşük istihdam oranlarına sahip olan iki il ise sırasıyla; %25.0 ve %27.2 oranları ile Diyarbakır ve Siirt'tir. Bölgedeki istihdam oranı ise 2008'den 2012'ye doğru % 29,13'ten %32,53'e yükselmiş bulunmaktadır. Diğer taraftan Türkiye'de ise istihdam oranı 2008 yılında % 41.7'den 2012 yılında %45.4'e yükselmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2008;2012). Bir diğer deyişle, gerek istihdam değerleri açısından gerekse de istihdam oranlarının ilgili yıllar itibariyle değişimi açısından, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin, Türkiye ortalamasının oldukça gerisinde ilerlediği görülmektedir.

1979-2012 dönemi içerisinde GAB gelişimi incelemesinin son kısmında ise, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından geliştirilen ve yayınlanan sırasıyla; 1996, 2003

ve 2012 yıllarına yönelik ‘İllerin Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması’ çalışmalarında, Bölge illerinin sergilediği değişimler incelenmiştir.

İlgili incelemeler ışığında ilkin, Bölge illerinin, Türkiye içerisindeki sosyo ekonomik gelişmişlik sıralaması incelemesinde, Gaziantep ili hariç, tüm Bölge illerinin 1996’dan 2003’e kadar olan süreçte ciddi bir şekilde gerilediği görülmektedir. İkinci olarak ise, 2012 yılına yönelik yayınlanan çalışmadaki sıralamalardan hareketle, 2003’ten 2012’ye Bölge’nin tüm illerinin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamalarının gerilemiş olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, GAP süreçleri boyunca Bölge’ye yönelik sergilenen çabaların, Devlet Planlama Teşkilatı tarafından ortaya konulan sosyo ekonomik gelişmişlik incelemesi sonuçlarında iç açıcı gelişmeler doğurmadığı görülmektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Uzun yıllardır Türkiye'nin kanayan yarası niteliğindeki GAB'ndeki gerek sosyal problemler, gerekse de istihdam ve gelir düzeylerine yönelik göstergelerde pek de iç acıcı olmayan tablo, bölge halkının ivedilikle çözüm beklediği temel konular olarak yerini koruyor olmaktadır. Bu noktadan hareketle, gerek kalkınma ajanslarının kurulumu sonrasındaki girişimler, gerekse de ülkesel ve bölgesel ölçeklerdeki stratejik gelişme planlarındaki çabalar üzerinden Bölge'nin üç temel problemi olan; 'nüfus kaybı', 'ülkenin diğer bölgelerine kıyasla geride duran gelir düzeyi ortalamaları' ve 'istihdam olanaklarının yetersizliği' konularında ilerlemeler kaydedilmesi amaçlanmıştır. Bölge'de sosyo ekonomik gelişmenin başlatılması ve sürdürülmesi amacıyla ortaya konulan gayretlerin en kapsamlı ve en uzun soluklu olan projelerden biri olması itibariyle 'Güneydoğu Anadolu Projesi'nin, Bölge'deki gelişmişlik düzeyi eğilimlerini ne yönde etkilemiştir sorusu', üzerine dikkatlice çalışılması gereken önemli bir inceleme konusu haline gelmiştir. Bu noktadan hareketle, Bölge'de sosyoekonomik gelişmenin başlatılması ve sürdürülmesi adına 1979 yılından 2012'ye dek toplamda otuz üç yıllık bir süreç içerisinde, birbirinden farklı dört GAP süreci itibariyle, Bölge'de ne gibi değişim ve gelişimlerin yaşandığı incelemesinin kapsamlı bir şekilde yapılması temel amacından hareketle, söz konusu tez çalışması ortaya konulmuştur.

İlgili çalışmada, birbirinden farklı dört Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) süreci olan sırasıyla; 'GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi (1979-)', 'GAP Master Planı (1989-2005)', 'GAP Bölge Kalkınma Planı (2002-2010)' ve 'GAP Eylem Planı (2008-2012)' itibariyle, Bölge'deki sosyo ekonomik gelişmelerin izlenip değerlendirilmesi adına sırasıyla aşağıdaki maddelerde belirtilen temel sorular üzerinden çalışılmıştır;

- GAP süreçleri, toplamda yaklaşık otuz üç yıllık bir süreç (1979-2012) olarak, bir bütün halinde nasıl tanımlanabilir?
- Her bir süreç kapsamında ileri sürülen temel hedef ve stratejiler üzerinden, ilgili süreçler itibariyle ne tür teorik benzerlik ve farklılıklar gözlenmektedir?

- İlgili GAP süreçlerinden her biri özelinde ileri sürülen temel hedef ve stratejiler itibariyle ilgili süreçler, birbirinden farklı dört temel bölgesel gelişme teorileri olan sırasıyla; ‘ekonomik temel teorisi’, ‘gelişme aşamaları teorisi’, ‘büyüme kutupları teorisi’ ve ‘merkez-çeper teorisi’ çerçevelerinden hangisi veya hangilerine yakın durmaktadırlar?
- Bir önceki sorunun çıktısı olarak elde edilen bulgular üzerinden, her bir GAP süreci, bir diğerini tamamen yok sayan ve yepyeni bir söylemsel çerçeve ortaya koyan bir eğilim mi sergilemekte, yoksa her bir süreç, kendisinden önceki süreçten beslenen ve öncekinin gelişmiş bir devamı niteliğinde olan bir yapıya mı işaret etmektedir?
- Her bir GAP süreci özelinde ileri sürülen temel hedefler, ilgili süreçlerin başlangıç ve hedef yılları gözönünde bulundurularak, ne derecede gerçekleştirilmiştir?
- İleri sürülen her bir temel hedefe yönelik performans göstergeleri nelerdir?
- İlgili performans göstergeleri üzerinden tespit edilen gerçekleşme düzeyleri, oran (%) olarak ifade edilebilenler ile, oran (%) olarak ifade edilemeyenler ayırımı üzerinden, bütüncül bir çerçevede, nasıl irdelenir?
- Belirli varsayımlar üzerinden, ilgili tüm süreçler itibariyle GAP’nin, Bölge’ nin sosyo-ekonomik gelişimine olan etkisine yönelik olarak tek bir başarı ölçüm indeksi geliştirilmesi olanağı var mıdır? Varsa Nedir? Yoksa Nedenleri Nelerdir?
- GAP süreçleri itibariyle, Bölge’nin işaret ettiği üç temel problem olan ‘nüfus kaybı’, ‘gelir düzeyi ortalamaları düşüklüğü’ ve ‘istihdam olanaklarının yetersizliği’ sorunlarına yönelik olarak ne gibi gelişim ve değişimlerin yaşandığı sırasıyla; ‘nüfus’, ‘gelir düzeyleri’ ve ‘istihdam’ verileri üzerinden, gerek bölgesel ölçekte (Bölgesel verilerin, Türkiye ortalamasıyla karşılaştırılması) , gerekse de Bölge’nin illeri ölçeğinde (Bölge illerinin birbirleriyle karşılaştırılması), ilgili yıllar itibariyle, nasıl takip edilebilir? İlgili veri değişimleri üzerinden ne gibi değerlendirmeler yapılabilir?
- Son olarak, tüm GAP süreçleri itibariyle, Devlet Planlama Teşkilatı’nın (DPT) sırasıyla; 1996, 2003 ve 2012 yıllarına yönelik olarak ortaya koymuş

olduğu ‘illerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması’ çalışmalarında Bölge illerinin Türkiye içerisindeki sıralamaları nasıl değişmiştir? Bölge genelinde, ilgili çalışmalar itibariyle, olumlu gelişmelerin sergilendiği söylenebilir mi?

Yukarıda belirtilen temel çalışma soruları üzerinden ise sırasıyla aşağıda belirtilen paragraflar halindeki sonuç, bulgu ve değerlendirmelere erişilmiş bulunmaktadır;

İlk temel araştırma düzlemi olan, GAP süreçleri itibariyle teorik çerçeve karşılaştırılmasının yapılması ve ilgili GAP süreçlerinin bütünsel bir çerçevede tanımlanması düzleminde;

Birbirinden farklı dört bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme teorik çerçevesi sırasıyla; ‘bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme kavramlarına yönelik ele alış/tanımlama yaklaşımları’, ‘metodolojik yaklaşım’, ‘bölge ölçeğine mekansal yaklaşım’, ‘ileri sürülen temel kavramsal çerçeveler’ ve ‘temel ölçüm parametreleri’ olmak üzere toplamda beş temel başlık üzerinden karşılaştırılmıştır (**bknz Çizelge 2.1.**).

İlgili bölgesel gelişme ve ekonomik büyüme teorik çerçeveleri irdelemesini takiben, her bir GAP süreci kapsamında ileri sürülen temel strateji ve hedefler itibariyle, bir önceki teorik çerçevelerin birbirleriyle karşılaştırılmış olduğu aynı beş temel başlık üzerinden, ilgili süreçler birbirleriyle karşılaştırılmış olup, ‘GAP ve süreçlerinin sentetik değerlendirmesi’ adı altında bir sentez oluşturulmuştur (**bknz. Çizelge 4.1.**).

İlgili düzlem çerçevesinde ortaya konulan bulgu ve değerlendirmeler ışığında ise erişilen temel sonuçlar sırasıyla; ‘ekonomik temel teorisi çerçevesi ile GAP sulama ve enerji altyapıları projesi çerçevesi’, ‘gelişme aşamaları teorisi çerçevesi ile 1995 öncesi GAP master planı çerçevesi’, ‘gelişme aşamaları teorisi ve büyüme kutupları teorisi ile 1995 sonrası GAP master planı çerçevesi’, ‘büyüme kutupları teorisi çerçevesi ile GAP bölge kalkınma planı çerçevesi’, ‘merkez – çeper teorisi/kutuplaşmış gelişme teorileri (sosyal parametrelerin de birlikte düşünüldüğü) ile GAP eylem planı çerçevesi’ benzerlikleri (**bknz. Çizelge 2.1. ve Çizelge 4.1.**) dikkatleri çekmiş olup, ilgili tespitler, üzerine ayrıca kapsamlı bir şekilde çalışılabilecek ilginç bir konu teşkil ediyor olmaktadır. Söz konusu bulgular ışığında, özetle, ekonomik büyüme ve bölgesel gelişmenin sektörler üzerinden tanımlandığı ‘ekonomik temel teorisi’ ve ‘gelişme aşamaları teorisi’ çerçevelerine benzer altlıklar üzerinden başlatılan GAP sürecinin, bütüncül bir süreç irdelemesi çerçevesinde,

ağırlıklı olarak, ‘büyüme kutupları teorisi’ ve ‘merkez-çevre teorisi’ çerçeveleri üzerinden şekillendiği söylenebilir.

İlgili düzlem çerçevesinde ortaya konulan ‘GAP süreçlerinin bütüncül bir çerçevede tanımlanması’ bağlamında ise, her bir sürecin kendisinden öncekini yok sayarak yepyeni bir çerçeve üreten bir doku sergilemesinden ziyade, ‘birbirinden farklı dört temel sürecin, söz konusu süreçlerden bir sonrakinin bir öncekine eklektik olarak ilerlediği ve her bir sürecin, bir öncekinin gelişmiş devamı niteliğinde olduğu, ortak temel amacın ise, Güneydoğu Anadolu Bölge’sinde sosyoekonomik gelişmişlik düzeyinin iyileştirilmesi olduğu, bütünsel bir süreç tanımı’ ortaya konulabilmiş olmaktadır.

İkinci temel araştırma düzlemi olan ‘her bir GAP süreci özelinde ileri sürülen temel hedefler, ilgili süreçlerin başlangıç ve hedef yılları gözönünde bulundurularak, ne derecede gerçekleştirilmiştir?’ sorusuna yönelik olarak ise sırasıyla; **‘Çizelge 5.1.’** ve **‘Çizelge 5.2.’** sentez tabloları üretilmiştir. İlgili bulgular ışığında ise özetle aşağıdaki maddeler şeklinde belirtilen temel çıkarımlar edinilmiştir;

GAP Eylem Planı öncesindeki süreçler itibariyle, GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi kapsamında, ‘sulama altyapısını geliştirmeye yönelik hedefler’ grubunda ileri sürülen hedeflerin yalnızca % 24’ü gerçekleştirilmiştir.

Yukarıdaki maddede belirtilen ilgili süreçler itibariyle, ‘enerji altyapılarını geliştirmeye yönelik hedefler’ olarak ortaya konulan çerçevelerin ise gerçekleşme oranları sırasıyla % 66 ve % 74 düzeylerinde olup, sulama altyapılarını geliştirmeye yönelik hedeflerin gerçekleşme oranının oldukça üzerindedir.

İkinci olarak, GAP Eylem Planı itibariyle; ‘sosyal gelişimin sağlanması’, ‘ekonomik gelişimin sağlanması’, ‘altyapı gelişiminin sağlanması’ ve ‘kurumsal kapasitenin geliştirilmesi’ şeklindeki dört temel gelişme eksenini üzerinden ortaya konulan temel hedeflerin gerçekleşme düzeyleri incelemesindeki ilk nokta, ‘sosyal gelişimin sağlanması’ ekseninin ‘eğitim’ ayağında tanımlanmış olan hedeflerdir. Bu noktadan hareketle, söz konusu temel hedeflerin gerçekleşme oranlarının ortalaması⁴⁷ % 38,71 olarak belirlenmiştir.

⁴⁷ Ortalama yüzde oran (%) cinsinden ifade edilen tüm tespitler, eşit derecede ağırlıklandırılmıştır.

GAP Eylem Planı sürecinde ikinci olarak, ‘sosyal gelişimin sağlanması’ ekseninin ‘sağlık’ ayağındaki temel hedeflerin gerçekleşme oranları ortalaması ise, %94,5 gibi yüksek bir düzeye işaret ettiği görülmüştür.

GAP Eylem Planı sürecinde ‘altyapının geliştirilmesi’ ekseninde ‘sulama projelerinin’ fiziki gerçekleşme durumları incelemesine gelince ise, ortalama % 77,75 oranındaki fiziki gerçekleşme düzeyi hesaplanmış bulunmaktadır söz konusu on dokuz baraj inşaatının fiziki gerçekleşme durumları incelemesinde.

Enerji projelerine yönelik ortaya konulan hedeflere gelince ise, GAP Eylem Planı süreci itibariyle, önceki dönemlerdeki gözlemlere benzer olarak % 70’ler düzeyinde devam ettiği tespit edilmiştir. Böylelikle, GAP Gelişme süreçleri boyunca (2012’ye doğru), ilk başlarda sulama projelerine kıyasla oldukça yüksek düzeylerde seyreden enerji projelerine verilen önem, GAP Eylem Planı süreci itibariyle sulama projelerinin görece daha ön plana çıktığı bir yapıya dönüşmüş olduğu söylenebilir.

GAP Eylem Planı Altyapının geliştirilmesi eksenindeki ‘ulaşım’ ayağında ortaya konulan temel hedeflerin gerçekleşme düzeyi ortalaması ise % 96,5 gibi oldukça yüksek bir değer olarak hesaplanmıştır. Bir diğer ifadeyle, GAP Eylem Planı çerçevesinde, Bölge’deki karayolu ağının geliştirilmesine yönelik olan hedeflerin neredeyse tamamına yakının gerçekleştirilmiş olduğu görülmektedir.

GAP Eylem Planı süreci içerisinde, Altyapının geliştirilmesi ekseninin, konut ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik ileri sürülen temel hedefler düzleminde ise, Toplu Konut İdaresi (TOKİ) tarafından 2008-2012 dönemi itibariyle yapılması planlanan otuz iki bin altı yüz elli üç adet konutun, sekiz bin yedi yüz yetmiş bir adetinin tamamlanmış olduğu anlaşılmış olup, ilgili gerçekleşme düzeyinin yaklaşık % 27 olduğu görülmektedir.

GAP Eylem Planı itibariyle ortaya konulmuş olan ‘kurumsal kapasitenin geliştirilmesi’ eksenindeki temel hedefler olan ‘Bölge’de kalkınma ajanslarının kurulması’ hedefinde ise, gerçekleşme oranları % 100 olarak görülmüş bulunmaktadır.

Çizelge 5.1 : GAP Eylem Planı’nda Gelişme Eksenleri İtibariyle Yüzde (%) Oran İle İfade Edilebilen Temel Hedeflerin Gerçekleşme Oranları Özeti.

Gelişim Eksenleri	Eksen İçindeki Alt Başlık	Ortalama Gerçekleşme Oranı (%)
Sosyal Gelişme Eksen	Nüfus	
	Eğitim	% 49.82
	Sağlık	% 94.5 (ort. 89, 100)
Altyapı Gelişimi Eksen	Sulama Projeleri Fiziki Gerçekleşme	% 75.19 (bknz. Çizelge A.15.)
	Sulama Alanı Hedefi	% 100
	İlisu Barajı Tamamlanması (münferit hedef)	% 52
	Enerji Projeleri Fiziki Gerçekleşme	% 74
	Ulaşım Altyapısı	% 96.5
Kurumsal Kapasite Geliştirme Eksen	Kalkınma Ajanslarının Kurulması	% 100
Ekonomik Gelişme Eksen	Mikro ölçekte niteliksel hedef tipolojisinden kaynaklı % cinsinden oran ifade edilemediği için, ilgili hedeflerin gerçekleşme düzeyi ifadeleri bu tabloya konulmamıştır.	-

Çizelge 5.2 : Tüm GAP Süreçleri İtibariyle Temel Hedeflerden Yüzde (%) Oran İle İfade Edilebilenlerin Özeti⁴⁸

	Sosyal Gelişme Eksen			Ekonomik Gelişme Eksen	Altyapı Gelişimi Eksen	Kurumsal Kapasite Gelişimi Eksen
	Nüfus	Eğitim	Sağlık			
GAP Sulama ve Enerji Altyapıları	x	x	x	x	% 51.46	x
GAP Master Planı	x	x	x	% 38.6	% 51.6	x
GAP Bölge Kalkınma Planı	% 87.9	x	x	% 55.84	% 52.3	x
GAP Eylem Planı		% 49.84	% 94.5		% 79.53	100

Toparlamak gerekirse, her bir GAP süreci kapsamında ileri sürülen temel hedeflerin gerçekleşme oranları irdelemesinde ilkin, GAP Eylem Planı öncesindeki süreçlerde, sulama projelerinin enerji projelerine kıyasla yavaş ilerleyen yapısı dikkatleri çekmektedir. İlgili süreçler kapsamında ekonomik gelişmenin sağlanmasına dönük hedeflerin ortalama % 49.95 oranında, altyapı gelişimine yönelik hedeflerin ise ortalama % 51.56 düzeyinde olduğu görülmüştür (**bknz Çizelge 5.2.**). Öte yandan, GAP Eylem Planı sonrasındaki süreçte ise, sosyal gelişim eksenindeki hedeflerin ortalama % 72.16, altyapı gelişimi eksenindeki hedeflerin ortalama % 79.53 ve ‘kurumsal altyapının gelişimi eksenindeki hedeflerin % 100 (kalkınma ajanslarının kurulmasına yönelik hedefler) oranında gerçekleştirildiği görülmektedir (**bknz. Çizelge 5.1.**). Burada, GAP Eylem Planı süreci itibariyle ortaya konulan temel altyapı gelişimi hedeflerinin gerçekleşme yüzdeleri değerlendirmesinde, önceki

⁴⁸ Ortalama yüzde oran (%) cinsinden ifade edilen tüm tespitler, eşit derecede ağırlıklandırılmıştır.

dönemlerde gözlenen trendin sulama projelerinin lehine döndürülmeye çalışıldığı görülmektedir. Kurumsal kapasite gelişimine yönelik hedeflerin gerçekleşme düzeylerinin ise, salt kalkınma ajanslarının kurulumu üzerinden yapılması yanıltıcı olacaktır. Bu konuda ayrıca detaylı bir araştırmanın ortaya konulması faydalı olacaktır. Son olarak, GAP Eylem Planı süreci itibariyle ortaya konulan temel hedeflerden ekonomik gelişimin sağlanmasına yönelik olanların gerçekleşme yüzdeleri, ilgili hedeflerin niteliksel yapısı dolayısıyla, oran cinsinden ifade edilememiştir (**bknz. Çizelge 4.6.**).

**Çizelge 5.3 : GAP Süreçleri İtibariyle İleri Sürülen ve Bir Bütün Olarak Karşılaştırılabilir Olan Temel Hedeflerin Gerçekleşme Düzeyi
Sonuçlarının Özet Sentezi**

	Temel Hedef	Performans Göstergesi	Gerçekleşme Durumu Tespiti	Gerçekleşme Oranı (%)	Kalan (Hedefften Sapma Durumu)
GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi (1979-)	22 baraj inşaatının tamamlanması	İnşaatı tamamlanan baraj sayısı (adet)	15 baraj inşaatı tamamlanmıştır.	66 %	7 adet baraj inşaatı
	19 HES inşaatının tamamlanması	İnşaatı tamamlanan HES sayısı (adet)	14 HES inşaatı tamamlanmıştır	74 %	5 adet HES inşaatı
	1, 822, 000 ha alanın sulamaya açılması	Sulamaya açılan alan (ha)	269, 956 ha alan sulamaya açılmıştır	14,8 %	1, 552, 344 ha alan
GAP Master Planı(1989-2005)	1,7 milyon ha alanın sulamaya açılması	Sulamaya açılan alan (ha)	426, 700 ha alan sulamaya açılmıştır	25,1 %	1, 273, 300 ha
	Yılda 27 milyar kwh hidroelektrik enerji üretimi	Yıllık hidroelektrik enerji üretimi (kwh)	Yılda 21, 87 milyar kwh hidroelektrik enerji üretimi sağlanmıştır	78,1 %	Yılda 5 milyar 913 milyon kwh hidroelektrik enerji üretimi
	Kişi başı gelirin % 209 oranında artması	Kişi başı gelirin artış oranı (%)	Kişi başı gelir, % 52, 041 oranında artmıştır	24,9 %	Kişi başı gelirden % 156, 959'luk artış
	3.8 milyon kişiye istihdam olanağının sağlanması	İstihdam olanağı sağlanan kişi sayısı	2 milyon 546 bin kişiye istihdam olanağı sağlanmıştır	67 %	1 milyon 254 bin kişi
	GSBH'da % 445'lik artış	GSBH'daki artış oranı (%)	GSBH'da % 106, 35'lik artış gerçekleştirilmiştir	23,9 %	GSBH'da toplam % 338, 645'lik artış
	Kişi başı gelirin yıllık ortalama % 6,4 oranında artması	Kişi başı gelirin yıllık ortalama % artışı	Kişi başı gelirden yıllık ortalama % 2,13 'lük artış sağlanmıştır	33,28 %	Kişi başı gelirden yıllık ortalama % 4,27'lik artış
	2010 yılında, Bölge'de kişi başına düşen katma değer Türkiye'de kişi başına düşen katma değere oranının % 62'ye eşit olması	2010 yılında, Bölge'de kişi başına düşen katma değer Türkiye'de kişi başına düşen katma değere oranı (%)	2010 yılında, Bölge'de kişi başına düşen katma değer Türkiye'de kişi başına düşen katma değere oranı, % 50,46 olmuştur.	81,4 %	Bölge'deki kişi başı katma değer, Türkiye ortalamasına oranının, hedeflenen % 11,53 daha az bir oran
GAP Bölge Kalkınma Planı (2002-2010)	1,5 milyon ha alanın sulu tarıma açılması	Sulu tarıma açılan alan (ha)	784, 500 ha alan sulu tarıma açılmıştır	52,3 %	715, 500 ha
	Bölge nüfusunun 8,6 milyon kişiye ulaşması	Bölge nüfusu (kişi)	Bölge nüfusu, hedef yılı itibarıyla, 6,27 milyona ulaşmıştır	72,09 %	2,3 milyon kişi
	Kırsal nüfusun, toplam nüfusa oranının %37'den % 33'e düşmesi	Kırsal nüfusun kentsel nüfusa oranı (%)	Kırsal nüfusun kentsel nüfusa oranı, hedef yılı itibarıyla % 31,74'e düşmüştür	103,8 %	-
	1 milyon 200 bin ek istihdam olanağının sağlanması	Ek istihdam olanağı sağlanan kişi sayısı	634 bin 200 kişiye istihdam olanağı sağlanmıştır	52,85 %	565 bin 800 kişi
	İstihdamın artırılması	SODES kapsamında kaç kişiye ulaşıldığı	1, 247, 906 kişi	-	-
		İŞKUR tarafından 2008-2012 döneminde düzenlenen aktif işgücü programlarına katılan kişi sayısı	97 bin 868 kursiyer	-	-
GAP Eylem Planı (2008- 2012)	1 milyon 60 bin ha alanın sulamaya açılması	Sulamaya açılan alan (ha)	1 milyon 60 bin ha alan	100 %	-
	Enerji projelerinin tamamlanması			74 %	-
	1979'dan bu yana, sulamaya yönelik öngörülen tüm Baraj inşaatlarının tamamlanması	Baraj inşaatlarında ortalama fiziki gerçekleşme yüzdesi (%)	Detaylar için bkzn Çizelge A.15	75.19 %	-

Birbiri ile benzer içeriğe sahip temel hedeflerin, birbirinden farklı GAP süreçleri itibariyle, karşılaştırılabilmesinin yapılabilmesi adına, yukarıdaki Çizelge oluşturulmuştur. Örnek vermek gerekirse, söz konusu Çizelge, sulama altyapılarını geliştirmeye yönelik temel hedeflerin gerçekleşme oranının GAP Eylem Planı sürecine doğru artma eğilimi sergilemesinin, ilgili temel hedefler itibariyle ileri sürülen argümanların tanımlanış biçiminden mi kaynaklandığı; yoksa ilgili alanda bariz gelişmelerin kaydedildiğinden ötürü mü gözlemlendiği tartışmalarına açıklık getirecek niteliğe sahiptir. Bu noktadan hareketle, ilkin, sarı renkle simgelenen sulama altyapılarının geliştirilmesine yönelik temel hedeflerin gerçekleşme düzeyi incelemesinde, GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi itibariyle ileri sürülen '22 baraj inşaatının tamamlanması' temel hedefine yönelik olarak, 15 adet baraj inşaatının tamamlandığı ve dolayısıyla 66 % oranında bir gerçekleşme düzeyinin söz konusu olduğu tespit edilmiştir. Bir diğer ifadeyle, ilgili GAP süreci itibariyle ortaya konulan temel hedef bağlamında 7 adet baraj inşaatının tamamlanamayışı (temel hedeften sapma miktarı) görülmektedir. İlgili çıkarım, GAP Eylem Planı itibariyle ortaya konulan; '22 adet baraj inşaatının tamamlanması' temel hedefinden gerçekleştirilememiş bulunan 'kalan 7 adet baraj inşaatının tamamlanması' şeklinde okunabilmekte olup, ilgili temel hedefin gerçekleştirilme oranı ise 75.19 % olarak hesaplanmıştır (kalan 7 adet baraj inşaatından 5 adeti gerçekleştirilmiştir). Söz konusu gözlem iki farklı şekilde yorumlanabilmektedir. İlk olarak, sulama altyapılarını geliştirme amaçlı ortaya konulan baraj inşaatlarının tamamlanması yönelik hedeflerin gerçekleşme oranları, GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi sürecinden GAP Eylem Planı sürecine doğru 66 % 'den 75.19 % 'ye doğru artmış bulunmaktadır. İkinci olarak ise, tüm GAP süreçleri boyunca ortaya konulan 22 adet baraj inşaatının tamamlanması hedefine yönelik olarak toplamda 20 adet baraj inşaatı tamamlanmış olup, tüm süreçler itibariyle gerçekleşme oranı 90,9 % ($(20/22) \times 100 = 90,9 \%$) olarak hesaplanmıştır.

Birbirinden farklı dört GAP süreci itibariyle, ileri sürülen sulanacak alan (ha) hedefleri incelemesinde ise GAP süreçlerinin ilk durağı olan altyapı geliştirme projesi aşamasında, '1 milyon 822 bin hektar alanın sulamaya açılması' temel hedefinin 14,8 % oranında gerçekleştirildiği ve ortaya konulan toplam sulanacak alan miktarından 1 milyon 552 bin 344 hektarlık alanın sulanamadığı görülmektedir. Bu

noktadan hareketle ise, bir sonraki GAP süreci olan GAP Master Planı sürecinde ileri sürülen ‘1,7 milyon hektar alanın sulamaya açılması’ hedefinin, bir önceki süreçten kalan ‘1 milyon 552 bin 344 hektarlık sulanamayan alana’ ek 147 bin 656 ha alanın sulanması hedefi öngörülmüştür. İlgili temel hedefin GAP Master Plan süreci itibariyle gerçekleşme düzeyi ise, 25,1 % olarak hesaplanmıştır. Bir diğer ifadeyle, GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi sürecinden GAP Master Plan sürecine doğru, sulanacak alan hedefinin 14,8 % düzeyinden 25,1 % düzeyine yükseldiği görülmüş olup, söz konusu ilerleme, gerçekleşme düzeyleri arasındaki farktan da büyük olmuş denebilir, çünkü hem ileri sürülen temel hedef arttırılmış hem de gerçekleşme düzeyi ilerletilmiş bulunmaktadır. Benzer şekilde, GAP Master Planı süreci itibariyle ortaya konulan ‘ 1,7 milyon hektar alanın sulamaya açılması’ hedefinden arta kalan (gerçekleştirilemeyen) ‘1 milyon 273 bin 300 hektar alanın sulanması’ hedefi, GAP Bölge Kalkınma Planı süreci itibariyle tekrar aşılmış ve sulanacak alan miktarı hedefi ‘1,5 milyon hektar’ olarak tanımlanmıştır. İlgili süreç itibariyle söz konusu temel hedefin gerçekleşme oranının ise, 52,3 % olduğu görülmüştür. Sulamaya açılacak alan hedeflerine yönelik GAP Eylem Planı çerçevesinde tanımlanan ‘1 milyon 60 bin hektar alanın sulamaya açılması’ hedefi ise, öncekilerde olduğu gibi, GAP Bölge Kalkınma Planı sürecinde gerçekleştirilemeyen ‘715 bin 500 hektar alanın sulanması’ hedefinin neredeyse iki katına işaret etmekte olup, ilgili hedefin gerçekleşme oranı ise 100 % olarak hesaplanmıştır. Sonuç olarak, bariz ilerlemelerle (14,8 %, 25,1 %, 52,3 % ve 100 %) birlikte, ortaya konulan temel hedeflerin de arttırıldığı görülmektedir. İlgili temel hedeflerin giderek artan oranlarda gerçekleşme eğilimi göstermesi, hem her bir GAP süreci itibariyle, önceki süreçte gerçekleştirilemeyen sulanacak alan hedefinin aşıldığı görülmekte hem de sulama alanına yönelik çalışmalara verilen önemin arttığını göstermektedir.

Dört farklı GAP süreci itibariyle ortaya konulan enerji altyapılarını geliştirmeye yönelik temel hedeflere yönelik incelemelerde ise, sulama altyapılarını geliştirmeye yönelik ileri sürülen temel hedeflerin gerçekleşme düzeylerindeki bariz ilerlemeler, gözlenememiştir. GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi itibariyle ileri sürülen ‘19 HES inşaatının tamamlanması’ hedefine yönelik olarak 14 HES inşaatının tamamlandığı, kalan 5 adet HES inşaatının tamamlanamadığı, gerçekleşme düzeyinin ise 74 % olduğu tespit edilmiştir. Bir sonraki süreç olan GAP Master Planı

sürecinde ise, HES inşaatlarına yönelik herhangi bir hedef tanımlanmamış, ilgili kapsamdaki hedef, yıllık ortalama hidroelektrik enerji üretimi şeklinde tanımlanmıştır. Söz konusu hedef, ‘yılda 27 milyar kwh hidroelektrik enerji üretimi’ şeklinde tanımlanmış olup, GAP Master Planı hedef yılı itibariyle yılda ortalama 21, 87 milyar kwh hidroelektrik enerjisi üretiminin sağlandığı tespit edilmiş olup, hedeflenen değerden yıllık 5 milyar 913milyon kwh’lik bir miktarda sapma olduğu görülmüştür (78,1 % gerçekleşme oranı). Son olarak, GAP Eylem Planı süreci çerçevesinde, GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi itibariyle ileri sürülen ‘19 HES inşaatının tamamlanması’ hedefinden gerçekleştirilemeyen kısmın tamamlanması hedefi ileri sürülmüştür. GAP Eylem Planı itibariyle, önceki süreçlerden kalan (tamamlanamayan) 5 HES inşaatının tamamlanmasına yönelik olarak 74 % düzeyinde bir gerçekleşme oranı hesaplanmış bulunmaktadır. Sonuç olarak, enerji altyapılarını geliştirmeye yönelik ileri sürülen temel hedefler hem birbirinin tam olarak devamı niteliğinde olmamakta hem de ileri sürülen hedeflerin stabil kalmasıyla birlikte gerçekleşme düzeylerinde bariz ilerlemelerin kaydedilemediği açıkça görülmektedir. İlgili bulgular ışığında, daha önce de değinildiği üzere, ana amacın ülkesel ölçekte makro ekonomik büyümenin maksimum düzeyde sağlanabilmesi adına, Bölge’deki kaynakların kullanılarak, enerji üretimi altyapılarının geliştirilmesi olduğu ve bölgesel gelişmeye ülkesel ekonomik büyümenin dolaylı bir yansıması olma rolü biçen çerçeveden; Bölge’deki doğal kaynakların kullanılarak bölgesel gelişmenin doğrudan başlatılması, yayılması ve sürdürülmesi üzerinden ülkesel ölçekte adil gelişme ortamının yaratıldığı, sulama altyapılarını geliştirme odaklı yaklaşımları içeren çerçeveye geçildiği ileri sürülebilir. İlgili değişim, GAP Sulama –Enerji Altyapıları Projesi sürecinden GAP Eylem Planı sürecine doğru, sektörel ölçekler üzerinden ekonomik büyüme stratejileri tanımlayan ve sosyal parametreleri devre dışı bırakan ekonomik temel teorisi ile gelişme aşamaları teorisi çerçevelerinden, büyüme kutupları teorisi ve merkez-çeper teorisi çerçevelerine geçildiğinin bir başka kanıtını işaret etmiş bulunmaktadır.

İlgili GAP süreçleri itibariyle ileri sürülen hedeflerden ‘istihdam olanaklarının geliştirilmesine’ yönelik olanlar incelendiğinde ise, GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi itibariyle söz konusu kapsamda herhangi bir hedef tanımlanmadığı görülürken, GAP Master Planı süreci itibariyle ‘3,8 milyon kişiye istihdam olanağının sağlanması’ hedefinin 67 % oranında gerçekleştirildiği, söz

konusu hedefe yönelik olarak 1 milyon 254 bin kişinin istihdam edilemediği tespit edilmiştir. Bir sonraki süreç olan GAP Bölge Kalkınma Planı çerçevesinde ise, ‘1 milyon 200 bin ek istihdamın sağlanması’ hedefi ileri sürülmüş olup, bir önceki süreçte gerçekleştirilemeyen kısmın tamamlanması öngörülmüştür. Son olarak, GAP Eylem Planı itibariyle ise, işgücünün niceliği kadar işgücünün niteliğine de artan vurgu ile ‘istihdam edilecek kişi sayısı’ belirtilmemiş, bunun yerine, ‘SODES’ ve ‘İŞKUR’ gibi programlar üzerinden söz konusu kapsamda gelişmeler kaydedilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, SODES kapsamında 1 milyon 247 bin 906 kişiye ulaşılmış; İŞKUR tarafından düzenlenen aktif işgücü programlarına katılan kursiyer sayısı ise 97 bin 868’e ulaşmıştır. Bir başka deyişle, toplamda 1 milyon 345 bin 774 kişiye ($97\,868 + 1\,247\,906 = 1\,345\,774$ kişi) istihdam olanağı sağlanması adına çeşitli altyapı olanakları sağlanmıştır ki, ilgili sayı, GAP Bölge Kalkınma Planı süreci itibariyle, ileri sürülen hedef bağlamında, istihdam olanağı sağlanamayan 568 bin 800 kişinin bir hayli üzerindedir. Sonuç olarak, GAP Master Planı ve GAP Bölge Kalkınma Planı itibariyle, istihdam olanaklarının geliştirilmesine yönelik olarak tanımlanan hedeflerin gerçekleşme yüzdeleri olan sırasıyla 67 % ve 52,85 % değerleri, azalan bir gerçekleşme düzeyi eğilimi sergiliyor olsa da, tanımlanan hedefin arttırılmasının da ilgili düşüşte bir etkisinin olduğu unutulmamalıdır.

Son olarak, gelir düzeyi verilerine yönelik ileri sürülen temel hedefler incelendiğinde, GAP Master Planı itibariyle iki farklı hedef tanımının yapıldığı görülmektedir. İlgili hedeflerden ilki, ‘Gayri Safi Bölgesel Hasılanın (GSBH), hedef yılı itibariyle toplamda 445 % ‘lik bir artışın sağlanması’ olarak ileri sürülürken, ikincisi ise ‘Bölgesel ölçekte kişi başına düşen Gayri Safi Yurt İçi Hasılada (GSYH) 209 % oranında bir artışın gerçekleştirilmesi’ olarak tanımlanmıştır. Gelir düzeyine yönelik olarak biri bölgesel ölçekteki toplam gelire , diğeri ise kişi başına düşen gelire işaret eden iki yapı, GAP Master Plan sürecinin kendi içindeki, iki farklı teorik dokuyu ispatlar niteliktedir. Hatırlanacağı üzere, ilgili süreç itibariyle, teorik çerçeve sorgulamalarında ‘gelişme aşamaları teorisi’ ve ‘büyüme kutupları teorisi’ (bknz Çizelge 2.1. ve Çizelge 4.1) çerçeveleri arakesitinde konumlanan ikili yapı tespiti ortaya konulmuş idi. Bu bağlamda, ‘gelişme aşamaları teorisi çerçevesi’, tümünden gelen, makro ölçekli ve ekonomik davranış birimi olarak adlandırılan birey, firma, örgüt gibi (Tekeli, 2008) ölçeklere inemeyen (salt sektörel düzeyde kalan) bir yaklaşım sergilerken; ‘büyüme kutupları teorisi çerçevesi’ görece küçük-orta

ölçekli, tüme varan ve ekonomik davranış birimleri ölçeğine inen bir yaklaşım sergilemekte olup; ‘gelir düzeyinin iyileştirilmesi’ ortak amacına yönelik biri ‘toplam gelir’, diğeri ise ‘kişi başına düşen gelir’ temel hedef tanımlarının ileri sürülmesi ise, söz konusu temel teorik yaklaşım ayırımlarının operasyonel düzlemdeki izdüşümü örneklerini simgeliyor olmaktadır. İlgili hedefler itibariyle sırasıyla 23,9 % ve 24,9 % gerçekleştirilme oranları ise, gerek hedefin ileri sürülme şekli gerekse de ortaya konulan hedef önermelerinin karmaşık yapısı dolayısıyla karşılaştırılmaz durumdadır. Öte yandan, GAP Bölge Kalkınma Planı itibariyle ortaya konulan ‘kişi başı gelirden yıllık ortalama 4,9 % ‘lık bir artışın gerçekleştirilmesi’ hedefi ile birlikte, ‘2010 yılı itibariyle Bölge’deki kişi başına düşen Gayri Safi Katma Değerin (GSKD), Türkiye’deki kişi başına düşen GSKD’ye oranının 62 % ‘ye eşit olması’ hedefi tanımlanmıştır. Dikkat edilecek olursa, bir önceki GAP sürecine kıyasla, daha kararlı bir biçimde ‘kişi başı gelir’ parametresine yapılan vurgu, GAP Bölge Kalkınma Planı sürecinin ‘büyüme kutupları teorisi’ çerçevesine daha kararlı bir şekilde yakın durduğunun bir başka göstergesi niteliği taşıyor olmaktadır. İlgili temel hedeflerin gerçekleşme oranları ise sırasıyla 33,28 % ve 81,4 % şeklinde tespit edilmiş olup, önceki GAP sürecinde ‘kişi başı gelir artışına yönelik’ temel hedefin gerçekleşme düzeyinin üzerinde bir eğilimin sergilendiği görülmektedir. İlgili artış, 33,28 % ‘lık gerçekleşme oranı üzerinden daha net bir şekilde görülmekte, 81,4 % ‘lık gerçekleşme oranı ise, ileri sürülen hedefin tanımlanış biçimindeki farklılıktan kaynaklandığı söylenebilir.

Nüfus parametresine yönelik ileri sürülen hedeflerin incelenmesinde ise, GAP Bölge Kalkınma Planı itibariyle ileri sürülen ‘Bölge nüfusunun 8,6 milyon kişiye ulaşması’ ve ‘Bölge’deki kırsal nüfusun, toplam nüfusa oranının 37 % ‘den 33 % ‘ye düşmesi’ hedeflerine yönelik sırasıyla 72,09 % ve 103,8 % oranlarında başarı elde edildiği görülmektedir. Söz konusu noktada dikkatleri çeken iki temel husus söz konusudur. Bunlardan ilki, toplam bölge nüfusuna yönelik tanımlanan nüfus hedefi ile Bölge içi kentleşme oranına yönelik tanımlanan nüfus hedefinin ayrı ayrı ortaya konulmuş olmasıdır. Çalışmanın ‘Teorik Çerçeve’ kısmında da değinildiği üzere, ‘kentleşme oranlarının’, bölgesel gelişme araştırmalarının içinde ilk defa kullanılmaya başlandığı ‘büyüme kutupları teorisi’ (bkz Çizelge 2.1) çerçevesine işaret eden bir yapının, GAP Bölge Kalkınma Planı süreci itibariyle ihtiva edildiğinin bir başka ifadesi söz konusu olmuş bulunmaktadır. İkinci olarak ise, bölgesel gelişme

araştırmalarında ‘mekansal organizasyona yönelik önermelerin sunulmaya başlandığı (Tekeli, 2008)’ teorik çerçeveler itibariyle ‘kentleşme oranlarının’ ayrı bir yer tutuyor oluşu, bu yönüyle de GAP Bölge Kalkınma Planı itibariyle ortaya konulan paradigma değişiminin bir başka ipucunu işaret ediyor olmaktadır ki, ilgili temel hedefin 103,8 % gibi hedeflenin de üzerinde bir gerçekleşme oranına işaret ediyor oluşu, dikkat çekicidir.

Son olarak, GAP Eylem Planı itibariyle ‘ekonomik gelişimin sağlanması’ eksenine yönelik ileri sürülen temel hedeflerin ‘niteliksel’ yapısı, ilgili hedeflerin gerçekleşme oranlarının niceliksel olarak ifade edilememesi sonucunu doğurmuş olup, ilgili GAP sürecinin ‘niceliksel parametrelerden öte’ niteliksel parametreler ağırlıklı ve sosyal gelişmenin sağlanması odağında yapılanan teorik ereve olan ‘merkez-çeper teorisi’ çerçevesine yakın durduğunun (bknz. Çizelge 2.1 ve izelge 4.1) bir nevi ipucunu teşkil ediyor olmaktadır.

GAP süreçleri itibariyle ileri sürülen temel hedeflerin gerçekleşme düzeyleri analizi çalışmasını takiben, üçüncü düzlem olan, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki gelişimin GAP süreçleri içerisindeki değişiminin izlenebilmesi adına, çalışmanın önceki bölümlerinde de değinildiği üzere, temel  ölçüm parametresi olan ‘nüfus’, ‘gelir’ ve ‘işgücü’ verilerinin, gerek Bölge leğinde gerekse Bölge illeri ölçeğinde, incelenmesi üzerinden ise sırasıyla aşağıda paragraflar halinde belirtilen sonuçlar gözlenmiştir;

1980 ve 1990 yılları arasındaki süreçte, Türkiye nüfusu incelendiğinde, yıllık ortalama nüfus artış oranının % 2,62 olduğu görülürken, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki ilgili artış oranının % 2,52 olduğu tespit edilmiş olup (Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), 2014; Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 1980;2000), Bölge’deki yıllık nüfus artış oranının, ilgili süreç (1980-1990) itibariyle, Türkiye ortalamasının altında kaldığı görülmüştür.

Öte yandan, söz konusu süreç içerisinde (1980-1990) nüfus bakımından ne çıkan iller incelenecek olursa, şanlıurfa ilinin 1980 ve 1990 yılları arasındaki nüfus artış oranı %1,661 ve Adıyaman ilinin ise %1,421 şeklinde olup, Bölge’deki illerin ilgili iki yıl arasında işaret ettiği yıllık ortalama nüfus artış oranının (%1,309) stnde artış eğilimleri sergilemiş bulunmaktadırlar. Bir diğer deyişle, ilgili süreç itibariyle Bölge illerinin sergilediği ortalamalara kıyasla nüfus bakımından önce çıkan iki il, sırasıyla

Şanlıurfa ve Adıyaman olmuştur. Söz konusu gözlem bağlamında en az oranda (1980 ve 1990 yılları arasındaki nüfus oranları) artış eğilimi sergileyen il ise % 0,5464 ile Siirt olmuştur.

İlgili süreç (1980-1990) itibariyle son olarak, Mardin ve Siirt özellikle 1985 yılını izleyen süreç itibariyle nüfus kaybeden bir eğilim göstermiş bulunmaktadır.

1990-2000 yılları Bölgesel nüfus değişimi eğilimi incelendiğinde ise, yıllık ortalama %2,76'lık bir artış eğilim oranı ile, ilgili yıllar itibariyle Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'deki ortalama yıllık nüfus artış oranı olan % 2.0 değerinin üzerinde seyreden olumlu bir izlenim sergilemiştir.

2007 ve 2012 yılları arasında adrese dayalı nüfus kayıt sistemi (ADNKS) verileri incelendiğinde, Bölge ortalamalarının üzerindeki en yüksek yıllık nüfus artış oranı bakımından öne çıkan il, Şanlıurfa olmuştur. Şanlıurfa'yı ise Gaziantep ili takip etmiştir. En az nüfus artış oranı ise, Adıyaman'da gözlemlenmiştir. Bölgedeki yıllık ortalama nüfus artış oranı ise, %2,07 olarak hesaplanmış olup, Bölge nüfusunun Türkiye toplam nüfusuna oranı 2007 ve 2012 yılları arasında %9.80'den % 10.52'ye yükselmiştir.

'Gelir düzeyi' göstergeleri incelemesinden hareketle ise, Güneydoğu Anadolu Bölgesi genelinde GSYH düzeyinin Türkiye toplamına oranı, 1987 ile 1990 yılları arasında % 4.9'dan %5.1'e yükseldiği, 2000 yılında %4.8'e gerilediği ve 2001'de tekrardan %5.1'e yükseldiği görülmüştür. Öte yandan, iller bazındaki değerler incelendiğinde, 1989 ve 2000 yılları arasında, Türkiye toplamına olan maksimum oranlar sırasıyla; Gaziantep, Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinde gözlenmektedir. Diğer taraftan, 2001 itibariyle ilgili oran değişimleri incelendiğinde ise, Gaziantep iline ait oranın düştüğü, Diyarbakır iline ait oranın değişmediği ve Şanlıurfa iline ait oranın yükseldiği görülmektedir.

Türkiye genelinde kişi başına gayri safi katma değer değişimi incelemesinde ise, genel anlamda artış eğiliminin söz konusu olduğu görülmekle birlikte; 2009 yılında, 2008 yılına nazaran 20 TL'lik bir değer düşüşüyle azalma eğiliminin söz konusu olduğu görülmüştür. Buna karşın, Mardin, Batman, Şırnak, Siirt bölgesinde 2009 yılında, 2008 yılına nazaran %12,29 oranında bir artış gözlenmiştir. 2009 yılında Türkiye genelinde gözlemlenen bu düşüşün dönemin ekonomik krizinden

kaynaklandığı aşınadır. Ancak bu dönemde söz konusu krizden ilgili gözlemlere göre en az Mardin, Batman, Şırnak, Siirt bölgesinden hissedildiği görülebilmektedir.

Gelir düzeyi verilerinin incelenmesinde son olarak, ülke nüfusunun yaklaşık % 10'unu oluşturan GAP Bölgesi'nde kişi başına düşen Gayri Safi Katma Değer, maksimum değerini, Bölge içinde TRC1 (Gaziantep , Adıyaman, Kilis) Bölgesi'nde aldığı görülmektedir. 2008 yılında kişi başına gelir, GAP Bölgesi'nde ülke genelinin yaklaşık üçte birine denk olup (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013), 2008-2009 yıllarında yaşanan ekonomik krizin ardından 2010 ve 2011 yıllarında gerek Türkiye genelinde gerekse de Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içerisinde bulunan üç düzey-2 bölge genelinde de önceki yıla göre gayri safi katma değer tutarlarında artış eğilimlerinin söz konusu olduğu görülmektedir.

Üçüncü temel değişken olan temel işgücü verilerine gelince ise, ilkin, 1990 yılı istihdam oranı %56,5 olduğu, öte yandan 2000 yılındaki istihdam oranının ise, %46,1 düzeyinde olduğu görülmektedir. Görüleceği üzere, 1990-2000 yılları arasında, Bölge ölçeğindeki istihdam oranı % 18,4 düzeyinde azalmıştır. Söz konusu dönemdeki iller itibariyle işgücü verilerine ise erişilememiştir. Ek olarak, istihdam verilerinde hem 1990 hem de 2000 yıllarına işaret maksimum değerler Marmara Bölgesi'ne ait iken, iki dönem içerisinde de Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesi en geride duran eğilim sergilemişlerdir. Sonuç olarak, ilgili dönem içerisinde, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin istihdam oranları değişimi incelemesinde, toplamda %18,4'lük istihdam oranı azalışı ile (1990-2000 arası), Bölgesel ölçekte olumsuz bir eğilimin söz konusu olduğu görülmüştür.

Temel işgücü parametreleri değerlendirmesinde ikinci olarak, Bölge'de 2000 ve 2010 yılları arasındaki değişim eğilimleri incelendiği zaman, 2000 yılında ortalama % 12,2 düzeyinde olan işsizlik oranı, 2010 yılı itibariyle %12,08'e düştüğü görülmektedir. Öte yandan, Türkiye genelinde ise 2000 yılında % 6.5 olan işsizlik oranının, 2010 yılında % 11.9'a yükseldiği gözlenmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2000;2010). Bir diğer ifadeyle, ilgili dönem içerisinde Türkiye'deki işsizlik oranının ciddi bir oranda artmış olmasına rağmen, Bölge ortalamalarının altında kaldığı görülmüştür.

Ek olarak, ilgili dönem (2000-2010) itibariyle, Hakkari ve Siirt illeri, işsizlik oranı en yüksek derecede azalan avantajlı iller olarak öne çıkmış bulunmaktadır. Öte

yandan, 2000 yılında Hakkari ili, %17,4'lük işsizlik oranı ile, görece en yüksek işsizlik oranının gözlemlendiği il olmuştur ilgili dönem itibariyle. 2010 yılında ise sırasıyla; % 14.5, % 14.2 ve % 12.2 işsizlik oranları ile Şanlıurfa, Diyarbakır ve Hakkari illeri dikkatleri çekmiştir. Bir diğer ifadeyle, 2000 yılında en yüksek işsizlik oranına sahip olan Hakkari ili, 2010 yılı itibariyle yerini sırasıyla Şanlıurfa ve Diyarbakır'a bırakmıştır.

Temel işgücü parametre değerlendirmelerinde ek olarak, 2008-2012 yılları arası irdelendiği zaman, 2008 yılında en yüksek istihdam oranlarının sırasıyla; %37.9, %36.5 ve % 35.1 oranlarıyla Kilis, Gaziantep ve Adıyaman illerine ait olduğu görülmektedir. Diğer yandan, ilgili yıl içerisindeki en düşük istihdam oranları ise sırasıyla; % 22.3, % 22.7 ve % 23.2 ile Siirt, Diyarbakır ve Şırnak illerine aittir. 2012 yılına gelindiğinde ise, en yüksek istihdam oranı %40,9 ile Kilis'te, ikinci olarak ise, ilginçtir ki, % 38,3 ile Hakkari'de gözlenmiştir.

2012 yılı içerisinde Bölge içerisinde en düşük istihdam oranlarına sahip olan iki il ise sırasıyla; %25.0 ve %27.2 oranları ile Diyarbakır ve Siirt'tir. Bölgedeki istihdam oranı ise 2008'den 2012'ye doğru % 29,13'ten %32,53'e yükselmiş bulunmaktadır. Diğer taraftan Türkiye'de istihdam oranı 2008 yılında % 41.7'den 2012 yılında %45.4'e yükselmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2008;2012). Bir diğer deyişle, gerek istihdam değerleri açısından gerekse de istihdam oranlarının ilgili yıllar itibariyle değişimi açısından, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin, Türkiye ortalamasının oldukça gerisinde ilerlediği görülmektedir.

Toparlamak gerekirse, Araştırma düzlemlerinin üçüncüsü olan 'nüfus', 'gelir düzeyi' ve 'işgücü verileri' temel parametreleri üzerinden bölgesel ve kentsel ölçeklerdeki değerlendirmelerin yapılması sonucunda genel olarak sulama projelerinin ağırlıklı olarak gerçekleştirildiği il olan Şanlıurfa ve Bölge'nin uzun yıllardır sanayi odaklarından biri olan Gaziantep illerinin olumlu eğilimler sergilediği, diğer illerin ise genel itibariyle olumsuz olarak nitelendirilebilecek dalgalı eğilimler sergilediği görülmüştür. Bölgesel veriler incelendiğinde ise, 1980-1990 yılları arasında bölgesel ölçekteki yıllık ortalama nüfus artış yüzdesi, Türkiye ortalamasının gerisinde kalmıştır. Öte yandan, 1990-2000 yılları arasında ise, yıllık nüfus artış hızı bakımından Bölge, Türkiye ortalamasının üzerinde bir eğilim sergilemiştir. 2007-2012 dönemi içerisinde ise, adrese dayalı nüfus kayıt sistemi (ADNKS) verilerine göre, Bölge nüfusunun Türkiye nüfusuna oranı yükselmiştir. 1987-2001 yılları

arasındaki Bölge GSYH verileri incelemesinde ise, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne ait GSBH değeri, Türkiye toplam GSYH değerinin % 4.9'unu oluştururken (1987'de), 2001 yılında aynı oran % 5.1'e yükselmiştir. İlave olarak, 2008 yılında ortaya konulan bölgesel gayri safi katma değer, ülke toplamına oranı 2011 yılında az bir farkla yükselmiştir. Son olarak, temel işgücü verilerine yönelik incelemelerde, 1990-2000 yılları arasında Bölge istihdam oranının oldukça yüksek bir oranda düşüş sergilediği gözlenmiştir. 2000 ve 2010 yılları arasındaki işsizlik oranının ise, çok az bir farkla düştüğü ve ilgili dönem içerisindeki ilgili işsizlik oranlarının aynı zamanda Türkiye ortalamaları olan sırasıyla % 6.5 ve % 11.9 oranlarının üzerinde olduğu görülmektedir. Son olarak, 2008 ve 2012 yıllarına yönelik olarak, Bölge'deki istihdam oranlarının sırasıyla % 29.13 ve % 32.53 değerleriyle, ilgili yıllar (2008-2012) itibarıyla Türkiye'deki istihdam oranları olan sırasıyla % 41.7 ve % 45.4 değerlerinin oldukça gerisinde ilerledikleri anlaşılmıştır.

1979-2012 dönemi içerisinde GAB gelişimi incelemesinin son düzlemi olan, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından geliştirilen ve yayınlanan sırasıyla; 1996, 2003 ve 2012 yıllarına yönelik 'İllerin Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması' çalışmalarında, Bölge illerinin sergilediği değişimler incelemesinde sırasıyla aşağıdaki maddelerde belirtilen sonuçlara ulaşılmıştır:

İlk olarak, Bölge illerinin, Türkiye içerisindeki sosyo ekonomik gelişmişlik sıralaması incelemesinde, Gaziantep ili hariç, tüm Bölge illerinin 1996'dan 2003'e kadar olan süreçte ciddi bir şekilde gerilediği görülmektedir.

İkinci olarak ise, 2012 yılına yönelik yayınlanan çalışmadaki sıralamalardan hareketle, 2003'ten 2012'ye Bölge'nin tüm illerinin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamalarının gerilemiş olduğu görülmektedir.

İller bazında geliştirilen ve ortaya konulan sosyo ekonomik gelişmişlik sıralaması irdelemesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin içerdiği iller özelinde yapıldığında, Türkiye genelinde ikinci düzey gelişmişlik segmentinde bulunan ve belirli düzeyde sanayi altyapısı gelişiminin doygunluğa ulaştığı söylenebilecek grupta yer alan, Güneydoğu Anadolu Bölgesi içerisindeki tek ilin, Gaziantep olduğu görülmektedir (Dinçer, 1996; Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2003; T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013). Gaziantep ilini de kapsayan ilgili segmentteki illerin ortak özelliği sırasıyla; 'sanayi altyapısı gelişiminde belirli bir düzeye erişilmiş olması', 'refah

göstergelerine yönelik yapılan incelemelerde, ülke ortalamasının üzerinde seyreden bir dokunun varlığı' ve özellikle 'tarıma dayalı sanayi altyapısının gelişmiş olması' şeklinde sıralanabilir (Dinçer, 1996; Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2003; T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Bölge illeri içerisinde, ülke genelinde dördüncü dereceden (toplamda beş derecelendirme içerisinde) gelişmişlik düzeyi segmentinde yer alan Bölge illeri ise sırasıyla; Diyarbakır, Adıyaman ve Kilis olmuştur. Söz konusu illerin genel olarak ortak özellikleri ise sırasıyla; 'göç veren iller olması', 'nüfus artış hızlarının, ülke ortalamalarına kıyasla oldukça düşük seviyelerde seyretmesi', 'doğurganlık hızı ve ortalama hanehalkı büyüklüğü değişkenlerinde ülke ortalamasının üzerinde olunması', 'tarımsal üretimlerde düşük verimlilik düzeylerinin gözlenmesi', 'okur-yazar oranı' başta olmak üzere, birçok temel eğitim göstergesi bağlamında, ülke ortalamalarının oldukça gerisinde ilerleyen bir yapının söz konusu olması' ve 'gelir düzeyi verileri incelemesinde, ülke ortalamalarının oldukça altında seyreden bir dokunun söz konusu olması' şeklinde sıralanabilmektedir (Dinçer, 1996; Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2003; T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Toplamda 5 homojen grup tanımlamasındaki beşinci (en geride duran iller) segmentinde ise, Güneydoğu Anadolu Bölgesi içerisinde sırasıyla; Şanlıurfa, Mardin, Siirt, Şırnak ve Hakkari yer almaktadır. (Dinçer, 1996; Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2003; T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013). İlgili kategori içerisinde yer alan illerin temel ortak özellikleri ise, bir önceki grup (dördüncü derecede gelişmiş iller grubu) ile oldukça paralellik gösteriyor olup, söz konusu kategoride yer alan illerin temel farklılığı ise, önceki (dördüncü derece gelişmişlik düzeyi içerisindeki iller) gruba nazaran, refah düzeyi göstergelerinde, en geride duran değerlerin işaret edilmiş olması olarak ifade edilebilmektedir (Dinçer, 1996; Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2003; T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Sosyoekonomik gelişmişlik endeksi çalışmalarındaki sıralamalar, coğrafik bölgeler üzerinden okunduğu zaman, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgelerinin, en son sıralarda yer aldığı görülmektedir. Bölgesel ölçekteki sosyoekonomik gelişmişlik göstergelerinde ülke ortalamalarının oldukça gerisinde seyreden söz konusu bölgelerin ortak özelliği ise sırasıyla; 'coğrafi yapı', 'iklim özellikleri' ve 'gelişmiş batı pazarlarına uzaklık' olarak üç temel eksende ele alınabilir (Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2003). Ek olarak, ilgili bölgelerin ortaklaştığı temel problem olarak

ise, ilgili bölgelerden diğer bölgelere yoğun göçlerin gözlenmesi; dolayısıyla, işgücü ve sermaye temel faktörlerinin ilgili bölgelerden diğer bölgelere akışı ileri sürülebilir ki, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) sürecinin başlatılmasının altında yatan temel nedenin, sulu tarım ile tarıma dayalı sanayi altyapısının geliştirilmesi üzerinden söz konusu göçün (işgücü ve sermaye akımının) yönünün değiştirilmesi oluşu, ilgili tespitleri güçlendirir nitelikte olmuştur.

İlgili düzlemdeki tüm bulguları toplamak gerekirse, GAP süreçleri boyunca Bölge'ye yönelik sergilenen çabalar üzerinden, Devlet Planlama Teşkilatı tarafından ortaya konulan sosyo ekonomik gelişmişlik sıralaması sonuçlarında herhangi bir ilerlemenin kaydedilmediği, aksine bariz gerilemelerin söz konusu olduğu açıkça görülmektedir.

Aşağıdaki tablo dikeyde okunduğunda, GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi itibariyle yalnızca 'altyapı gelişimi eksenine' yönelik; GAP Master Planı itibariyle 'altyapı gelişimine yönelik hedeflerin yanında ' ekonomik gelişimin sağlanması' eksenine yönelik; GAP Bölge Kalkınma Planı itibariyle 'altyapı gelişimi eksenine' ve 'ekonomik gelişim ekseninin' yanında, 'nüfus hedefleriyle kısıtlı sosyal gelişim eksenine' yönelik; GAP Eylem Planı kapsamında ise 'altyapı gelişimi eksenine', 'ekonomik gelişim eksenine', 'tüm boyutlarıyla sosyal gelişim eksenine' ve 'kurumsal kapasitenin geliştirilmesi eksenine' yönelik hedeflerin ortaya konulmuş olması; ilgili süreçler itibariyle 'ekonomik temel teorisi ve gelişme aşamaları teorisi çerçevelerinden 'büyüme kutupları ve merkez-çeper teorisi' çerçevelerine geçildiğinin açık bir göstergesini sunuyor olmaktadır. Çalışmanın 'Teorik Çerçeve ' kısmında da belirtildiği üzere, birbirinden farklı dört GAP gelişim sürecinin; 'GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi ile GAP Master Planı' ve 'GAP Bölge Kalkınma Planı ile GAP Eylem Planı' olmak üzere temelde iki farklı teorik doku sergilediğinin temelini, buradaki gözlemler oluşturmuş bulunmaktadır.

Çizelge 5.4: GAP Süreçleri İtibariyle Ortaya Konulan Dört Temel Araştırma Düzlemi Bulgularının Özet Sentezi

		GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi	GAP Master Plan	GAP Bölge Kalkınma Planı	GAP Eylem Planı
Bölgesel Gelişme Teori Çerçevesi		Ekonomik Temel Teorisi	Gelişme Aşamaları Teorisi- Büyüme Kutupları Teorisi	Büyüme Kutupları Teorisi	Merkez- Çeper Teorisi
Temel Hedeflerin Ortalama Gerçekleşme Oranı (%)	Nüfus	x	x	87,9 %	x
	Eğitim	x	x	x	49,84 %
	Sağlık	x	x	x	94,5 %
	Ekonomi	x	38,6 %	55,84 %	-
	Altyapı	51,46 %	51,6 %	52,3 %	79,53 %
	Kurumsal	x	x	x	100 %
Nüfus Verileri (Bölge- Türkiye Karşılaştırması)		1980-1990 Bölgesel yıllık ort. Nüfus artış oranı 2,52 %, Türkiye ort.sının (2,62%) altındadır. (bkz Çizelge 4.11.)	1990- 2000 Bölgesel yıllık ort. Nüfus artış oranı 2,76 %, Türkiye ort.sının (2,0%) üstündedir. (bkz Çizelge 4.12.)		2007- 2012 Bölge ort. Nüfus artış oranı % 2,07 ve Bölge nüfusunun Türkiye nüfusuna oranı % 9,8'den % 10,52'ye yükselmiştir (bkz Çizelge 4.13.)
Nüfus Verileri Öne Çıkan İller		Şanlıurfa ve Adıyaman (nüfus artış hızı bakımından) (bkz Çizelge 4.11)	Şanlıurfa (nüfus artış hızı bakımından) (bkz Çizelge 4.12.)		Şanlıurfa ve Gaziantep (nüfus artış hızı bakımından) (bkz Çizelge 4.13)
Nüfus Verileri- En Geride Duran İller		Siirt (nüfus artış hızı bakımından)) (bkz Çizelge 4.11.)	Kilis (nüfus artış hızı bakımından) (bkz Çizelge 4.12.)		Adıyaman (nüfus artış hızı bakımından) (bkz Çizelge 4.13.)
Gelir Düzeyi Verileri (Bölge- Türkiye Karşılaştırması)			1987-1990; GSBH'nın GSYH'ya oranı 4,9 %'den 5,1% 'ye yükselmiştir. İlgili oran 2000'de tekrar 4,8%'e düşmüş, 2001'de 5,1 %'ye tekrar yükselmiştir. (bkz Çizelge 4.14.)	2004-2010 Bölge GSKD'nin Türkiye GSYKD'ine oranı maksimum derecede artmıştır. (bkz Çizelge 4.15.)	2008'de Bölge'de kişi başı GSKD'in Türkiye GSYKD'ine oranı 33% 'den 2012'de 50% 'ye yükselmiştir. (bkz Çizelge 4.15)
Gelir Düzeyi Verileri Öne Çıkan İller			Gaziantep, Diyarbakır ve Şanlıurfa (Bölge içinde Türkiye GSYH oranı en yüksek olan iller)	2004-2010; G.antep, Adıyaman, Kilis (kişi başı GSKD verilerine göre) (bkz Çizelge 4.15)	2008-2012; G.antep, Adıyaman, Kilis (kişi başı GSKD verilerine göre) (bkz Çizelge 4.15)
Gelir Düzeyi Verileri - En Geride Duran İller			Hakkari (Bölge içinde Türkiye GSYH oranı en düşük olan il)	Şanlıurfa, Diyarbakır (kişi başı GSKD verilerine göre) (bkz Çizelge 4.15)	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt (kişi başı GSKD verilerine göre) (bkz Çizelge 4.15)
İşgücü Verileri (Bölge- Türkiye Karşılaştırması)			1990-2000 Bölgesel istihdam 56,5 % 'den 46,1 %'ye gerilemiştir. (bkz Çizelge 4.16 ve Çizelge 4.17)	2000-2010 işsizlik oranı 12,2 %'den 12,08%'ye düşmüş; aynı oranlar ise Türkiye için 6,5%'den 11,9%'ye yükselmiştir (Türkiye işsizlik oranı, Bölge işsizlik oranının hala altındadır) (bkz Çizelge 4.18)	2008-2012 Bölge istihdam oranı 29,13 %'den 32,53% 'ye yükselirken; ilgili oran Türkiye'de 41,7 %'den 45,4% 'ye yükselmiştir. (bkz Şekil 4.5)
İşgücü Verileri Öne Çıkan İller					Kilis, Gaziantep, Adıyaman (istihdam oranları açısından) (bkz Şekil 4.5)
İşgücü Verileri- En Geride Duran İller				2000'de maksimum işsizlik oranı Hakkari'de ; 2010'da ise Diyarbakır ve Şanlıurfa'da gözlenmiştir. (bkz Çizelge 4.18)	Siirt, Diyarbakır, Şırnak (istihdam oranları açısından) (bkz Şekil 4.5)
1996-2003 İller Bazı SEGE Sıralamaları Değerlendirmesi			Gaziantep 5 sıra yükselmiş, Şanlıurfa 9 sıra gerilemiştir		
2003-2012 İller Bazı SEGE Sıralamaları Değerlendirmesi			-	Adıyaman 1 sıra gerilemiş (en az gerileyen); Gaziantep ise 10 sıra gerilemiştir (en fazla gerileyen).	Adıyaman 1 sıra gerilemiş (en az gerileyen); Gaziantep ise 10 sıra gerilemiştir (en fazla gerileyen).

Yukarıdaki Çizelge'nin yatayda okunması üzerinden ise; nüfus, gelir düzeyi ve işgücü verileri üzerinden yapılan araştırmalar sonucu Bölge içinde öne çıkan ve en geride duran iller tespitlerine yönelik olarak sırasıyla;

- GAP Master Planı süreci itibariyle nüfus verilerinde öne çıkan iller Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır; GAP Bölge Kalkınma Planı itibariyle Gaziantep, Adıyaman ve Kilis; GAP Eylem Planı süreci içerisinde ise yine Gaziantep, Adıyaman ve Kilis olmuştur. Görüleceği üzere, birbirinden farklı tüm süreçler itibariyle nüfus değişimlerinden en olumlu şekilde etkilendiği görülen il Gaziantep olmuştur.
- GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi itibariyle Siirt; GAP Master Planı süreci itibariyle Kilis; GAP Eylem Planı itibariyle ise Adıyaman illeri, nüfus değişimi bakımından Bölge içinde en geride duran iller olmuş bulunmaktadır.
- Gelir düzeyi verileri incelemesinde ise, GAP Master Planı süreci itibariyle Gaziantep, Diyarbakır ve Şanlıurfa; GAP Bölge Kalkınma Planı süreci itibariyle Gaziantep, Adıyaman ve Kilis; GAP Eylem Planı süreci itibariyle yine Gaziantep, Adıyaman ve Kilis illeri öne çıkmaktadır. Görüleceği üzere, gelir düzeyi verileri incelemesinde tüm süreçler itibariyle öne çıkan iller içinde Gaziantep ili dikkatleri çekmektedir.
- GAP Master Planı itibariyle Hakkari; GAP Bölge Kalkınma Planı itibariyle Şanlıurfa ve Diyarbakır; GAP Eylem Planı itibariyle ise Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak illeri, gelir düzeyi verileri incelemesinde en geride duran iller olarak öne çıkmaktadırlar.
- GAP Bölge Kalkınma Planı süreci içerisinde, işsizlik oranlarının maksimum olduğu iller sırasıyla Hakkari, Diyarbakır ve Şanlıurfa iken; GAP Eylem Planı süreci içerisinde Siirt, Diyarbakır ve Şırnak illeri istihdam oranları açısından bölge içinde en geride duran iller olmuş bulunmaktadır.
- Son olarak, GAP Eylem Planı süreci itibariyle Gaziantep, Kilis ve Adıyaman illeri, istihdam verileri açısından Bölge içinde öne çıkan iller olmuş bulunmaktadır.

İlgili bulgular toparlanacak olursa, öne çıkan iller arasında, halihazırda Bölge'den bağımsız olarak sanayi altyapısı gelişmiş olan Gaziantep ili tek başına öne çıkmış

bulunmaktadır ve tek başına güçlü bir gelişme kutbu oluşturmuş bulunmaktadır. En geride duran iller tespitinde dikkatleri çeken il olarak ise Siirt ön plana çıkmaktadır. Gerek bölgeler arası gelişmişlik farkının kompanse edilmesi, gerekse de Bölge içi (bölge illeri bazında) gelişmişlik farkının giderilmesi bağlamında tablonun en altında bulunan ‘iller bazında sosyo ekonomik gelişmişlik sıralaması’ sonuçları ve birbirinden farklı temel parametreler (nüfus, işgücü ve gelir düzeyi) üzerinden öne çıkan ve geride duran iller incelemesinde başarılı olunabildiği tartışması, büyük bir soru işareti olarak ehemmiyetini korumaktadır. Bir diğer ifadeyle, GAP Sulama ve Enerji Altyapılarını Geliştirme Projesi sürecinden GAP Eylem Planı sürecine doğru, ortaya konulan teorik söylemler açısından ve ileri sürülen temel hedeflerin gerek tanımlanış biçimi gerekse de gerçekleştirilme düzeyi bakımından sağlanan gelişim ve değişimler; operasyonel bağlamda ‘nüfus’, ‘gelir düzeyi’ ve ‘istihdam’ verilerinin yanında sosyo-ekonomik gelişmişlik incelemelerinde kendisini hissettirememiş olduğu görülmektedir.

İlgili dört temel araştırma düzlemi üzerinden ortaya konulan tüm analiz ve bulgular ışığında, sonuç olarak, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde sosyo-ekonomik gelişmenin başlatılması ve sürdürülmesi adına ortaya konulan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), gerek teorik çerçeve sorgulamalarında gerekse de temel hedeflerin gerçekleşme düzeyi bulgularına referansla tutarlı ve başarılı sayılabilecek bir eğilim sergilemiştir denebilir, ancak öte yandan, ilgili tüm süreçler kapsamında ortaya konulan gelişmelerin Bölge’nin deneyimleyegeldiği üç temel problem olan ‘nüfus kaybı’, ‘düşük gelir düzeyi’ ve ‘istihdam olanaklarının yetersizliği’ bağlamlarında pek de iç açıcı gelişmelerin, Bölge özelinde, kaydedilememiş olduğu açıkça belirtilebilmektedir ki, ilgili yargı, DPT’nin üç farklı dönemde yayınladığı sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması çalışmasında ortaya konulan sonuçlar üzerinden de desteklenebilecek bir niteliğe sahip olmuştur.

KAYNAKÇA

- Clark, C. (1941). The Conditions of Economic Progress. *The Economic Journal*, 51(201).
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (2003). *İllerin ve Bölgelerin Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*. Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara . 04 06, 2015 tarihinde http://kirkklareli.gov.tr/90planlama/90diger/dokuman/dpt_illerin_ve_bolgeleri_n_sosyo_ekonomik_gelismislik_siralamasi_arastirmasi_2003.pdf adresinden alındı
- Dinçer, B. (1996). *İllerin Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması* . Ankara : Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları .
- Dinler, Z. (2001). *Bölgesel İktisat* (6. Baskı b.). Bursa , Türkiye : Ekin Kitabevi Yayınları .
- Dulupçu, M. A. (2005, June 03). Regionalization for Turkey: 'An Illusion or a Cure?'. *European Urban and Regional Studies* , 12(2), 99-111. doi:10.1177/0969776405048496
- DULUPÇU, M. A. (2008). Regionalization for Turkey: an illusion or a cure? A. J. Nicholas Entrikin içinde, *Critical Essays in Human Geography (Contemporary Foundations of Space and Place)*. ABD.
- Erkut, G. (1991). Bölgesel Soyo-Ekonomik Sistem Dinamiği Modeli. *İTÜ Yayınları*, s. ss.6-15.
- Friedmann, J. (1966). *Regional Development Policy : A case study of Venezuela* (The M.I.T. Press b.). Cambridge, Mass. : M.I.T. Press.
- Friedmann, J. (1966). *Regional Development Policy : A Case Study of Venezuela*. Cambridge, Massachussetts: MIT Press.
- Gantsho, M. (2008, 03 09). Cities As Growth Poles : "Implications For Rural Development". Maputo/ Mozambique. 03 10, 2015 tarihinde <http://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Knowledge/30732302-EN-DR-MANDLA-S.V-GANTSHO-CITIES-AS-GROWTH-POLES.PDF> adresinden alındı
- GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. (2008). *GAP Eylem Planı*. Ankara . 03 01, 2015 tarihinde http://www.gap.gov.tr/dosya_ekleri/pdf/GAP_EYLEM_PLAN adresinden alındı
- GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. (2014). *GAP Tarihçesi*. 02 01, 2015 tarihinde http://www.gap.gov.tr/site-icerik/gap_in_tarihcesi.aspx adresinden alındı
- GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. (2014). http://www.gap.gov.tr/site-icerik/gap_nedir.aspx. (G. Kutucularoğlu, Düzenleyen) 04 06, 2015 tarihinde [www.gap.gov.tr: http://www.gap.gov.tr/site-icerik/gap_nedir.aspx](http://www.gap.gov.tr/site-icerik/gap_nedir.aspx) adresinden alındı
- GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. (2014). www.gap.gov.tr. (G. KUTUCULAROĞLU, Düzenleyen) 02 01, 2015 tarihinde http://www.gap.gov.tr/site-icerik/toprak_ve_su_kaynaklari.aspx:

- http://www.gap.gov.tr/site-icerik/toprak_ve_su_kaynaklari.aspx adresinden alındı
- GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. (2014). *www.gap.gov.tr*. (G. KUTUCULAROĞLU, Düzenleyen) 02 01, 2015 tarihinde [http://www.gap.gov.tr/site-icerik/gap_master_plani_\(1989\).aspx](http://www.gap.gov.tr/site-icerik/gap_master_plani_(1989).aspx): [http://www.gap.gov.tr/site-icerik/gap_master_plani_\(1989\).aspx](http://www.gap.gov.tr/site-icerik/gap_master_plani_(1989).aspx) adresinden alındı
- GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. (2014). *www.gap.gov.tr*. (G. KUTUCULAROĞLU, Düzenleyen) 03 01, 2015 tarihinde [http://www.gap.gov.tr/site-icerik/gap_bolge_kalkinma_plani_\(2002_2010\).aspx](http://www.gap.gov.tr/site-icerik/gap_bolge_kalkinma_plani_(2002_2010).aspx): [http://www.gap.gov.tr/site-icerik/gap_bolge_kalkinma_plani_\(2002_2010\).aspx](http://www.gap.gov.tr/site-icerik/gap_bolge_kalkinma_plani_(2002_2010).aspx) adresinden alındı
- GAP İdaresi Başkanlığı. (2015, 04 03). *www.gap.gov.tr*. 04 09, 2015 tarihinde [www.gap.gov.tr: http://www.gap.gov.tr/dosya_ekleri/resimler/gapilleri.jpg](http://www.gap.gov.tr/dosya_ekleri/resimler/gapilleri.jpg) adresinden alındı
- Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. (2013). *Güneydoğu Anadolu Projesi Son Durum Raporu*. Ankara: Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. 02 28, 2015 tarihinde http://gap.gov.tr/dosya_ekleri/gap_son_durum/index.html adresinden alındı
- Harrison, J. (2006, August 20). Re-reading The New Regionalism : 'A Sympathetic Critique'. *Space and Polity*, 10(1), 21-43. doi:10.1080/13562570600796754
- Hettne, B. (2005). Beyond The New Regionalism. *New Political Economy*, 10(4), 543-567. doi:10.180/ 13563460500344484
- Koivisto, M., & Speakmen, J. (2013). *Growth Poles: "Raising Competitiveness and Deepening Regional Integration"*. World Bank. 03 10, 2015 tarihinde http://www3.weforum.org/docs/ACR/2013/ACR_Chapter2.3_2013.pdf adresinden alındı
- Krugman, P. (1991). Increasing Returns and Economic Geography. *The Journal Of Political Economy*, 99(3), 483-489. doi:10.1086/261763
- Lack, A. W. (2011, March 04). Towards A Conceptual Framework For Regionalisation: 'Bridging new regionalism and integration theory'. *Review of International Political Economy* , 750-768. doi:10.180/09692290600950639
- Larner, W., & Walters, W. (2002). The Political Regionality of New Regionalism: 'Toward a genealogy of the region. *Theory and Society*, 391-432.
- MacCann, P. (2001). *Urban and Regional Economics*. Oxford University Press.
- Perroux, F. (1955). *Note On The Concept of Growth Poles*. Economic Appliquee.
- Reif, B. (1973). *Models Urban and Regional Planning* (David Bayliss, Greater London Council, Leonard Hill Books b.). Venezuela: Central University of Venezuela .
- Sadaria, P. (2014). 03 10, 2015 tarihinde <http://www.slideshare.net/parthsadaria/growth-pole-theory-41037392> adresinden alındı
- Sevinç, H. (2011). Bölgesel Kalkınma Sorunsalı : "Türkiye'de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları". ss..36-52. 03 09, 2015 tarihinde [http://scholar.google.com.tr/scholar?q="Bölgesel+Stratejik+Planlama+ve+Başarı+Ölçütleri"&hl=tr&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholar&sa=X&ei=Ytj-VLnCIoPLaMX2gugJ&ved=0CBgQgQMwAA](http://scholar.google.com.tr/scholar?q=) adresinden alındı
- Speakman, J., & Koivisto, M. (2013). *Growth Poles: 'Raising Competitiveness and Deepening Regional Integration'*. chapter 2.3. World Bank. 03 10, 2015

- tarihinde
http://www3.weforum.org/docs/ACR/2013/ACR_Chapter2.3_2013.pdf
adresinden alındı
- Stough, R., Roberts, B., & Stimson, R. (2002;2006). *Regional Economic Development : "Analysis and Planning Strategy"*. 03 09, 2015 tarihinde
[https://books.google.com.tr/books?id=UwGY2VG4JDYC&pg=PA20&lpg=PA20&dq=%27%27Growth+Pole+Examples%27%27&source=bl&ots=v1O_ZfEjsu&sig=uWV2191MH_h5vcrM80E0o40IHAA&hl=tr&sa=X&ei=CHf8VnKgIMHaaLWugugH&ved=0CHMQ6AEwDQ#v=onepage&q="Growth%20Pole%20Examples"&f=f](https://books.google.com.tr/books?id=UwGY2VG4JDYC&pg=PA20&lpg=PA20&dq=%27%27Growth+Pole+Examples%27%27&source=bl&ots=v1O_ZfEjsu&sig=uWV2191MH_h5vcrM80E0o40IHAA&hl=tr&sa=X&ei=CHf8VnKgIMHaaLWugugH&ved=0CHMQ6AEwDQ#v=onepage&q=) adresinden alındı
- Szajnowska-Wysocka, A. (2009). Theories of Regional and Local Development : 'Abridged Review'. 12(12), ss.77-88. doi:10.2478/v10089-009-0005-2
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2013). *İllerin ve Bölgelerin Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE 2011)*. Ankara: Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü. 04 06, 2015 tarihinde
http://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/2_turkiye_ab_iliskileri/2_2_adaylik_sureci/2_2_8_diger/tckb_sege_2013.pdf adresinden alındı
- Tekeli, İ. (2008). Bölgeel Gelişme Teorilerine Sentetik Bir Yaklaşım. İ. Tekeli içinde, *Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları*. Ankara: Tarih Vakfı Yayınları.
- Tekeli, İ. (2008). Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları . İstanbul, Türkiye: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TUNALI, İ. (2002). *Türkiye'de İşgücü Piyasası ve İstihdam Araştırması*. Türkiye İş Kurumu , Ankara . 12 06, 2014 tarihinde
http://statik.iskur.gov.tr/tr/dis_iliskiler/istihdam_durum_raporu.pdf adresinden alındı
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) . (2007;2008;2012). Bölge ve İller Bazında ANDKS Nüfus Verileri .
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (1980;2000). *Genel Nüfus Sayımları*.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (1987; 1990; 2000; 2001). İller bazında cari fiyatlarla GSYH değerleri. Ankara .
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1075 adresinden alındı
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (1989-2000, 12 06). 2014 tarihinde
(http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1075 adresinden alındı
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2000). İller Bazında GSYH Verileri Kapsam ve Yöntem. *Gelir Yöntemi İle GSYH Hesaplama Metaveri Açıklaması*. Ankara. 04 18, 2015 tarihinde http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1020 adresinden alındı
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2000;2010). Temel İşgücü İstatistikleri. *İller Bazında İşsizlik Oranları*. Ankara. 04 16, 2015 tarihinde
<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden alındı
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2004;2011). İstatistiki Bölge Birimi (Düzey-2) Sınıflamasına Göre Kişi Başına GSKD Verileri. ANKARA.
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1075 adresinden alındı
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2008;2012). Temel İşgücü İstatistikleri . *İller Bazında İstihdam Oranları*. ANKARA . 12 06, 2014 tarihinde
<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden alındı
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2011). Genel Nüfus Sayımı Metaveri Açıklaması. *Genel Nüfus Sayımı Kapsam ve Yöntem*. Ankara. 04 18, 2015 tarihinde http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1047 adresinden alındı

- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2012). ADNKS Nüfus Sayımı Meta Veri Açıklaması. *ADNKS Nüfus Sayımı Verileri Kapsamı ve Değerlendirme Yöntemi*. Ankara . 04 18, 2015 tarihinde http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059 adresinden alındı
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (tarih yok). Bölgesel Katma Değer Verileri Metaveri Açıklaması. *Bölgesel Katma Değer Verileri Kapsam ve Yöntem* . Ankara . 04 18, 2015 tarihinde www.turkstat.gov.tr/PreIstatistikMeta.do?istab_id=1316 adresinden alındı
- Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE). (2014). *Yerel Yönetimler Portalı*. 12 9, 2014 tarihinde www.yerelnet.org.tr: http://diyarbakir.yerelnet.org.tr/il_ilce_nufus.php?iladi=D%DDYARBAKIR , adresinden alındı
- Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği (USİAD). (2008). *GAP'TA NE OLDU* (Ajans Gerçeküstü b.). (D. YILDIZ, Dü.) Ankara, Türkiye: Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği (USİAD). Şubat 28, 2015 tarihinde http://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CBsQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.usiad.net%2Findex.php%3Foption%3Dcom_phocadownload%26view%3Dcategory%26download%3D16%3Agap-raporu%26id%3D1%3Araporlar%26Itemid%3D56&ei=LgHyVPL7LsjjyWOHrIL adresinden alındı
- Yamen, M. (2009). *Türkiye'de Bölgesel Kalkınma*. 03 10, 2015 tarihinde <http://www.slideshare.net/bilimalim/trkiyede-blgesel-kalkinma> adresinden alındı

EKLER

Çizelge A.1: GAP Kapsamındaki HES'lerin Kümülatif Elektrik Üretimi.

Baraj ve HES	İşletmeye Geçiş Yılı	Elektrik Üretimi (milyar kwh)
Karakaya Barajı ve HES	1987	143,8
Atatürk Barajı ve HES	1993	112,2
Kıralkızı Barajı ve HES	1998	1,0
Karkamış Barajı ve HES	1999	2,6
Dicle Barajı ve HES	1999	1,1
Birecik Barajı ve HES	2000	13,1
Batman Barajı ve HES	2003	1,5
TOPLAM		274,3

Çizelge A.2: GAP İlleri İtibariyle Kişi Başı Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (1989-2000).

		Diyarbakır	Gaziantep	Hakkari	Mardin	Siirt	Şanlıurfa	Batman	Şırnak	Kilis	Toplam
1989	TL	2 827 584	3 160 525	972 439	1 481 387	2 303 370	1 611 113				4 141 220
	Gelişme Hızı	56,8	64	67,4	53,2	90	67,3				72,1
	\$	1 320	1 475	454	692	1 075	752				1 933
1990	TL	5 026 521	5 361 216	1 729 556	2 690 405	2 997 638	2 659 581				6 993 580
	Gelişme Hızı	77,8	69,6	77,9	81,6	30,1	65,1				68,9
	\$	1 908	2 035	656	1 021	1 138	1 010				2 655
1991	TL	8 033 600	8 297 478	3 586 002	4 982 630	6 836 564	4 342 883	6 823 828	2 676 713		10 995 846
	Gelişme Hızı	59,8	54,8	107,3	85,2	128,1	63,3	-	-		57,2
	\$	1 902	1 964	849	1 179	1 618	1 028	1 615	634		2 603
1992	TL	13 697 750	13 429 874	6 936 908	8 716 288	11 128 224	7 976 627	12 119 798	4 823 530		18 721 735
	Gelişme Hızı	70,5	61,9	93,4	74,9	62,8	83,7	77,6	80,2		70,3
	\$	1 963	1 924	994	1 249	1 594	1 143	1 737	691		2 682
1993	TL	22 722 543	23 674 909	11 549 139	15 582 499	17 221 720	16 371 917	17 081 660	9 146 031		33 313 730
	Gelişme Hızı	65,9	76,3	66,5	78,8	54,8	105,2	40,9	89,6		77,9
	\$	2 033	2 118	1 033	1 394	1 541	1 465	1 528	818		2 981
1994	TL	43 652 409	48 454 251	23 974 984	30 067 266	34 564 304	34 454 343	28 346 125	23 523 759		63 860 757
	Gelişme Hızı	92,1	104,7	107,6	93	100,7	110,4	65,9	157,2		91,7
	\$	1 485	1 649	816	1 023	1 176	1 172	965	800		2 173
1995	TL	78 325 591	96 312 505	43 866 186	56 779 626	61 237 276	57 194 556	53 415 129	40 496 034		125 923 952
	Gelişme Hızı	79,4	98,8	83	88,8	77,2	66	88,4	72,1		97,2
	\$	1 696	2 085	950	1 229	1 326	1 238	1 157	877		2 727
1996	TL	142 304 239	173 631 370	70 429 901	109 200 910	109 533 425	111 062 305	105 823 005	79 311 698	210 771 747	235 611 113
	Gelişme Hızı	81,7	80,3	60,6	92,3	78,9	94,2	98,1	95,9	-	87,1
	\$	1 744	2 128	863	1 338	1 342	1 361	1 297	972	2 583	2 888
1997	TL	264 977 528	348 884 459	160 363 247	205 702 265	205 712 736	209 982 099	249 724 718	166 819 881	357 383 842	461 522 054
	Gelişme Hızı	86,2	100,9	127,7	88,4	87,8	89,1	136	110,3	69,6	95,9
	\$	1 734	2 283	1 050	1 346	1 346	1 374	1 634	1 092	2 339	3 021
1998	TL	485 842 882	590 772 818	306 042 488	394 581 377	362 877 544	376 915 230	439 953 968	290 561 921	635 898 814	822 976 986
	Gelişme Hızı	83,4	69,3	90,8	92	76	79	76	74	78	78
	\$	1 875	2 280	1 181	1 523	1 401	1 455	1 698	1 121	2 454	3 176
1999	TL	701 181 962	860 783 269	435 057 721	474 808 070	548 639 933	521 855 116	636 027 188	381 086 477	891 456 466	1 203 124 428
	Gelişme Hızı	44,3	45,7	42,2	20,3	51,2	38,5	44,6	31,2	40,2	46,2
	\$	1 659	2 037	1 030	1 124	1 298	1 235	1 505	902	2 110	2 847
2000	TL	1 061 904 172	1 319 714 752	704 530 159	722 778 070	878 448 436	817 168 282	978 485 683	521 197 754	1 455 209 367	1 846 747 873
	Gelişme Hızı	51,4	53,3	61,9	52,2	60,1	56,6	53,8	36,8	63,2	53,5
	\$	1 691	2 102	1 122	1 151	1 399	1 301	1 558	830	2 317	2 941

(Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 1989-2000).

Çizelge A.3: GAP Bölgesi'nde 2008-12 Öğretim Dönemi Okullaşma Oranları %.

İl	Okul Öncesi					İlköğretim					Ortaöğretim				
	2008-09	2009-10	2010-11	2011-12	2012-13	2008-09	2009-10	2010-11	2011-12	2012-13	2008-09	2009-10	2010-11	2011-12	2012-13
Adıyaman	29,78	31,49	37,42	62,27	51,58	96,06	97,67	98,08	98,71	98,61	48,22	57,26	58,97	61,7	65,67
Batman	33,22	32,85	32,77	46,47	37,77	94,12	97,08	97,76	99,32	98,47	38,63	45,63	47,35	50,09	54,19
Diyarbakır	30,8	36,66	39,21	55,88	43,13	94,72	99,86	98,53	99,29	99,19	37,03	44,65	45,11	48,33	50,87
Gaziantep	23,24	24,41	25,14	45,42	41,91	97,77	99,18	99,12	99,37	99,16	46,2	53,42	54,94	56,65	59,24
Kilis	42,25	45,68	40,53	59,45	55,89	94,02	96,57	97,13	97,82	97,96	52,82	61,08	63,8	66,52	70,84
Mardin	22,75	28,6	28,51	47,07	34,69	90,68	96,11	96,78	97,81	98,29	34,73	40,7	42,71	45,18	49,03
Siirt	41,80	44,97	46,52	72,58	54,33	91,72	95,54	97,09	98,15	98,29	32,47	37,69	38,11	41,17	43,26
Şanlıurfa	21,59	63,88	67,47	66,24	43,62	91,3	96,28	97,34	98,56	98,80	25,71	32,1	34,05	37,77	42,67
Şırnak	26,79	29,5	29,64	42,49	33,67	90,67	95,69	97,02	98,43	98,03	28,32	34,29	35,28	39,26	43,26
GAP		37,56	38,58	55,32	44,07	93,45	97,11	97,65	98,61	98,53	38,24	45,20	46,70	49,63	53,23
Türkiye		38,55	43,10	65,16	55,35	96,49	98,17	98,41	98,67	98,80	58,52	64,95	66,07	67,37	70,06

(Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

Çizelge A.4: GAP Bölgesi ve Türkiye’de OnBin Kişiyeye Düşen Yatak Sayısı (2011).

İl	Nüfus (2011)	Toplam Yatak Sayısı	10 000 Kişiyeye Düşen Yatak Sayısı
Adıyaman	593 931	552	9,29
Batman	524 499	1.036	19,75
Diyarbakır	1 570 943	3.991	25,41
Gaziantep	1 753 596	4.101	23,39
Kilis	124 452	162	13,02
Mardin	764 033	868	11,36
Siirt	310 468	542	17,46
Şanlıurfa	1 716 254	2.101	12,24
Şırnak	457 997	563	12,29
GAP Toplamı	7 816 173	13.916	17,80
Türkiye Toplamı	74 724 269	188.047	25,17

(Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

Çizelge A.5: 2012 Yılı İtibariyle İnşaatı Devam Eden Sulama Projeleri.

İşin Adı	Sulama Alanı (ha)	İnşaatı Devam Eden Alan (ha) 2012 yılı sonu
Kralkızı-Dicle Pom. Sul. 1. Ks.	23.085	16.393
Kralkızı-Dicle Cazibe Sul. 1. Ks.	1.336	1.336
Batman Sol Sahil Sulaması	18.758	11.758
Batman Sağ Sahil Sulaması	18.593	15.593
Suruç Ovası Pompaj Sulaması Taşbasan Sağ Sahil Sulama Şebekesi İnşaatı	17.657	17.657
Suruç Ovası Pompaj Sulaması Taşbasan Sol Sahil II. Kısım Sulama Şebekesi İnşaatı	20.187	20.187
Bozova Pompaj Sulaması 3. Kısım Şebeke İnşaatı	16.291	16.291
Genel Toplam	115.907	99.215

(Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

Çizelge A.6: GAP Enerji Projelerinde Fiziki Gerçekleşme Durumu (2012).

Adı	Kurulu Güç (MW)	Enerji Üretimi (GWh)	Projenin Hangi Safhada Olduğu	İşletmeye Geçiş Yılı
FIRAT HAVZASI	5.304	20.098		
Karakaya Barajı ve HES	1.800	7.354	İşletme	1987
Atatürk Barajı ve HES	2.450	8.900	İşletme	1993
Birecik Barajı ve HES	672	2.516	İşletme	2000
Karkamış Barajı ve HES	180	652	İşletme	1999
Şanlıurfa HES	50	124	İşletme	2006
Büyükçay Barajı, HES ve Sulaması	30	84	Master Plan	
Koçali Barajı, HES ve Sulaması	39	187	Master Plan	
Sırtıtaş Barajı ve HES	26	87	İnşaa	
Kahta Barajı ve HES	75	171	Master Plan	
Fatopaşa HES	22	47	Master Plan	
Erkenek	12	52	İşletme	2010
DİCLE HAVZASI	2.172	7.247		
Dicle Barajı ve HES	110	296	İşletme	1999
Kralkızı Barajı ve HES	94	146	İşletme	1998
Batman Barajı ve HES	198	483	İşletme	2003
Ilısu Barajı ve HES	1.200	3.833	İnşaa	
Cizre Barajı ve HES	240	1.208	Kati Proje	
Silvan Barajı ve HES	150	623	İnşaa İhale	
Kayser Barajı ve HES	90	341	Master Plan	
Garzan Barajı ve HES	90	315	Ön İnceleme	
MÜNFERİT PROJELER				
FIRAT HAVZASI				
Çağçağ HES	14	42	İşletme	1968
Toplam	7.476	27.345		10 adet

(Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

Çizelge A.7: Enerji Üretiminde GAP-Türkiye Karşılaştırması (Milyar kw/h).

Yıllar	TÜRKİYE Hidrolik	GAP Hidrolik (%)	GAP/TÜRKİYE
1995	32,0	16,1	50,0
1996	40,4	19,3	48,0
1997	39,8	19,4	48,7
1998	42,2	20,1	47,5
1999	34,6	14,8	42,7
2000	30,9	12,1	39,2
2001	24,0	11,5	47,9
2002	33,7	12,4	36,8
2003	35,3	15,3	43,3
2004	46,1	22,4	48,7
2005	39,6	18,7	47,2
2006	44,2	21,4	48,5
2007	35,8	18,2	51,0
2008	33,3	15,6	47,0
2009	35,9	12,1	33,7
2010	51,5	17,5	34,0
2011	36,7	17,3	44,4
2012	40,8	19,2	47,1

(Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

Çizelge A.8: GAP Bölgesi ve Türkiye’de Yol Uzunlukları (2008-2011) (km).

İller	İl ve Devlet Yolu		Otoyol		Demiryolu		Köy Yolu	
	2008	2011	2008	2011	2008	2011	2008	2011
Adıyaman	783	764			3.413	5.185	45	45
Batman	353	373			2.203	2.299	47	47
Diyarbakır	1.059	1.067			5.521	5.178	150	150
Gaziantep	513	514	121	145	2.566	2.689	254	254
Kilis	148	148			774	776	16	16
Mardin	766	766			3.809	4.055	128	128
Siirt	502	539			1.889		35	35
Şanlıurfa	1.144	1.149	110	146	7.414	7.458	220	220
Şırnak	673	686			1.733	1.772	895	
GAP	5.941	6.006	231	291	29.322	29.412	895	895
TÜRKİYE	62.023	62.930	1.922	2.119	288.013	305.227	8.699	9642
GAP/Türkiye%	9,58	9,54	12,02	13,73	10,18	9,64	10,29	9,28

(Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

Çizelge A.9: GAP Bölgesi’nde Tamamlanan OSB’ler.

İller	Proje Adı	Alan (ha)	Planlı Alan	Parsel Sayısı	Tahsis Edilen Parsel Sayısı	Üretimdeki Firma Sayısı	OSB Çalışan Sayısı
Adıyaman	Merkez 1. Etap	210	232	93	93	78	4 322
	Gölbaşı	50	110	37	10	5	60
Batman	Merkez	113	113	59	55	28	790
Diyarbakır	Merkez	523	523	243	235	104	3 500
Gaziantep	1.Etap	260	260	173	173	173	15 000
	2.Etap	500	435	282	282	274	26 000
	3.Etap	540	616	294	294	246	20 000
	4.Etap	1030	1100	131	131	61	14 000
	Nizip	100	92,7	34	34	3	90
	Merkez Besi	-	460	212	0	0	0
Kilis	Merkez	90	85,5	37	37	21	350
Mardin	Merkez	300	253	145	144	138	4000
Siirt	Merkez	70	70	76	7	3	50
Şanlıurfa	Merkez 1	286	391	265	265	255	8500
	Merkez 2	96	1170	345	64	3	200
Şırnak	Merkez	50	76	17	3	1	20
Toplam	16 OSB	4218	5987	2 443	1 827	1 393	97 082

(Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013)

Çizelge A.10: GAP Bölgesi’nde Planlanan ve Devam Eden OSB’ler.

İller	Proje Adı	Planlı Alan	Parsel Sayısı	Tahsis Edilen Parsel Sayısı	Üretimdeki Firma Sayısı	OSB Çalışan Sayısı
Adıyaman	Merkez Tevsii I-II Arıtma	106	177	-	-	-
	Besni	124	124	45	4	540
	Kahta	93	155	89	15	20
Batman	Merkez-2 Tevsii	46	-	-	-	-
Diyarbakır	Merkez-TDİ-Besi	188	188	105	0	0
Kilis	Tevsii	100	100	256	0	0
Mardin	Tevsii	39	36	38	0	0
Şanlıurfa						
	Birecik	50	100	60	0	0
	Viranşehir	-	183	136	15	151
Şırnak	Cizre	40	82	62	0	0
Toplam	10 OSB	786	1 145	791	34	711

(Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013)

Çizelge A.11: GAP Bölgesi'nde Tamamlanan KSS'ler.

İller	Proje Adı	İşyeri Adedi	Doluluk
Adıyaman	Merkez	350	350
Gölbaşı	60	55	
Besni	258	168	
Kahta(Özkahta)	150	0	
Batman	Merkez	250	250
Merkez Ek	100	70	
Dişarbakır	Bismil	108	108
Merkez	320	320	
Merkez Oto	298	298	
Merkez Oto Tamirciler 3. Bölüm	376	376	
Merkez Marangoz	99	99	
Ergani	118	118	
Silvan	220	220	
Gaziantep	Merkez 1. Bölüm	300	300
Merkez 2. Bölüm	1.146	1.126	
Merkez 3. Bölüm	1.235	300	
Merkez Ayakkabıcılar	300	300	
Merkez 25 Aralık	357	261	
İslahiye	95	95	
Nizip 1. Bölüm	238	166	
Nizip 2. Bölüm	380	380	
Oğuzeli	64	64	
Nurdağı	96	40	
Kilis	Merkez (1.Bölüm) (1)	250	0
Mardin	Kızıltepe	200	167
Nusaybin	154	120	
Merkez	190	166	
Siirt	Merkez	128	128
Şanlıurfa	Merkez 1. Bölüm (Evren)	500	500
Merkez 2. Bölüm (Evren)	500	280	
Siverek	100	100	
Suruç	105	100	
Birecik Fırat	202	175	
Şırnak	Merkez 73 (1.Bölüm)	250	100
Merkez 73 (2.Bölüm)	150	100	
Toplam	35 KSS	9.647	7.400

(Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

Çizelge A.12: Su Şebekesi ve Arıtma Tesisi olan Belediye Sayısı ve Nüfusu (2010).

İller	Toplam Belediye Sayısı	Toplam Belediye Nüfusu	İçme ve Kullanma Suyu Şebekesi ile Hizmet Veren Belediye Sayısı	İçme ve Kullanma Suyu Şebekesi ile Hizmet Veren Belediye Nüfusu	İçme ve Kullanma Suyu Şebekesi ile Hizmet Verilen Nüfusun Belediye Nüfusu İçindeki Oranı (%)	İçme ve Kullanma Suyu Arıtma Tesisi ile Hizmet Verilen Belediye Sayısı	İçme ve Kullanma Suyu Arıtma Tesisi ile Hizmet Verilen Belediye Nüfusu	İçme ve Kullanma Suyu Arıtma Tesisi ile Hizmet Verilen Belediye Nüfusu İçindeki Oranı (%)
Adıyaman	28	392.574	28	387.658	99	-	-	-
Batman	12	386.356	11	373.844	97	-	-	-
Diyarbakır	30	1.124.305	30	1.095.731	97	5	736.182	65
Gaziantep	23	1.539.193	23	1.534.257	100	4	1.074.425	70
Kilis	5	87.750	5	87.750	100	1	82.109	94
Mardin	31	514.303	31	492.961	96	-	-	-
Siirt	13	203.537	12	192.390	95	-	-	-
Şanlıurfa	26	1.021.382	25	999.984	98	2	542.034	53
Şırnak	20	312.799	20	291.428	93	-	-	-
GAP Bölgesi	188	5.582.199	185	5.456.003	98	12	2.434.750	-
TÜRKİYE	2.950	61.571.332	2.925	60.664.687	99	346	32.992.877	54
GAP/Türkiye %	6,37	9,07	6,32	8,99		3,47	7,38	

Çizelge A.13: İçme ve Kullanma Suyu Arıtma Tesisi Mevcut Durum (2010) (1 000 m³/yıl).

İller	Toplam Tesis Sayısı	Toplam Kapasite	Toplam Arıtılan Miktar	Fiziksel Arıtma Tesisi Sayısı	Fiziksel Arıtma Tesisi Kapasitesi	Fiziksel Arıtma Tesisinde Arıtılan Miktar	Konvan-siyonel Arıtma Tesisi Sayısı	Konvansiyonel Arıtma Tesisi Kapasitesi	Konvansiyonel Arıtma Tesisinde Arıtılan Miktar
Adıyaman	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Batman	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diyarbakır	1	94.608	57.000	-	-	-	1	94.608	57.000
Gaziantep	2	158.614	69.909	-	-	-	1	146.000	67.552
Kilis	1	10.958	3.862	-	-	-	1	10.958	3.862
Mardin	1	631	0	1	631	0	-	-	-
Siirt	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Şanlıurfa	1	109.500	54.759	-	-	-	1	109.500	54.759
Şırnak	1	460	0	1	460	0	-	-	-
GAP Toplam	7	374.771	185.530	2	1.091	0	4	361.066	183.173
TÜRKİYE	206	4.499.508	2.530.585	77	156.490	54.615	96	4.172.571	2.411.593
GAP/Türkiye %	3,40	8,33	7,33	2,60	0,70	-	4,17	8,65	7,60

(Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

Çizelge A.14: Atık Su Arıtma Tesislerinin GAP Bölgesi ile Türkiye Karşılaştırmalı Oranları (2010).

İller	Anket uygulanan belediye sayısı	Toplam tesis sayısı	Toplam kapasite (ton)	Toplam arıtılan miktar (ton)	Fiziksel arıtma tesisi sayısı	Fiziksel arıtma tesisi kapasitesi (ton)	Fiziksel arıtma tesisinde arıtılan miktar (ton)	Biyolojik arıtma tesisi sayısı	Biyolojik arıtma tesisi kapasitesi (ton)	Biyolojik arıtma tesisinde arıtılan miktar (ton)
Adıyaman	28	1	445	145	-	-	-	1	445	145
Batman	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diyarbakır	30	1	105.120	38.000	1	105.120	38.000	-	-	-
Gaziantep	23	3	171.609	93.750	-	-	-	2	154.609	89.000
Kilis	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mardin	31	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Siirt	13	1	18.922	5.578	-	-	-	1	18.922	5.578
Şanlıurfa	26	3	13.798	6.428	1	3.650	2.920	2	10.148	3.508
Şırnak	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-
GAP Top.	160	8	309.449	143.756	2	108.770	40.920	5	183.679	98.086
Türkiye	2.950	326	5.293.204	2.719.151	39	1.838.627	751.101	199	1.732.674	931.356
GAP/Türk iye %	5,42	2,45	5,85	5,29	5,13	5,92	5,45	2,51	10,60	10,53

(Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013).

Çizelge A.15: Altyapı ve Sulama Projeleri İnşaatları Fiziki Gerçekleşme Oranları (%)

Altyapı ve Sulama Projesi	Tek Kısım İnşaat	ETAPLI PROJELER			
		1.Kısım	2.Kısım	3.Kısım	4.Kısım
Kralkızı-Dicle Pompaj Sulaması		% 60	-	-	-
Batman Sağ Sahil Sulama Ana Kanalı	% 90	-	-	-	-
Batman Sol Sahil Sulama Ana Kanalı	% 82	-	-	-	-
Aşağı Mardin Ana Sulama Kanalı	-	% 100	% 100	% 13	-
Suruç Ovası Pompaj Sulaması Ana Kanalı	-	% 100	% 75	-	-
Suruç Ovası Pompaj Sulaması Sağ Sahil Ana Kanal	-	% 99	% 73	-	-
Kralkızı-Dicle Cazibe Sulaması Ana Kanalı	-	% 89	% 73	% 93	% 76
Bozova Pompaj Sulaması Ana Kanalı	-	% 82	% 32	-	-
Ambar Barajı	% 15	-	-	-	-
Belkis-Nizip Pompaj Sulaması	% 99.9	-	-	-	-
Kayacık Sulama İnşaatı	% 90	-	-	-	-
Kılavuzlu Sulaması	-	% 66	-	-	-
Pamukçay Barajı	% 96				
ORTALAMA FİZİKİ GERÇEKLEŞME DURUMU : % 75.19					

GAP Son Durum Raporu Bilgileri (Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2013) toparlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çizelge A.16: GAP Bölge Kalkınma Planı Temel Hedeflerin Gerçekleşme Düzeyi Detayları

TEMEL HEDEF	PERFORMANS GÖSTERGESİ	GERÇEKLEŞME DÜZEYİ (%)
Hedef1. 1998 yılında 10,5 milyar dolar olan Gayri Safi Bölge Hasılası yıllık ortalama 7,8'lik bir büyüme hızı ile 2010 yılında yaklaşık 24 milyar dolara (1998 yılı fiyatlarıyla) ulaşması	1. 2004 ve 2010 yılları arasındaki GSKD verilerinin yıllık ortalama % 7,8'lik ortalama büyüme sağlayıp sağlamadıkları üzerinden gerçekleşme düzeyi takip edilecektir ⁽⁴⁹⁾	
Hedef2. Bölge'de 1998 yılında 1685 dolar olan Kişi Başına Gelir, yıllık ortalama % 6,4 oranında artarak 2010 yılında 3563 dolara ulaşması	2. 2004 ile 2010 yılları arasındaki kişi başı katma değer düzeylerinde yıllık ortalama % 6,4 oranında artışın yakalanıp yakalanmadığı üzerinden değerlendirme yapılacaktır ⁽⁵⁰⁾	%33,28 ((1186/3563)x100)
Hedef 3. Böylelikle, Bölge Kişi Başına Geliri'nin ülke Kişi Başına Geliri'ne oranı 1998'de % 52 iken 2010 yılında % 62'ye yükselmesi	3. 2010 yılı Bölge'deki kişi başı katma değer düzeyi ile Türkiye'deki ortalama kişi başı katma değer düzeyi oranının % 62 olup olmaması üzerinden değerlendirme yapılacaktır ⁽⁵¹⁾ .	(0,50.8031/0,62 =0,8194; 0,8194 x 100= 81,94) % 81,4 gerçekleşme oranı
Hedef 4. 2002-2010 döneminde 1,5 milyon hektarlık bir alanın sulı tarıma açılabilmesi	4. 2010 yılı itibarıyla sulamaya açılan tarım alanının 1,5 milyon ha olup olmadığı üzerinden değerlendirme yapılacaktır	788 086 ha (788086/1500000=0,5253; 0,5253 x 100= %52,3) % 52,3 gerçekleşme düzeyi
Hedef 5. 2010 yılında Bölge nüfusunun 8,6 milyon kişiye ulaşması	5. 2010 Yılı İtibarıyla Bölge nüfusunun 8,6 milyon kişi olup olmadığı (ADNKS'na göre) üzerinden değerlendirilecektir ⁽⁵²⁾ .	(6,2/8,6) x 100 = % 72,09 gerçekleşme düzeyi
Hedef 6. Kırsal nüfusun toplam nüfus içindeki payının % 37'den % 33'e düşmesi	6. Kırsal nüfusun toplam nüfus içindeki payının % 33'e düşüp düşmediği üzerinden değerlendirme yapılacaktır ⁽⁵³⁾	Bknz Ek 5.24 2420726/7958473=0,3041; 0,3041 x 100 =30,41; nüfusun %30,41'i kırsal, %69,59 kentsel nüfus; hedef kentsel nüfus oranı %67; 69,59/67=1,038; 1,038 x 100= % 103,8 % 103,8 gerçekleşme yüzdesi
Hedef 7. Plan döneminde yaklaşık 1 milyon 200 bin kişi daha çalışan nüfusa dâhil edilecektir.	7. Ek istihdamın 1 milyon 200 bin kişi (2010 itibarıyla) sağlanmış olması üzerinden değerlendirme yapılacaktır.	(634 200/ 1 200 000= 0,5285; 0,5285x100= 52,85) %52,85 gerçekleşme düzeyi
Hedef 8. Sağlanacak ek istihdamın % 58'i tarım sektöründe, % 32'si hizmet sektöründe ve kalan yaklaşık % 10'u da sanayi sektöründe değerlendirilecektir.	8. Ek istihdamın (2010 itibarıyla) % 58'inin tarım sektöründe, % 32'sinin hizmet sektöründe ve % 10'unun sanayi sektöründe sağlanıp sağlanmadığı üzerinden değerlendirme yapılacaktır.	⁵⁴

(Performans Göstergeleri ve Gerçekleşme Düzeyleri, yazar tarafından derlenmiş ve oluşturulmuştur).

⁴⁹TÜİK tarafından yayınlanan verilerin 2001 sonrasında 2004 yılı itibarıyla farklılaşması durumundan ötürü, ilgili hedefin gerçekleşme düzeyi, 2004 ve 2010 yılları arasındaki değişim üzerinden takip edilecektir. Burada 2010 yılına referansla verilmiş bulunan 24 milyar dolarlık GSBH değerinin sağlanıp sağlanmadığı takip edilemez. Dolayısıyla, burada 2004 ve 2010 yılları arasındaki Gayri Safi Katma Değer verilerinin yıllık ortalama % 7,8'lik ortalama büyüme sağlayıp sağlamadıkları üzerinden gerçekleşme düzeyi takip edilmelidir ki, TÜİK verilerinin sırasıyla 2002, 2007 ve 2010 yılları itibarıyla yayınladığı kişi başı katma değer hesaplamaları, gerek kişi sayısının (nüfus) hesaplanma biçimi gerekse de 2004 sonrası gelir verilerinin hesaplanmasındaki yöntem ve kapsamın değiştirilmesinden ötürü, ilgili temel hedefin gerçekleşme yüzdesi tespiti, sağlıklı bir sonuç vermeyecektir.

⁵⁰ ve ⁵⁴ 2 türlü hedef tanımlanmış bulunmaktadır. Birincisi, kişi başı gelirin yıllık ortalama % 6,4 oranında artarak 2010 yılında 3563 dolara erişmesidir. Bu hususta, yukarıdaki maddede de değinildiği üzere, kişi başı gelir değişim eğilimleri, 2004 ve 2010 yılları itibarıyla değerlendirilecektir. Diğer dönemlere tekabül edilen veriler yöntemsel farklılıklardan ötürü karşılaştırılabilecek durumda değildirler. Aynı temel hedefin diğer bir boyutunda ise, ülke ortalamasının ülke ortalaması (kişi başı gelir düzeyi) 2010 yılı itibarıyla % 62 düzeyine erişilmesi öngörülmüştür. Bu hususta ise, 2010 yılı itibarıyla Türkiye'deki kişi başı gelir düzeyi ve Bölge özelindeki kişi başı gelir düzeyleri birbirleriyle karşılaştırılmıştır.

⁵⁵ Genel nüfus sayımı üzerinden 2002 yılında ileri sürülmüştür. Ancak verilerin yapısından dolayı (2000 yılına kadar olan nüfus verileri genel nüfus sayımı niteliğinde olup, 2007 itibarıyla ise söz konusu nüfus verileri Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) formatında yayınlanmış bulunmaktadır. Dolayısıyla genel nüfus formatında 2010 yılı itibarıyla ileri sürülen nüfus, 2010 yılı ADNKS nüfus verisi üzerinden değerlendirilecektir.

⁵³ 2010 yılı itibarıyla kırsal nüfusun % 33'e düşmesi ifadesi, 2010 yılı itibarıyla kentsel nüfusun % 67'ye çıkması şeklinde de okunabilecektir. Ancak burada yukarıdaki maddede de değinildiği üzere unutulmamalıdır ki, söz konusu hedef 'genel nüfus sayımı' üzerinden konulmuştur, hedeflenen yıl itibarıyla yayınlanan nüfus verileri ise, ADNKS formatındadır. Dolayısıyla burada ilgili verilerin nicelikleri yöntem farklılıklarından dolayı birbirleriyle karşılaştırılmazlar. Söz konusu hedef doğrultusunda ise nüfus verileri birbirleriyle karşılaştırılmamaktadır, çünkü hedef nüfus niceliği üzerinden değil, kent kır nüfusu oranı üzerinden ileri sürülmüştür. 2010 ADNKS formatındaki kent-kır nüfusları oranı üzerinden söz konusu hedefin değerlendirilmesi mümkündür ve bir çelişki yaratmayacaktır.

⁵⁴ İlgili temel hedefin sağlıklı bir şekilde ölçülmesine yönelik verilere erişilememiştir.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Enver Cenani İNCE

Doğum Yeri ve Tarihi: Bozkır / Konya - 02.05.1987

E-Posta: envrcnn@gmail.com

Lisans: Ortadoğu Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Mesleki Deneyim ve Ödüller: ÖYP Araştırma Görevliliği (2012-halen)